

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

TOGAN ŞEYH el-EŞREFÎ'NİN SİYASET-İ ŞER'İYYE ANLAYIŞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mesut KULAN

Danışman:

Doç. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

İSTANBUL

2017

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**TOGAN ŞEYH el-EŞREFÎ'NİN SİYASET-İ
ŞER'İYYE ANLAYIŞI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mesut KULAN

Danışman:

Doç. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

İSTANBUL

2017

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 020114YL15 numaralı Mesut KULAN'ın hazırladığı "*Togan Şeyh el-Eşrefi'nin Siyaset-i Şer'iyye Anlayışı*" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 20/06/2017 günü (14:00 – 16:20) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Hasan HACAK
Marmara Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nail OKUYUCU
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mesut KULAN

20/06/2017

ÖZ

TOGAN ŞEYH el-EŞREFÎ'NİN SİYASET-İ ŞER'İYYE ANLAYIŞI

Bu çalışmada, neşredilmiş bir eseri dışında hakkında herhangi bir araştırma yapılmamış, 15. yüzyılda Memlûkler döneminde yaşamış, politik ve ilmi yönünün yanı sıra sufi bir âlim olan Togan Şeyh el-Eşrefî'nin siyaset-i şer'iyye anlayışı incelenmektedir. Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye düşüncesi, bu alana dair yazdığı *el-Burhân fi fadli's-sultân*, *Menhecü's-sülûk fi sîretî'l-mülûk*, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye fi's-siyaseti's-şer'iyye* eserlerinin yazma nüshaları esas alınarak, İslam hukukunun teşekkülünden Memlûkler döneminin sonlarına kadar kaleme alınmış siyaset-i şer'iyye ve ahkâmü's-sultaniyye literatürünün temel metinleriyle mukayeseli bir biçimde bu metinlerle aralarındaki benzer ve farklı yönler tespit edilerek ele alınmaktadır. Memlûklerin çoğulcu yapısına uygun olarak dört mezhebe göre siyaset-i şer'iyye yazma iddiasıyla yola çıkan müellifin çabaları tetkik ve tenkit edilerek ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Togan Şeyh, Memlûkler, Siyaset-i şer'iyye, Ahkâmü's-sultâniyye, *el-Burhân*, *Menhecü's-sülûk*, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*.

ABSTRACT

THE SİYASA SHAR'İYYA UNDERSTANDING OF TOGAN

SHEİKH al-ASHRAFI

In this study, no research has been conducted except for a published work, and the siyasa shar'iyya understanding of Togan Sheikh al-Ashrafi, who lived during the Mamelukes period in the 15th century and is a sufi scholar as well as political and scientific, is examined. Togan Sheikh's siyasa shar'iyya thought, wrote about this area *al-Burhân fi fadli's-sultan, Menheci's-sülûk fi sireti'l-mülûk, al-Mukaddimetü's-sultâniyye fi's-siyaseti 'ş-şer'yeye* writings. The similarities and differences between these texts are determined in a comparative way with the basic texts of the siyasa shar'iyya and ahkamu's-sultaniyya literatures taken from the formation of the Islamic law until the end of the Mamelukes period. In accordance with the pluralistic structure of the Mamelukes, the efforts of the author, who led the way to write siyasa shar'iyya according to four sects, are examined and criticized.

Keywords: Togan Sheikh, Mamelukes, Siyasa shar'iyya, Ahkâmu's-sultâniyye, *al-Burhân, Menhecu's-sülûk, al-Mukaddimetü's-sultâniyye.*

ÖNSÖZ

İslâm ilahî bir din olduğu kadar politik/siyasal bir dindir. Bu anlamda İslâm dini bilhassa toplumsal (içtimaî) yapının aklî ve örfî unsurlarıyla birlikte normlar oluşturmaktadır. Zira siyasî bir toplum olarak teşekkül edecek ümmetin her şeyden önce ihtiyaç duyacağı husus, toplumsal yaşamı oluşturan bireylerin yetki ve ödevlerini belirleyen bir hukuk düzenidir. Siyaset güçle hukuk yaratmaktır. Buna göre hukuk varlığını güce/siyasete borçludur. Hukuk varlığını siyasete borçlu olduğu gibi siyaset/güç de hukuk sayesinde ayakta durmaktadır. Ümmetin kendisinden beklenen adalet sorumluluğunu yerine getirmesi için kullanacakları en etkili yöntem siyaset/devlet kurumudur. Siyaset/devlet kurumu, şarî (Allah ve Resûlü) tarafından belirlenmediği için bu kurumun şekli, biçimi, işlevi ve yetki sınırları (yönetim biçimi ve yöneticinin tasarrufları) tarihsel şartlara göre şekillenecektir. Dolayısıyla insanın adalet istemi yönündeki anlayış ve girişimleri ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan kurumlar/ürünler/eserler/görüşler tarihseldir.

Birçok İslâm düşünürü ve fakih ideal hukukun şariat ve ideal yöneticinin İslâm Peygamber'i olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla sonrakilerin Hz. Peygamber'i taklit eden bir anlayış içinde olması gerektiği hakim bir bakış açısidir. Bu meyanda Peygamber Efendimizin irtihalinden sonra geliştirilen hukuk ve yönetimle ilgili teoriler bu çerçevede şekillenmiştir.

İslâm medeniyeti söz konusu olduğunda Hz. Peygamber'den itibaren belirlenen ve geliştirilen hukuk tarih içinde şekillenerek yoluna devam etmektedir. Tarihsel şartlar ve zamanın değişmesini göz önünde bulundurduğumuzda kanun boşluklarının ortaya çıkması olağandır. Bu kanun boşlukların doldurulması toplumsal maslahatı ön planda tutarak hâkimin/yöneticinin değiştirebileceği genel hukuk ilkeleri ile mümkündür. İşte siyaset-i şer'iyye, siyasî ve meşru bir erkle dizayn edilen, geliştirilen ve yürürlüğe sokulan hukuk ilkeleridir. Buna göre aklın merkeze konularak toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesi ve dinî ilkeler içerisinde konumlandırılan kamu hukuk düzenlemelerinin İslâm hukukunda yer almış versiyonu siyaset-i şer'iyye literatürü olarak kaydedilmiştir. Siyaset-i şer'iyyenin amacı yönetimle toplum arasında hukukun üstünlüğü ilkesini kurarak adalet dengesini oturtmaktır.

Siyaset-i şer'iyye ve Ahkâmu's-sultâniyye türü eserler çoğunlukla meşru yönetici tipolojisini, nasıllığını ve hukukun şeriliğini izah etmeye çalışmaktadır. Bu tezde, tarihin belirli bir evresinde Memlûkler devletinde, Togan Şeyh el-Eşrefi'nin yönetimde bulunan kesimlerin uyulması ve uygulaması önerisiyle kaleme aldığı siyaset-i şer'iyye ile ilgili eserlerini tafsilatlı bir şekilde tahlil edip siyaset-i şer'iyye türünün temel eserleriyle mukayese ederek farklı ve benzer yönleri hakkında tespitlerde bulunacağız.

Bu çalışmanın her aşamasında rehberlik ve yardımını esirmeyerek ufkumu genişleten ve daha farklı açılardan bakmamı sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Asım Cüneyd Köksal'a, yüksek lisans öğrenciliğim esnasında ilimlerinden müstefid olduğum ve bana her daim kapılarını açık tutan değerli hocalarım Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez'e, Prof. Dr. Ali Bardakoğlu'na, Prof. Dr. Bilal Aybakan'a ve Prof. Dr. Şükrü Özen'e, ilgisi ve hoşgörüsünü eksik etmeyerek araştırmaya ilişkin tavsiyelerde bulunan Yrd. Doç. Dr. Özgür Kavak'a ve öğrenim hayatım boyunca bana katkı sağlayan bütün hocalarıma şükranlarımı sunarım. Bu vesileyle emeği geçen kıymetli dostlarım Hüseyin Örs ve Muharrem Turan'a teşekkürü borç bilirim. Son olarak çalışmam için verimli ortam hazırlayan, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme şükran borçluyum.

Mesut KULAN

Cizre,2017

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, METODU, SINIRLARI VE KAYNAKLARI	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOGAN ŞEYH'İN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI.....	5
II. ESERLERİ.....	9
1. <i>el-Mukaddimetü's-Sultâniyye fi's-Siyaseti's-Şer'iyye</i> 'nin Muhtevası	17
2. <i>el-Mukaddimetü's-Sultâniyye fi's-Siyaseti's-Şer'iyye</i> 'de Kullanılan Kaynaklar	19
III. SİYASET-İ ŞER'İYYE DÜŞÜNCESİNDE TOGAN ŞEYH'İN YERİ VE BU SAHADAKİ ESERLERİNİN TAHLİLİ	25
1. Togan Şeyh'in Eserlerinin Tahlili ve Siyaset-i Şer'iyye Literatüründeki Konumu	25
2. Togan Şeyh'in Siyaset-i Şer'iyye Kapsamına Dahil Ettiği Konular	28

İKİNCİ BÖLÜM

TOGAN ŞEYH'DE DEVLET YÖNETİMİ VE HUKUK

I. DEVLET YÖNETİMİ	33
1. Togan Şeyh'in Devlet Başkanı Anlayışı	36
1.1. Devlet Başkanının Gerekliliği.....	37
1.2. Devlet Başkanının Vazifeleri	40
1.3. Değerlendirme.....	45
II. HUKUK.....	49
1. İSLAM YARGI/KAZÂ HUKUKUNUN ESASLARI	51
1.1. Hükümlere İşaret Eden Ayetler.....	51
1.2. Kâdının Uyması Gereken Kural ve Yöntemler	53
1.2.1. Kâdı Olmanın Şartları	54
1.2.2. Kâdı Olduktan Sonra Kişinin Davalarla İlgili Takip Etmesi Gereken Metod ve İlkeler.....	57
1.2.3. Kâdının Bazı Şartları Kaybetmesiyle İlgili Durumlar.....	64

1.3.	Davacı ve Davalı İle İlgili Meseleler	64
1.4.	Şahitlik ve Şahitlikle Bağlantılı Meseleler.....	70
1.4.1.	Şahitlik	70
1.4.2.	Şahitlikten Vazgeçmek ve Bununla İlgili Meseleler.....	70
1.5.	Hisbe ve Onunla Bağlantılı Hükümler	73
2.	CEZA HUKUKU	74
2.1.	Hadler ve Onunla Bağlantılı Durumlar	75
2.1.1.	Zina Suçu ve Cezası	75
2.1.2.	İçki İçme Suçu ve Cezası	82
2.1.3.	İftira Suçu ve Cezası	84
2.1.4.	Hırsızlık ve Onunla Bağlantılı Hükümler	87
2.1.5.	Yol Kesme Suçu (Hırâbe) ve Cezası.....	94
2.2.	Öldürme ve Yaralama Suçları İle İlgili Hükümler.....	96
2.3.	Diyetler, Âkile ve Onunla Bağlantılı Durumlar.....	103
2.4.	Tazir Cezası ve Onunla İlgili Görüşler	114
2.5.	Kasâme ve Onunla Bağlantılı Hükümler	117
2.6.	Siyaset-i Şer'iyye İle İlgili Hükümler ve Kâdırlara Caiz Olmayıp Sultan ve Emirlere Caiz Olan Hususlar	120
SONUÇ		124
KAYNAKLAR		126
ÖZGEÇMİŞ		131

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.tz.	adı geçen tez
b.	bin/ibn/oğlu
Bkz./bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
krş.	Karşılaştırmız
nr.	Numara
ö.	ölüm tarihi
sy.	Sayı
s.	Sayfa
thk.	tahkik eden
trc.	tercüme eden
t.y.	basım tarihi yok
ve diğer.	ve diğerleri
vb./vs.	ve benzeri / vesaire
vd.	ve devamı
vr.	Varak
y.y.	basım yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, METODU, SINIRLARI VE KAYNAKLARI

Tezimiz, siyaset-i şer'iyye sahasında Memlûkler döneminde Hanefî muhitin bu alandaki en önemli temsilcisi Togan Şeyh el-Eşrefî'yi ve eserlerini ilim dünyasına tanıtmak, onun siyaset-i şer'iyye anlayışını bu literatürün temel metinleriyle mukayesesini yaparak incelemeyi hedeflemektedir. Şahıs çalışmalarının vücuda getirilmesinde bir takım zorlukların olduğu muhakkaktır. Nitekim neşredilen *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* eseri dışında akademi camiasında hakkında herhangi bir çalışma ve araştırma bulunmayan Togan Şeyh'in hayatı ve eserlerine dair gerekli malumata ulaşma noktasında bir takım zorluklar yaşadık.

Bu araştırma, çok yönlü bir kişiliğe sahip Togan Şeyh hakkında gerçekleştirileceğine inanılan planın bir parçasını ve başlangıcını oluşturmak üzere bilhassa *el-Burhân fî fadli's-sultân*, *Menhecü's-sülûk fî sireti'l-mülûk*, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye fî's-siyaseti's-şer'iyye* eserlerinin yazma nüshalarından hareketle onun siyaset-i şer'iyye anlayışını sistematik bir şekilde ele almayı konu edinmektedir. Bunu yaparken onun siyaset-i şer'iyyeye yönelik eserlerini bu literatürün temel metinlerinden Maverdî'nin (ö. 450/1058) *el-Ahkâmu's-sultâniyye'si*, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328), *es-Siyasetü's-şer'iyye'si*, İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *et-Turuku'l-hükmiyye'si*, Bedreddin İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) *Tahrîrü'l-ahkâm fî tedbiri'l-İslâm*'ı, Ali Gazzâlî'nin (ö. 877/1473-74) *Tahrîrü's-sülûk fî tedbiri'l-mülûk*'u ve Anonim eser *Tuhfetü'l-Memlûk ve umdetü'l-mülûk* gibi metinlerin yanı sıra yargılama usûlüne dair meseleleri Şeyh Bedreddin'in (ö. 823/1420), *Câmiu'l-fusûleyn* adlı eseriyle mukayese ederek ortak ve farklı yanlarını ortaya koymaya gayret ettik. Bilhassa Togan Şeyh'in *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* eserinin yarısından biraz fazlasını dayandırdığı ve tespit ettiğimiz kadarıyla hakkında herhangi çalışma yapılmayan, Hanefî alimlerinden Ebu Sehl el-Hatlı'yi ve *Şerhu'l-Kudurî* adlı eserini akademi dünyasına tanıttık.

Togan Şeyh hakkında bir yargıya varıp değerlendirme yapabilmek için, kapsamlı bir akademik araştırma planına ihtiyaç vardır. Bunun için öncelikle onun eserlerinden yola çıkılarak onun çeşitli yönleri ortaya çıkarılmalı ve son tahlilde parçaların birleştirilmesi yoluna gidilmelidir. Böylesine kapsamlı bir planın gerçekleşmesi ise, disiplinlerarası bir çalışma ile mümkün olabilir. Zira eserlerinin kelam, ahlak, tarih, siyer, ilm-i hurûf ve siyaset-i şer'iyeye konularını ihtiva etmesi bunu zorunlu kılmaktadır. Biz Togan Şeyh'in eserlerini kısaca tanıttıktan sonra sadece siyaset-i şer'iyeye sahasına yönelik düşüncesini açıklayacağız.

Çalışmamızda siyaset-i şer'iyeye literatürüne dair eserlerin en çok kaleme alındığı Memlûkler döneminin Hanefî alimlerinden Togan Şeyh'in görüşlerini mukayeseli bir şekilde ele alarak gerekli tespitlerde bulunduk.

Tezimiz bir şahıs çalışması olduğu için genel olarak konu başlıklarını ve içeriklerini bilhassa Togan Şeyh'in eserlerinden hareketle oluşturarak, meselelere yaklaşım biçimini tamamen onun perspektifiyle izah etmeye gayret ettik. Bu çerçevede ilk defa tarafımızdan sunulacak bu müellifin görüşlerini objektif bir şekilde sunulmasına azami hassasiyet gösterdik ve mümkün olduğunca müellifi yargılamadan onun düşünceleri ne ise o şekilde ortaya koymaya özen gösterdik. Zira Togan Şeyh, eserlerinin girişinde "itiraf kınanmaktan kurtuluktur" hikmetince kendisine kitapla ilgili gelebilecek eleştirileri önceden kabul edip konunun erbabı olmadığını ifade ettikten sonra okuyup istifade edecek kesimler tarafından eksikleri varsa da bu haliyle okunmasını ve yargılanmamayı ümit etmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Togan Şeyh'in nesebi, hayatı, yaşadığı çevre ve zaman dilimini, eserlerini tespit ettikten sonra Memlûklerde üstlendiği misyonun önemini gösterdik. Hakkında neşredilmiş bir eseri dışında herhangi bir çalışma bulunmayan bu müellifin eserlerinin yazıldığı zaman dilimi, muhtevaları ve yazılma gerekçelerine kısaca değindik. Tezimizde Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyeye düşüncesini ele alırken temel referans kaynağımız *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* adlı eseri olduğu için bu eserin muhtevası ve eserde kullanılan kaynakları belirten tafsilatlı değerlendirmelerde bulunduk. Tezimizin konusunu teşkil eden siyaset-i şer'iyeye düşüncesini bu alana hasrettiği eserlerin yazma nüshalarından hareketle tahlil ettikten

sonra onun siyaset-i şer'iyeye düşüncesindeki yerini, katkısını ve farklı yönlerini izah ettik.

Çalışmanın “Togan Şeyh’de devlet yönetimi ve hukuk” şeklinde başlıklandığımız ikinci bölümünde ise, devlet yönetimi başlığı altında Togan Şeyh’in devlet başkanı için kullandığı kavramları, devlet başkanının gerekliliğine yönelik tespitlerini, devlet başkanı için belirlediği görevleri ortaya koyduktan sonra Memlûkler dönemine kadarki siyaset-i şer'iyeye sahasına yönelik eserlerle mukayese ederek değerlendirmelerde bulduk. Hukuk başlığı altında İslâm yargı hukukunun esaslarına, hükümlere işaret eden ayetlerin kullanım amacına, kadı olmanın şartlarına, kadı olduktan sonra davalarla ilgili takip edilmesi gereken ilke ve metodlara, davacı ve davalı ile ilgili meselelere, şahitlik ve şahitlikle bağlantılı meselelere, hisbe teşkilatına yönelik düşüncelerine ve siyaset-i şer'iyeye literatürdeki eserlerde bu konuların işlenip işlenmediğine dair tespitlerde bulduk. Ceza hukuku alt başlığı altında da yine Togan Şeyh’in bizzat kullandığı başlıkları muhafaza ederek bütün ceza hukuku ile ilgili konuları Maverdî ve İbn Teymiyye’nin ilgili eserleriyle karşılaştırmalı bir şekilde maddeler halinde ortaya koyduktan sonra Maverdî ve İbn Teymiyye’nin değinmeyip Togan Şeyh’in değindiği meseleleri sıraladık. Togan Şeyh’in büyük ölçüde ceza hukuku konularına yer verdiği *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye* eserinde diğer siyaset-i şer'iyeye eserlerinde değinilmeyen konu ve meseleleri ayrı ayrı tespit ettik.

Çalışmamızı hazırlarken incelediğimiz bütün kaynakları sunmaya ve belirtmeye imkan yok. Bununla birlikte tezimiz bir şahıs çalışması olduğu için birkaç hususu belirtmek durumundayız. Öncelikle Togan Şeyh’in hayatı hakkında gerekli malumatı ve eserlerini tespit etmek yine Togan Şeyh aracılığıyla eserinin bir yazma nüshasına eriştiğimiz Hatlî’nin hayatı ve eseri hakkında gerekli malumat için tezin kaynaklar kısmında belirtilen biyografi eserleri dışında ilgili bütün biyografi eserlerini taradık ve inceledik.

Togan Şeyh’in konularla ilgili yaklaşımlarını ise Memlûk döneminin sosyal ve siyasi şartları bağlamında değerlendirmek üzere Memlûkler tarihini ele alan kitaplarla paralel bir şekilde okuyup sunmaya gayret ettik. Togan Şeyh’in görüşlerini yazma nüshalarından, mukayeseye konu yaptığımız müelliflerin eserlerini de arapça

asıllarından hareketle ortaya koymaya özen gösterdik. Bunların yanı sıra bu müellifler hakkında yapılan araştırmalardan, değerlendirmelerden ve eserlerinin tercümelerinden de istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOGAN ŞEYH'İN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI

Tam adı, Şihâbüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Muhammedî el-Eşrefî el-Hanefî'dir.¹ Kendisini kitaplarının giriş kısmında Ahmed el-Muhammedî Togan Şeyh el-Eşrefî el-Hanefî ez-Zâhirî diye tanıtır ve daha çok Togan Şeyh el-Eşrefî (ö. 881/1477) ismiyle tanındığını belirtir.

Togan Şeyh, Memlûkler saltanatına büyük bir kesimi Çerkez ülkelerinden devşirilerek getirilen Çerkez sınıfındandır.² Kökenleri eski Kafkas kavimlerine dayanan Çerkezler, Karadeniz limanlarında kurulmuş olan büyük köle pazarlarından satın alınarak Venedik ve Ceneviz gemileri tarafından Mısır'a getirilmekteydi. Cesur, sadık ve esaret hayatına uygun olmaları Memlûk sultanlarının dikkatinden kaçmamış ve bu sebeple çok sayıda Çerkez memlûkün satın alınmasına olanak sağlanmıştı.³ Memlûkler devletinde iktidarda olan sultan tarafından satın alınan ve azat edilen memlûkler, o sultanın hükümdarlığının asıl destekçileriydiler. Dolayısıyla sultan ve memlûkleri arasında karşılıklı bir çıkar anlaşması hakim olmakta, tahta geçen sultan otoritesini sağladıktan sonra memlûklerinin sayısını arttırmanın çabası içerisine girmektedir.⁴ Bunun en önemli belirtilerinden biri, kendi memlûklerini yetiştirme çabalarını güden Sultan Melik Mansur Seyfeddin Kalavun'un (678-689/1279-1290) döneminde Mısır'da Çerkez memlûklerin sayısını arttırması olmuştur.⁵

Kalavun'un oğlu Eşref Halil (689-693/1290-1293) döneminde sayıları 3700'e varan bu Çerkezler Kal'atü'l-Cebel'in burçlarına yerleştirilmiş ve bundan dolayı

¹ Bkz. Togan Şeyh, *el-Burhân fi fadli's-sultân*, vr. 1^a.

² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye fi's-siyaseti's-şer'iyye*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah, Kâhire: Mektebetü'z-Zehra, 1997, s. 37.

³ M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1961, s. 32-33.

⁴ Samira Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi," <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/58198>, (erişim 15.04.2016), s. 35-36.

⁵ Kazım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989, s. 7-8.

buruciyye olarak adlandırılmışlardır. Bir çok farklı kesimi bünyesinde bulunduran Memlûkler devletinde ordunun temelini Çerkez kökenli Burcî hanedanı oluşturmaktadır. Bu Çerkez sınıftan 25 kişi Memlûklere sultanlık etmiştir. Çerkezlerle dayanarak iktidarı ele geçiren Çerkez kökenli Burcî hanedanına mensup ilk sultan el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Berkuk (784-801/1382-1412), son sultan ise el-Melikü'l-Eşref Tomanbay'dır (922-923/1516-1517).⁶ Togan Şeyh'in ismindeki Eşrefî lafzı onun Sultanu'l-Eşref Barsbay'a (825-841/1422-1438) nisbetini gösterir.⁷

Siyaset-i şer'iyye literatürüne katkı sağlamış önemli âlimlerden sayabileceğimiz Togan Şeyh'in tam olarak hangi tarihte doğduğuna, nasıl bir çevrede büyümüş olduğuna ve ailesine dair herhangi bir malumata ulaşamadık. Ancak eserlerinde kendisiyle ilgili aktardığı pasajlardan hareketle bir kaç şey söylemek mümkündür. Buna göre Togan Şeyh, Sultan Müeyyed Şeyh'in (815-824/1412-1421)⁸ yaptırdığı zemzem çeşmesinin kubbesinin ve çatısının onarımına, Makam-ı İbrahim'in restorasyonuna bizzat tanık olduğunu ve bu satırları yazdığı esnada onun isminin hâlâ orada yazılı olarak bulunduğunu söyler. Ayrıca Sultan Müeyyed Şeyh zamanında devâdâr-ı⁹ kebir olan Çakmak tarafından sultanın ismiyle Hacerü'l-Esved'in karşısına zemzem çeşmesine bitişik bir sebilin yapılmasını aktarır.¹⁰ Sultan Müeyyed Şeyh'in hükümdarlık süresi, Togan Şeyh'in vefat tarihi (881) ve öldüğünde 70-79 arası bir yaşta olduğu¹¹ bilgileri dikkate alınırsa onun bu olaya tanıklığının ilk gençlik dönemlerine denk geldiği söylenebilir. Bu veriler ışığında Togan Şeyh'in doğum tarihi hicrî 801 ile 813 arasına tekabül etmektedir. İsminde geçen el-Mısırî (Togan Şeyh el-Muhammedî el-Mısırî)¹² nisbesi Mısır'da doğmuş, ez-Zâhirî nisbesi de Memlûklerde yetim kalmış çocuklara dini

⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, s. 37.

⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, s. 36 (bkz. Muhakkikin dipnotu).

⁸ Togan Şeyh'in bizzat olaya tanıklığından, Çakmak'ın o dönemde devâdâr olduğundan ve sonrasında zikrettiği bilgiler dizisinden hareketle Sultan Müeyyed Şeyh'ten kastının Sultan Müeyyed Şeyh el-Mahmudî olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Togan Şeyh'in Sultan Müeyyed Şeyh hakkında aktardıkları için bkz. *Menhecü's-sülûk fi sireti'l-mülûk*, vr. 66^{a-b}.

⁹ Bu kavram hakkında geniş bilgi için bkz. Asri Çubukçu, "Devâdâr", *DİA*, IX, 221-222.

¹⁰ Togan Şeyh, *Zehri'l-besâtin beyne-yedeyi'l-muluki ve's-selâtin*, vr. 15^a.

¹¹ Ebü'l-Bekkat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedâiü'z-zuhur fi vekai'd-duhur*, thk. Muhammed Mustafa, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan; el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi's-Şarkiyye, 2010/1431, 3.c., s. 123.

¹² Bağdatlı İsmail Paşa, *İzahü'l-meknun fi zeyl-i ala Keşfi'z-zünun an esami'u'l-kütüb ve'l-fünun*; tsh. M.[ehmet] Şerefettin Yalıtaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, 2. c., s. 543; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-arabiyye*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957, 3. c., s. 45.

ilimlerin okutulduğu Zâhiriye Medresesi'sinden¹³ yetişmiş, bir âlim olabileceğini göstermektedir.

Togan Şeyh, daha sonra el-Meliku'l-Eşref Barsbay'ın hicrî 838 yılında bu çeşmeyi mermerleyip Kabe'nin çatısını yenilediğini ve isminin hali hazırda burada yazılı olarak bulunduğunu, hicrî 845'te ise el-Meliku'z-Zahir Çakmak'ın (842-857/1438-1453) Hz. İbrahim (as)'ın mezar taşlarını yenileyip Sodon el-Muhammedî tarafından buraya bir duvar örüldüğünü, 858 yılında el-Meliku'l-Eşref İnal (857-865/1453-1461) tarafından Makam-ı İbrahim ve Hanefî, Malikî, Hanbelî ileri gelenlerinin türbelerinin çatısının onarıldığını, yine el-Melikü'z-Zâhir Ebu Said Hoşkadem (865-872/1461-1467) zamanında Mekke'de vuku bulan bir sel felaketine tanık olduğunu anlatır.¹⁴ Togan Şeyh'in eserlerinde kendine atıf yaptığı bu pasajlardan, hayatının büyük bir kısmını Mekke'de geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Togan Şeyh'in hayatına dair biyografi eserlerinde çok az bilgi mevcuttur. Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920) *Hediyetü'l-arifin*'de şunları aktarır: “Zahit ve Sufî Togan diye meşhur olan Şeyh Ahmed b. Abdullah el-Muhammedi Şeyhu'l-Eşrefiyye: Haremeyn-i Şerifeyn'in müdavimi olup 875 senesinde vefat etmiştir.”¹⁵ Bağdatlı İsmail Paşa'nın Togan Şeyh'in vefatına dair verdiği bu tarih doğru gözükmemektedir. Zira Togan Şeyh'in kendi eserlerinde yer alan “875 senesinde Mekke'ye yakın bir yerde ikamet ederken...”,¹⁶ *Menhecü's-sülûk* eserini kastederek “...eseri 875 senesinin Zilkade ayının 18'inde bitirdim...”¹⁷ ifadeleri ve 878/1473 yılında *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* eserinin yazımını bitirmesi¹⁸ bu tarihin yanlış olduğunu göstermektedir. İsmail Paşa'nın Togan Şeyh için kullandığı Şeyhu'l-Eşrefiyye sıfatı 829/1425-26 yılında el-Melikü'l-

¹³ Makrizî'nin Zâhiriye Medresesi hakkında aktardıkları için bkz. İsmail Yiğit, *Memlûkler*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008, s. 246.

¹⁴ Togan Şeyh, *Zehrü'l-besâtin*, vr. 15^{a-b}.

¹⁵ Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, 1338/1920; trc. Kilisli Rifat Bilge; tsh. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, I. c., s. 133.

¹⁶ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 2^b.

¹⁷ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 72^b.

¹⁸ İsmail Paşa, *İzahü'l-meknun*, 2. c, s. 543; Kehmâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3. c, s. 45. İsmail Paşa'nın *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* eserinin yazımının 878'de bitirildiğine dair verilen bilgi de yanlış gözükmemektedir. Zira Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin Fatih koleksiyonuna 3519 numara ile kayıtlı nüshanın istinsahı -Hattab b. Ömer tarafından- 877 yılının Recep ayında bitirilmiştir. Netice olarak bu eserin yazımı, verilen her iki tarihten hangisinde bitirilmiş olursa olsun Bağdatlı İsmail Paşa'nın Togan Şeyh'in vefatına ilişkin belirtmiş olduğu tarih hatalı durmaktadır.

Eşref Barsbay'ın kurduğu ve Kayıtbay tarafından tam teşekküllü hale getirilen Eşrefiyye Medresesi'ne bir dönem hocalık yaptığı ihtimalini akıllara getirmektedir.

Sehâvî (ö. 902/1497), *ed-Davü'l-lâmi*'de Togan Şeyh el-Ahmedî'nin Mescid-i Haram'a nazırlık, bir müddet de Mekke'ye emirlik yaptığını ve fıkıh bilgisine sahip olmamasına rağmen fakihlerle oturup fikhî tartışmalara girdiğini ifade eder.¹⁹ Aşağıda belirteceğimiz üzere Togan Şeyh'in eserlerinin çoğunu Mekke ve Kâbe civarında yazdığını belirtmesi muhtemelen onun bu görevleri icra ettiği yıllara tekabül etmektedir. İsmindeki el-Hanefî ibaresinden de anlaşılacağı üzere bir Hanefî âlimi olan Togan Şeyh'in, siyaset-i şer'iyyeye hasrettiği eserlerini incelediğimizde eserlerinin alıntılardan müteşekkil ve kendisine ait yorum ve değerlendirmelerin çok az olması, Sehavî'nin onun fakih olmadığı yönündeki ifadelerini teyid etmektedir. Fakat Mekke emirliği vazifesinin yanı sıra altı eser kaleme almış olması siyasî kimliğinin yanında ilmî bir yönünün de olduğunu yansıtır.

881 yılının Recep ayında Kâhire'de bir çok mekanın yıkımına, her şeyin fiyatının iki katına çıkıp insanların alış veriş yapamadığı ekonomik bir krizin vukuuna sebep olan şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Bu hadiseden iki ay sonra yine Kâhire'de Kayıtbay yönetimindeki Memlûk devletinde başlayan veba (*ta'un*) hastalığının ikinci dalgası, bu hastalığa yakalanan kişiyi bir günde öldürecek derecede korkunç boyutlara ulaşmış; yüzlerce çocuk, köle, cariye, dönemin önemli âlimleri ve kâdılarını, eşraftan kimseleri ile iki binden fazla memlûkun yaşamını yitirmesine sebep olmuştur.²⁰

Hicrî 881 yılında Kâhire'de yaygın olan bu veba (*ta'un*) hastalığına Togan Şeyh de yakalanmış ve bu hastalık sebebiyle aynı senenin Zilhicce ayında²¹ 70-79 arası bir yaşta iken²² burada vefat etmiştir.²³

¹⁹ Şemsuddîn Muhammed Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi [li ehli'l-karni't-tasi]*, Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, t.y., 2.c, 4. cüz, s. 10.

²⁰ Hicrî 881'de meydana gelen hadiseler için bkz. İbn İyas, *Bedâiü'z-zuhur*, s. 119-126; Özellikle 881 yılında artan veba (*ta'un*) hastalığı ile ilgili malumat için bkz. Zeynüddin Abdülbasit b. Halil b. Şahin Abdülbasit Malatî, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-düvel*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut, Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002/1422, 7.c, s. 184.

²¹ Malatî, *Neylü'l-emel*, 7. c, s. 172.

²² İbn İyas, *Bedâiü'z-zuhur*, 3. c., s. 123, ayrıca *Bedâiü'z-zuhur*'de vefatı Zilkade ayı olarak belirtilir.

²³ Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, 2.c, 4. cüz, s. 10.

II. ESERLERİ

Araştırmalarımız neticesinde Togan Şeyh'e ait altı eser tespit edebildik. Bağdatlı İsmail Paşa, Togan Şeyh'in dört eserinin ismini verir ve bunların Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunduğunu ifade eder: *Sefinetu'n-necâ ve's-şifa limen irtecah, el-Burhân fi fadli's-sultân, el-Mukaddimetü's-sultâniyye fi's-siyaseti's-şer'iyye, Menhecü's-sülûk fi sireti'l-mülûk*.²⁴ Bu dört eserden *Sefinetu'n-necâ* hariç diğerleri elimizde mevcut olmakla birlikte araştırmalarımız sonucunda ona ait *Zehrü'l-besâtîn beyne yedeyi'l-mülûk ve's-selâtîn* ve *Fethu'r-Raûf fi ta'zîmi esmâillah ve'l-hurûf* adlı iki eser daha tespit ettik. Togan Şeyh, eserlerinin ikisini Memlük sultanlarından el-Melikü'z-Zâhir Ebu Said Hoşkadem'e, üçünü Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'a (872-901/1468-1496) sunmuştur. Bu eserlerin bazı bölümlerini diğer kitaplarında kullanmışsa da, eserler bölüm ve içerik bakımından birbirinden farklıdır. Aşağıda tanıtımı yapılan bu eserlerden *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* dışındakilerin hiçbiri neşredilmiş veya hakkında herhangi bir çalışma yapılmış değildir. Togan Şeyh, telif ettiği eserlerin yanı sıra bazı eserleri istinsah da etmiştir. Örneğin Memlükler döneminin önemli alimlerinden Ebu Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'nin (ö. 855/1451),²⁵ *Ikdü'l-cumân fi tarîhi ehli'z-zamân* adlı hacimli eserinin bir cüzüne ait nüshanın istinsahını hicrî 869'da bitirmiştir.²⁶

Bir bütün olarak eserlerinin yapısına bakıldığı zaman Togan Şeyh'in sistemli bir biçimde giriş, bölümler ve bu bölümlerin alt fasılları içerisinde, yer yer soru-cevap tarzında meselelerini işlediği görülür. Togan Şeyh, soru-cevap tarzında işlediği bölümlerde eserin başlığından bağımsız bir şekilde dönemin problemlerini ve sıkça sorulan sorularını cevaplandırmayı ihmal etmemiştir.

Memlükler devletinde dinî ve sosyal hayatın en belirgin özelliklerinden biri tasavvufun yaygınlaşması ve tasavvufî hareketlerin canlılık kazanması olarak gösterilmektedir.²⁷ Zahitliği ve sufiliğiyle tanınan Togan Şeyh'in de bu ortamdan

²⁴ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin*, I. c., s. 133.

²⁵ Hayatı hakkında bkz. Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", *DİA*, IV, 271-272.

²⁶ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Ikdü'l-cuman fi tarihi ehli'z-zaman*, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 2390, vr. 221^a.

²⁷ Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler*, İstanbul: İsam Yayınları, 2015, s. 126; İsmail Yiğit, *Memlükler*, s. 250.

etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim eserlerinde bu etkinin izleri açıkça görülmekte, özellikle tezimize konu olan siyaset-i şer'iyye düşüncesi bir sufinin siyaset-i şer'iyye anlayışını yansıtmaktadır.

Arap olmamasına karşın Togan Şeyh'in eserlerinde kullandığı sehl-i mümteni kabilinden dil ve üslubu, kimi zaman da ele aldığı konuları şiirsel ifadelerle anlatımı, onun Arap dili ve belagatına hakimiyetini, başvurduğu kaynakların çeşitliliği ve zenginliği de geniş bir literatüre vakıf olduğunu göstermektedir.

Togan Şeyh'in eserlerinin bir kısmının yazılış tarihleri bellidir. Diğerlerinin yaklaşık tarihlerini ise kendisine ithaf edilen sultanın hüküm sürdüğü yıllardan hareketle tespit etmek mümkündür.

1. *el-Burhân fî fadli's-sultân:*

Eser, Hoşkadem'e sunulmuştur. Eserde girizgah kısmında iki fasıl, altı bölüm ve her bölümün alt fasılları halinde ayrılan meseleler, bu fasıllar içerisinde bazen soru-cevap tarzında ele alınmıştır. Togan Şeyh bu eseriyle Kur'an ayetlerinden, Hz. Peygamber'in hadislerinden, büyük âlimlerin ve sufilerin sözlerinden derleme bir siyaset-i şer'iyye eseri oluşturduğunu belirtir.²⁸ Ancak eser muhtevası itibarıyla daha çok kalamî ve ahlakî konuları içermekte ve bu haliyle mevcut siyaset-i şer'iyye türlerinden farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla Togan Şeyh düşüncesinde siyaset-i şer'iyye kavramı ve kapsamı son derece geniş olmakta, buna -özellikle bu eserle- kalamî, ahlakî konuları içeren bir boyut eklemiş olmaktadır.

Eserin bölümleri şunlardır:

Birinci bölüm: "Sultanın fazileti ve buna dair Kur'an ve Sünnette geçenler".

İkinci bölüm: "Tevekkül, kaza, kader ve kesbe dair".

Üçüncü bölüm: "Sultanın sırlarını saklamanın ehemmiyeti ve gıybet ve kovuşturmanın yasaklanışına dair".

²⁸ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 3^b.

Dördüncü bölüm: “Ölenlerin ardından yapılan sadaka, dua, namaz, oruç ve Kur’an okumak gibi amellerin onlara ulaşip ulaşmadığına dair”.

Beşinci bölüm: “Ruhlar hakkında -ölümden sonra ruh nereye yerleşecek, ruh mahluk mudur, değil midir? Ölümden sonra ruh bedenle birlikte azap çeker mi çekmez mi?‑”.

Altıncı bölüm: “Allah’ın fazileti ve rahmetinin bol olduğuna delalet eden bir kesit”.

Türkiye yazma eserler kütüphanelerinde yaptığımız taramalar sonucu eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi’nin Beyazıt koleksiyonuna, 5200 tasnifli numara ile kayıtlı olup 180 varaktır. Bu nüsha müstensih Mustafa Buyruhdici Sabık tarafından 1149/1736-1737’de yazılmıştır.²⁹

2. *Zehrü’l-besâtîn beyne yedeyi’l-mülûk ve’s-selâtîn:*

Bu eser de Hoşkadem’e sunulmuştur. Eser bir siyaset-i şer’iyye örneği değildir. Togan Şeyh bu eserini Kur’an, hadisler ve dinde otorite olarak kabul edilen âlim ve meşayihin sözlerinden derlediğini, Mekke ve Medine tarihini, Hz. Peygamber’in hicretini, hadislerini, fikhî meseleleri sağlam delillerle ortaya koyarak müslümanların bu konulara yönelik şüphelerini gidermeyi amaçladığını ifade etmektedir. Eser bir girizgah, beş bölüm ve bu bölümlerin alt fasıllarından oluşmaktadır. Togan Şeyh, eserini *Zehrü’l-besâtîn beyne yedeyi’l-mülûk ve’s-selâtîn* diye isimlendirdiğini ve İslâm’ın beş şart üzerine kurulmasından hareketle beş bölüme ayırdığını belirtir.³⁰

Eserin bölümleri şunlardır:

Birinci Bölüm: “Mekke’nin tarihine dair”.

İkinci bölüm: “Hz. Peygamber’in doğuşunu anlatan kısa bir kesit”.

Üçüncü bölüm: “Hz. Peygamber’in Medine-i Münevvere’ye hicreti”.

²⁹ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 180^a.

³⁰ Togan Şeyh, *Zehrü’l-besâtîn*, vr. 3^a.

Dördüncü bölüm: Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek ve mescidinde namaz kılmanın fazileti”.

Beşinci bölüm: “Mekke ve Medine arasındaki üstünlük atışması”.

Türkiye yazma eserler kütüphanelerinde yaptığımız taramalar sonucu eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin Esad Efendi koleksiyonunda, 1414 tasnifli numara ile kayıtlı olup 55 varaktır. Bu nüsha Yûsuf Ahmed tarafından hicrî 1134 yılının Şaban ayının 15'inde istinsah edilmiştir.³¹

3. *Sefinetu'n-necâ ve's-şifa limen irtecah:*

Bu esere ait bir nüshaya ulaşamadık. Bu eserin Togan Şeyh'e ait olduğunu belirten tek kaynak Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetü'l-arifin* eseridir.³²

Yukarıda zikri geçen üç eserden hangisinin daha önce yazıldığına dair herhangi bir veri ve kayıt bulunmamaktadır.

4. *Fethu'r-Raûf fi ta'zîmi esmâillah ve'l-hurûf:*

Eser, Kayıtbay'a sunulmuştur. Togan Şeyh, “hicrî 873'te Medine'ye Hz. Peygamber'in kabrine yaptığı bir ziyaret esnasında Ravza-i Şerif'in üzerindeki “vakf” (وقف) sözcüğünün nakşedildiği bir örtünün ayak altında çiğnenmesini uygunsuz bulduğunu, bunun üzerine bu eserini Kur'an harflerinin önemini belirtmek üzere sahih hadisler ve müctehidlerin gösterdikleri delillerden hareketle kaleme aldığını, bu sayede her iki cihanda hem kendisi için salih bir amel, hem okuyup dinleyenlerin istifade edebileceği bir kaynak olması arzusuyla derlediğini” ifade ettikten³³ sonra yazma gerekçesi olarak belirttiği konuyu Ravza-i Şerif'i ziyaret etmeye gelen kesimlerle karşılıklı soru-cevap tarzında uzun uzun tartışır.

Müellif, eserini *Fethu'r-Raûf fi ta'zîmi esmâillah ve'l-hurûf* olarak isimlendirdiğini, İslâm'ın beş ilkesi ve namazların beş vakit olarak belirlenmesine

³¹ Togan Şeyh, *Zehrü'l-besâtîn*, vr. 55^a.

³² İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin*, I. c., s. 133.

³³ Togan Şeyh, *Fethu'r-Raûf*, vr. 1^b-2^a.

binaen beş bölüme ayırdığını belirtir³⁴ ve eserin başında fihristi verdikten sonra Kayıtbay'ın yaptırdığı cami ve sebilleri aktarır.³⁵ Eser uzunca bir giriş, beş bölüm, sonuç ve ek bölümden oluşmaktadır.

Müellif, eserin yazımını hicrî 874 senesinin Ramazan ayının 28'inde Beytü'l-Haram'da Harem-i Şerif'e nâzır iken bitirdiğini ifade eder.³⁶ Buna göre, sultan Kayıtbay'a sunulan ilk eseridir.

Eserin bölümleri şunlardır:³⁷

Birinci bölüm: “Esmâullah ve harflerin Kur'an tefsirlerindeki beyanı”.

İkinci bölüm: “Hurûfî âlimlerin harflerin mahiyeti, hakikati, ve fazileti hakkında naklettikleri şeyler”.

Üçüncü bölüm: “Harflere saygınlığı kabul etmeyip onun ta'zimini reddedenlere reddiye”.

Dördüncü bölüm: “Kur'an ve harflerinin ta'zimi konusunda usulu'd-din âlimlerinden nakledilenler”.

Beşinci bölüm: “Zekât develerinin damgalanması ve damgalanmada kullanılan lafızla ilgili âlimlerden nakledilenler”.

Sonuç bölümü: “-Yukarıdaki bölümlerle bağlantılı olarak- Tevrat ve İncil'in harfleri ve sayfalarının hükmü ve buna dair Buhârî'nin zikrettikleri”.

Ek bölüm: “Hz. Peygamber'in (Muhammed isminin), Mekke ve Medine'nin faziletine/vasfına dair”.

Türkiye yazma eserler kütüphanelerinde yaptığımız taramalar sonucu eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi Raşid Efendi koleksiyonuna 202 tasnif numarası ile kayıtlı olup 59 varaktır. Bu nüsha Kayıtbay'ın

³⁴ Togan Şeyh, *Fethu'r-Raûf*, vr. 13^a.

³⁵ Togan Şeyh, *Fethu'r-Raûf*, vr. 1^a.

³⁶ Togan Şeyh, *Fethu'r-Raûf*, vr. 58^b.

³⁷ Togan Şeyh, *Fethu'r-Raûf*, vr. Zahriye.

okuması için onun kütüphanesine ithaf edilen nüsha olması açısından fevkalade mühimdir.

5. *Menhecü's-sülûk fî sirefî'l-mülûk*:

Togan Şeyh'in Kayıtbay'a sunmuş olduğu ikinci eseridir. Müellif, eserini hicrî 875 senesinde Mekke'ye komşu bir yerde ikamet ederken Sultan Kayıtbay'ın ününün ve hüsn-ü siretinin dilden dile aktarıldığını, bu sebeple sultanın erdemlerini ve faaliyetlerini anlatan, devletin en parlak günlerini geçirdiği bu özel günlerin hatırına - çevresindeki dostlardan böyle bir eser yazımı talebi üzerine- kaleme aldığını³⁸ ve aynı senenin Zilkade ayının 18' inde Mekke'de Kabe'ye nâzır olarak bitirdiğini belirtir.³⁹

Togan Şeyh bu eserini yönetimle ilgili konularda dört mezhebe göre bir siyaset-i şer'iyye⁴⁰ örneği yazmak amacıyla telif ettiğini belirtir. Bu veriyle Togan Şeyh, tespit ettiğimiz kadarıyla mevcut siyaset-i şer'iyye literatüründe görülmeyen bir özellikte temayüz etmektedir. Togan Şeyh'in Sultan Kayıtbay'a ithaf ettiği ilk siyaset-i şer'iyye kitabı olup hem içerik açısından hem de dört mezhebe göre yazmış olduğu vurgusuyla, Hoşkadem'e sunduğu *el-Burhân* adlı eserinden farklılık arz etmekte, bu sebeple Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye düşüncesindeki değişimin ana hatlarını ortaya koymak açısından önem teşkil etmektedir.

Eser bir girizgah ve beş bölümden oluşmaktadır. Girizgahta müellif eseri niçin yazdığını söyler, bölümlerin içeriğine dair kısa bir özet verir, yine İslâm'ın beş ilke üzerine kurulmasından hareketle beş bölüme ayırdığını belirtir.⁴¹

İstinsah kaydı bulunmayan bu eserin 74^b numaralı varağında Şafî Muhammed b. İsa el-Aclûnî (ö. ?), bu kitabı okuyup mütalaa ettiğine dair bir kayıt düşmüş olup müellife duada bulunmuştur.

Eserin bölümleri şunlardır:⁴²

³⁸ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 2^b-3^b.

³⁹ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 72^b.

⁴⁰ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 2^a.

⁴¹ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 3^b-4^a.

⁴² Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 4^{a-b}.

Birinci bölüm: “Sultanlık makamının gerekliliği, Allah katındaki konumu, değeri ve insanların bu makama karşı itaati ve görevleri”. Benzer bir bölüm *el-Burhân*’da da bulunmaktadır lakin buradaki içerik daha geniştir.

İkinci bölüm: “Siyaset-i şer’iyye ile ilgili hükümler ve kâdırlara caiz olmayıp sultan ve emirlere caiz olan hususlar” Togan Şeyh’in bu bölüm başlığının aynısı *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye* eserinde de geçer; ancak buradaki içerik, ilgili hikayeler ve soru-cevap örnekleriyle zenginleştirilerek anlatılmıştır. Ayrıca tazir konusunu Zeylaî’nin (ö. 743/1343) *Tebyinü’l-hakâ’ik şerhu Kenzü’d-dekâik* adlı eserinden aldığını belirtmeksizin bu başlık altında işleyen Togan Şeyh, bir sonraki siyaset-i şer’iyye eseri olan *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*’de Zeylaî’den aldığını belirtir ve bu bölüm başlığındaki “sultan” lafzını çıkararak aynı konuları sadece “emirlerin” yetkisi dahilinde olduğu izlenimi vererek aktarır. Ayrıca *Menhecü’s-sülûk*’ta başlıktaki sultan lafzının gereği veya müellif nüshası olduğu için اعلم أيدك الله “(Sultanım!) Allah’ın yardımı ve inayeti sizinle olsun, biliniz ki...” hitabıyla başlanarak konular aktarılmıştır. Bölüm başlığı ve içeriği ile alakalı olarak Togan Şeyh’in yaklaşımını değiştirmesini ileride tekrar ele alacağız.

Üçüncü bölüm: “Sultanın sırları, gıybet ve kovuşturmanın yasaklanışına dair nas ve haberlerde geçenler”. Bu bölüm başlığının kısmen aynısı yine *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*’de işlenmiş; lakin buradaki içerik beyitler ve hikayelerle daha da zenginleştirilmiştir

Dördüncü bölüm: “Ulema, hulefa ve sultanlara dair ayet, haber ve eserlerden bir kesit”. Bu bölüm kısmi olarak *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*’nin birinci bölümünde de geçer.

Beşinci bölüm: “Sultan Kayıtbay’ın hayatı, erdemleri ve yaptığı iyi işler ve bu meyanda sultan, halife ve imamları anlatan hikayeler”.

Müellif, bu kitabının hacminin küçüklüğüne rağmen doyurucu ve kapsamlı bilgiler içerdiğini söylemektedir.⁴³

⁴³ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 13^b.

Türkiye yazma eserler kütüphanelerinde yaptığımız taramalar sonucu eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin Ayasofya koleksiyonuna 2905 tasnifli numara ile kayıtlı olup 75 varaktır. Bu nüsha Kayıtbay'ın okuması için onun kütüphanesine sunulan nüsha olması açısından fevkalade mühimdir.

6. *el-Mukaddimetü's-sultâniyye fi's-siyaseti's-şer'iyye:*

Togan Şeyh'in Kur'an, hadisler, fûru fıkıh kitapları, siyâsetnâme, nasihâtname, el-Ahkâmu's-sultâniyye, tarih, tefsir ve tasavvufa dair yazılmış kaynaklardan, İslâm âlimlerinin sözlerinden, derleyerek yazdığı ve Sultan Kayıtbay'a sunduğu ikinci siyaset-i şer'iyye eseridir. Togan Şeyh, bu eserin dört mezhebin ihtilafı olduğu meseleleri içerdiğini ifade etmektedir.⁴⁴ Bu eser, Togan Şeyh'in vefat etmeden önce kaleme aldığı mevcut son eseridir. Kayıtbay'a sunulmuş ikinci siyaset-i şer'iyye eseri olduğu için Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye anlayışının da kendi içerisinde ne tür değişimler geçirdiğini tespit etmek açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Togan Şeyh'in şimdiye kadar neşredilmiş tek eseri budur. Abdullah Muhammed Abdullah tarafından tahkik edilen eser, 1997 yılında Kâhire'de Mektebetü'z-Zehra tarafından neşredilmiştir. Muhammed Abdullah, tahkikinde Mısır Kütüphanesi'nin Hanefî fikhî bölümünde 1726 tasnifli numara ile kayıtlı bulunan 182 varaklı nüshayı baz aldığını ve mevcut tek nüshanın bu nüsha olduğunu belirtir.⁴⁵ Ancak yeteri kadar araştırma yapmamış olacak ki Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin Fatih koleksiyonuna 3519 tasnifli numara ile kayıtlı olan 234 varaklı başka bir nüshayı gözden kaçırmıştır. Ömer b. Hattâb tarafından istinsah edilen bu nüsha 877 yılının Recep ayında bitirilmiştir.⁴⁶ Bu nüsha, Kayıtbay'ın kütüphanesinden Sahra'da kurmuş olduğu medreseye öğrencilerin istifade etmesi için vakfedilen⁴⁷ nüsha olması açısından önemlidir.

Biz bu nüshayı tahkik edilen nüshayla karşılaştırmalı bir şekilde okuyup inceledik. Belki muhakkikin esas aldığı nüshadan belki de muhakkikin kişisel hatalarından kaynaklı kelime ve zaman zaman cümle farklılıklarını ve

⁴⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 2^b.

⁴⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, s. 39.

⁴⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 235^a.

⁴⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 1^a.

eksikliklerini/atlamaları tespit ettik. Dolayısıyla Togan Şeyh'in konularla ilgili görüşlerini aktarırken farklılık arzeden kelime ve cümlelerde ekseriyetle Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki nüshayı, müstensihin yazım hatalarının bulunduğu yerlerde de tahkikli nüshayı tercih ettik.

Çalışmamızın esas kaynaklarından biri *el-Mukaddimetü's-sultâniyye fi's-siyaseti's-ser'iyye* olacağı için bu eserin muhtevasını ve kaynaklarını belirten tafsilatlı bir açıklamada bulunmayı gerekli görüyoruz.

1. *el-Mukaddimetü's-Sultâniyye fi's-Siyaseti's-Ser'iyye*'nin Muhtevası

Eser bir girizgah ve on dokuz bölümden oluşmaktadır. Girizgah bölümünde Togan Şeyh kendisini tanıttıktan sonra, Kayıtbay'ın onu Harem-i Şerif'te vazifelendirmesinden ötürü duyduğu onurun ifadesi olarak böyle bir eser yazmayı düşündüğünü ve bunun için istihareye yattığını, böylelikle Kayıtbay'a yönetimle ilgili gerekli şeyleri hatırlatıcı mahiyette ihtilafli meseleleri toplayan, siyaset-i şer'iyye ilmini ihtiva eden bir hediye ithaf etme arzusuna kapıldığını ifade eder. Bu açıklamalardan sonra Kayıtbay'ın şahsında bir sultana itaat etme ve dahi açık veya gizliden onlara duada bulunmanın vacip olduğunu nakillerle destekler. Ayrıca Hoşkadem'le ilgili olarak *el-Burhân*'da geçen “dönemin Memlûk sultanlarının gelmiş geçmiş en adil sultanlar oldukları, öyle ki Raşid Halifeler dönemine yakın sultanlardan dahi daha adil oldukları, bu hükmü teyit etmek isteyenlerin dört mezhep imamının nelere maruz kaldığına, hatta Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in başına neler geldiğine iyice bakmaları gerektiği”⁴⁸ anlamındaki ifadelerini burada yinelemektedir.

Togan Şeyh, devlet erkanından sultan, vezir, hakim ve emirin müstağni olmaması gereken ahlakî, adabî, fikhî meseleleri ve dinî-siyâsî hükümleri içeren güzide bölümlerden müteşekkil bir eser oluşturma çabasıyla telifte bulunduğunu ifade ettikten sonra ‘itiraf kınanmaktan kurtuluştur’ hikmetince kendisine kitapla ilgili gelebilecek eleştirileri önceden kabul edip konunun erbabı olmadığını bilhassa vurgular. Daha sonra eseri ‘عليها تسعة عشر’ (...üzerinde on dokuz vardır) ayeti ve ‘besmelenin on dokuz harften

⁴⁸ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 6^b-7^b; *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 2^a-4^b.

oluşturduğu gerekçesiyle on dokuz bölüme ayırdığını açıklar ve bölüm başlıklarını sıralar.⁴⁹

Eserin bölümleri şunlardır:⁵⁰

Birinci bölüm: “Hükümlere işaret eden bir kısım ayetler”.

İkinci bölüm: “Hakimin uyması gereken kurallar ve yöntemler”.

Üçüncü bölüm: “Davacı ve davalı ile ilgili meseleler”.

Dördüncü bölüm: “Şahitlik, şahitlikle bağlantılı ve ona bağlı durumlar”.

Beşinci bölüm: “Şahitlikten dönme ve buna bağlı durumlar”.

Altıncı bölüm: “Hadler ve onunla bağlantılı durumlar”.

Yedinci bölüm: “İçilmesi mübah ve içilmesi haram olan içecekler”.

Sekizinci bölüm: “İçki içme suçu ve cezası, iftira suçu ve cezası”.

Dokuzuncu bölüm: “Hırsızlık ve onunla bağlantılı hükümler”.

Onuncu bölüm: “Öldürme ve yaralama suçları ile ilgili hükümler”.

On birinci bölüm: “Diyetler, âkile ve onunla bağlantılı durumlar”.

On ikinci bölüm: “Tazir cezası ve onunla ilgili görüşler”.

On üçüncü bölüm: “Yeminler ve onunla ilgili görüşler”.

On dördüncü bölüm: “Kasâme ve onunla bağlantılı hükümler”.

On beşinci bölüm: “Giyilmesi caiz olan ve olmayan elbiseler, yapılması caiz olan ve olmayan fiiller”.

On altıncı bölüm: “Siyaset-i şer’iyye ile ilgili hükümler ve kâdırlara caiz olmayıp emirlere caiz olan hususlar”.

⁴⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 4^b-8^b.

⁵⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 7^b-8^b.

On yedinci bölüm: “Hisbe ve onunla bağlantılı hükümler”.

On sekizinci bölüm: “Gıybet ve kovuşturmanın yasaklanması ve sır saklamanın ehemmiyeti”.

On dokuzuncu bölüm: “Amr b. As döneminden sultan el-Melikü'l-Eşref Ebu'n-Nasr Kayıtbay yönetimine kadar Mısır'da yöneticilik yapanlar”.

Togan Şeyh, takdim ettiği bu bölümlerin çoğunlukla hakim/yönetici konumunda bulunanları ilgilendiren hükümler olduğunu, âlimlerin ve ilgili kesimlerin faydalanmaları ve onlara pratik kolaylık sağlaması için bu eserin muhtevasını usûlü'd-din, usûlü'l-fikh ve fûru fıkıhtan derleyerek oluşturduğunu ifade eder.⁵¹

2. *el-Mukaddimetü's-Sultâniyye fî's-Siyaseti's-Şer'iyye*'de Kullanılan Kaynaklar

Togan Şeyh, girizgah bölümünde Kur'an, hadis kaynakları ve İslâm âlimlerinin söz ve eserlerinden derleme bir eser oluşturduğunu belirtmektedir. Bu başlık altında Togan Şeyh'in Kur'an ve hadis kaynakları dışında, ekseriyetle eser ve müellifini zikretmek suretiyle her bölümde kullandığı kaynakları ortaya koymaya çalışacağız.

Togan Şeyh'in girizgahta ve birinci bölümde sunduğu görüşlere dayanak için başvurduğu kaynaklar şunlardır:

- Abdurrahman b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Seleme el-Habeşî el-Yemenî (ö. 785-787),⁵² *Kitâbü'l-bereke fî fadli's-sa'yi ve'l-hareke*.
- Muâfi b. İsmâil b. Hüseyin b. Hasan b. Ebu'l-Feth İbn Ebî Sinân (ö. 630/1232), *Unsü'l-munkati'in li-ibadeti Rabbi'l-alemin* (Togan Şeyh, bu

⁵¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 8^b.

⁵² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, s. 3., (bkz. Muhakkikin dipnotu).

hadis eserinin ismini tam vermediği gibi müellifini de zikretmemiştir. Eserin tam ismi ve müellifi tespit edilen şekildedir.).⁵³

- Ebü'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerîm b. Hevâzîn b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/ 1072), *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*.
- Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *Nasîhatü'l-mülûk*.
- *Kitabu seyfu'l-mülûk ve's-selatin ala'l-buğati ve'l-muhâribîn* -Togan Şeyh'in müellifini belirtmediği bu eser -benzer isimli eserleri (*Seyfü'l-mülûk ve'l-hükkam el-mürşid lehum ile'l-hak ve sebîli'l-ahkam ve Seyfü'l-kudât ale'l-buğat*) ve atıf yapılan anekdot itibariyle aralarındaki yakınlık dikkate alındığında- çağdaşı Muhyiddin el-Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) eseri olsa gerek.⁵⁴
- Ebubekr İbn Ebi Rendeka Muhammed b. Velid b. Muhammed Turtuşî (ö. 520/1126), *Sirâcü'l-mülûk*.
- Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), *Meâlimü't-tenzil*.
- Ebü'l-Hasen Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin el-Bağdâdî (ö.741/1341), *Lübâbü't-te'vîl fî me'ânit-tenzil (Tefsiru'l-Hâzin)*.

İkinci bölümde; Togan Şeyh, Hatlî'ye⁵⁵ ait olduğunu belirttiği *Şerhu'l-Kudurî*⁵⁶ adlı eserin “Kitabu edebi'l-kâdî”⁵⁷ bölümü ve (Fahrüddin Hasan b. Mansur Fergânî)

⁵³ Tespit ettiğimiz bu bilgi Mûltaka Ehli'l-Hadis, Kismû'l-Mahdudât, <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=323752> sitesine dayanmaktadır (erişim 20.06.2016).

⁵⁴ Eğer bu tespitimiz doğruysa Kâfiyeci, Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye sahasında çağdaşı olarak atıf yaptığı tek müelliftir. Aşağıda belirteceğimiz üzere Togan Şeyh, çağdaşı olan diğer müelliflere herhangi bir atıfta bulunmaz. Kâfiyeci'nin kendisi gibi Hanefî mezhebine mensup olması bu tutumunda etkili olmuş olabilir. Kâfiyeci'nin hayatı hakkında bkz. Hasan Gökbulut, “Kâfiyeci”, *DİA*, XXIV, 154-155.

⁵⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*'nin yarısından biraz fazlasını, Hatlî'nin *Şerhu'l-Kudurî* eserinden olduğu gibi almıştır. Dolayısıyla Togan Şeyh'in eserinin yarısından fazlasını dayandırdığı bu eser ve müellifi hakkında bir izah yapmak gerekir.

Nasr b. Muhammed el-Hatlî es-Semerkandî, Hanefî fakihlerinden olup fûru fıkhıta Kudurî'nin *Muhtasar*'ına bir şerh yazmıştır. Hicrî 600 senesinde vefat etmiştir (İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin*,

Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) *Fetâvâ*'sının 'ed-Da'vâ ve'l-beyyinât'⁵⁸ bölümünden istifade ettiğini ifade eder.

Müellif üçüncü, dördüncü, beşinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci, on üçüncü, on dördüncü ve on beşinci bölümlerin tamamını; altıncı ve yedinci bölümlerin yarısından fazlasını Ebu Sehl el-Hatî'nin *Şerhu'l-Kudurî* eserinden aldığını belirtir. Altıncı bölümün geri kalan kısmında İbn Hazîn'in tefsirinden, yedinci bölümde ise Begavî'nin tefsirinden istifade eder. Togan Şeyh, *Şerhu'l-Kudurî*'den aldığını belirttiği bu bölümleri kendine has bölüm başlıklarıyla ve Ebu Sehl el-Hatî'den farklı bir sıralamayla işlemiştir.

2. c., s. 491; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütüb ve'l-fünun*, tsh. M.[ehmet] Şerefettin Yaltkaya, Kilisli, Rifat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941, 2.c., s. 1634). Muhammed Kureşî (ö. 775/1373), büyük bir imam olan Hatî'nin Kudurî'nin *Muhtasar*'ına yazdığı yaklaşık 600 sayfa civarında iki ciltlik eşsiz bir şerhini gördüğünü ifade eder (bkz. Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakati'l-Hanefîyye*: 1872-2115, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 2. baskı, Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1993/1413, 4. c., s. 188-189.). Ayrıca Muhammed Kureşî (ö. 775/1373) bu eserde Hatî nisbesinin Hatî, Huttelî veya Huttulî şeklindeki farklı okunuşları hakkındaki izahlara değinir. Buna göre Kureşî, İbnu'l-Esir ve Yakut'un Semerkand yakınlarındaki Hatlan'a nisbetle Hatî ve Huttulî şeklinde okunabileceğine, yine Yakut'un Horasan yolu üzerindeki Huttal köyüne nisbetle Huttelî şeklinde de okunabileceğine değinmiş ve sonuç olarak, İbnu'l-Esir ve Yakut'a dayanarak Hatî nisbesini tercih etmiştir. Biz de Hatî'ye atıf yapacağımız yerlerde bu nisbeyi kullanacağız.

Yazma eserlerde Muhammed b. Abdullah el-Hatî olarak isimlendirilir. Ölüm tarihi ihtilaflıdır (Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşkî el-Hanefî Meydani, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb: dirâse ani'l-Lübâb ve Muhtasari'l-Kudûri*, thk. Sâid Bekdâş, 2. baskı, Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2014/1435, 1. c., s. 402.).

⁵⁶ Muhammed b. Abdullah b. Hamid b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Ebû Sehl el-Hatî tarafından hicrî 451 senesinde yazılmış (bkz. Ebû Sehl el-Hatî, *Şerhu'l-Kudurî*, Süleymaniye ktp. İsmihan Sultan nr. 147, müst. Muhammed b. Süleyman, zahriye varakı.) 166 varak yekûnunda olan bu şerh Kudurî'ye yapılan ilk şerhlerdendir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla akademi dünyasında hakkında herhangi bir inceleme veya neşir yapılmamıştır. Togan Şeyh'in bu eseri dikkate alması Hanefî âlimleri içerisinde Hatî'ye ayrı bir önem izafe ettiğini gösterdiği gibi Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye ile ilgili görüşlerini günümüz akademiyasınca daha da orijinal kılmaktadır. Bu nüshanın zahriyesinde fihrist bölümünün altında belirtilen "451 senesinde yazılmış bir şerh olduğu" bilgisi Bağdatlı İsmail Paşa'nın, Hatî'nin vefatına ilişkin belirtmiş olduğu (55. dipnotta belirtilen) "hicrî 600 yılında vefat ettiği" bilgisiyle örtüşmemektedir. Dolayısıyla Abdulgani b. Talib'in *el-Lubab*'ta ifade ettiği "ölüm tarihi ihtilaflıdır" görüşünü de göz önünde bulundurursak Bağdatlı İsmail Paşa'nın Hatî'nin vefatına dair belirttiği tarihin yanlış olduğu ve bu şerhin de hicrî 451 senesinde yazıldığı kanaati bizce daha ağır basmaktadır. Ayrıca Bağdatlı İsmail Paşa, Hatî'nin vefat tarihine ilişkin vermiş olduğu 600 senesini Muhammed Kureşî'nin Hatî'nin *Şerhu'l-Kudurî* eserine ilişkin "600 sayfa civarında iki ciltlik eşsiz bir eser..." ifadesindeki 600 sayısıyla karıştırarak Hatî'nin vefat senesi olarak telakki etmiş olabilir.

⁵⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 16^b-24^b. Ayrıca bu kavram hakkında geniş bilgi için bkz. Salim Ögüt, "Edebü'l-Kâdî", *DİA*, X, 408-410.

⁵⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 24^b-26^b.

Togan Şeyh ve Ebu Sehl el-Hatî arasındaki başlıklandırma farkını tablo şeklinde şöyle verebiliriz.

Tablo 1

Togan Şeyh'in kullandığı başlıklar	Ebu Sehl el-Hatî'nin kullandığı başlıklar
İkinci bölüm: Togan Şeyh, "Hakimin uyması gereken kural ve ilkeler" (vr. 16 ^a) başlığı altında ele alıyor.	"Kitabu edebi'l-kadî" (vr. 147 ^b).
Üçüncü bölüm: "Davacı ve davalı ile ilgili meseleler" (vr. 26 ^b).	"Dava" (vr. 138 ^a).
Dördüncü bölüm: "Şahitlik, şahitlikle bağlantılı ve ona bağlı durumlar" (vr. 43 ^{a-b}).	"Şahitlik" (vr. 143 ^a).
Beşinci bölüm: "Şahitlikten dönme ve buna bağlı durumlar" (vr. 54 ^a).	"Şahitlikten dönme" (vr. 146 ^{a-b}).
Altıncı bölüm: "Hadler ve onunla bağlantılı durumlar" (vr. 58 ^a).	"Hadler" (vr. 121 ^b).
Yedinci bölüm: "İçilmesi mübah ve haram olan içecekler" (vr. 74 ^a).	"İçecekler" (vr. 129 ^b).
Sekizinci bölüm: Togan Şeyh, bu bölümü yedinci bölümün devamı olarak "İçki içme suçu ve cezası (vr. 78 ^a), iftira suçu ve cezası" (vr. 79 ^b) başlığı altında müstakil bir bölüm olarak işlemiştir.	Ebu Sehl el-Hatî bu bölümü "Hadler bölümü"nü'nün alt başlığı niteliğinde "Haddi şurb" (vr. 124 ^a) ve "Haddi kazif" (vr. 124 ^b) bölümleri altında ele almıştır.
Dokuzuncu bölüm: "Hırsızlık ve onunla bağlantılı hükümler". Ebu Sehl el-Hatî'de geçen "kuttâ'ut-tarik" alt başlığı ise Togan Şeyh'de bu bölüm içerisinde (vr. 92 ^a) bir fasıl olarak incelenmiştir.	"Hırsızlık ve yol kesme" (vr. 126 ^a).
Onuncu bölüm: "Öldürme ve yaralama suçları ile bağlantılı hükümler"(vr. 94 ^b).	"Cinâyât" (vr. 114 ^a).

Tablo 1- devamı

On birinci bölüm: “Diyetler, âkile ve onunla bağlantılı durumlar” (vr. 103 ^b).	“Diyetler” (vr. 116 ^b).
On üçüncü bölüm: “Yeminler ve onunla ilgili görüşler” (vr. 123 ^b).	“Yeminler” (vr. 133 ^a).
On dördüncü bölüm: “Kasâme ve onunla bağlantılı hükümler” (vr. 139 ^a).	Ebu Sehl el-Hatî, bu konuyu “Diyetler bölümü”nün alt başlığı altında “kasâme bölümü” (vr. 120 ^a) olarak ele alır.
On beşinci bölüm: “Giyilmesi caiz olan ve olmayan elbiseler, yapılması caiz olan ve olmayan davranışlar” (vr. 142 ^{a-b}).	“Yasaklar ve mübahlar bölümü” (vr. 160 ^b).

On ikinci bölüm: Togan Şeyh, bu bölümü Zeylaî'nin *Tebyinü'l-hakâ'ik şerhu Kenzü'd-dekâik* eserinden aldığını ifade eder.⁵⁹ Zeylaî'de “tazir” başlığıyla geçen bölümün tamamını olduğu gibi alıntılaman Togan Şeyh'in “tazir cezası ve onunla ilgili görüşler” diye başlıklandığı bu bölümde kullandığı diğer kaynak, Kıvâmüddin Emir Kâtib el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) *el-Hidâye* şerhi⁶⁰ -*Gayetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fi âhiri'l-evân* – eseridir.

On altıncı bölüm: Maverdî'yi “kâdıların kâdısı” olarak nitelendiren Togan Şeyh, onun *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'sinde “suçlar ve hükümleri”⁶¹ başlığını taşıyan bölümü dört mezhebin konuyla ilgili ihtilaflarını içerdiğinden; faydalı olacağını düşündüğü için kitabına eklediğini belirtir.⁶² Ancak Maverdî'den aldığı bu bölümü “siyaset-i şer'iyye ile ilgili hükümler ve kâdırlara caiz olmayıp emirlere caiz olan hususlar” gibi ilginç bir başlıklandırma ile verir. Togan Şeyh'in Maverdî'den çok farklı bir başlık kullanarak aldığı bölümün ileride tafsilatlı bir değerlendirmesini yapacağız. Ayrıca yukarıda aynı bölüm başlığının çok daha geniş içerikli haliyle *Menhecü's-sülûk*'ta ele alındığını belirtmiştik.

⁵⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 117^a.

⁶⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 123^b.

⁶¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-vilayetü'd-diniyye*, thk. Ahmed Mübarek Bağdadi, Kuveyt: Dâru İbn Kuteybe, 1989/1409, s. 285.

⁶² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 149^b.

On yedinci bölüm: Bu bölüm müellif tarafından -belki de bir önceki bölümün devamı olarak düşünüldüğü için- özel olarak belirtilmemesine rağmen (yaklaşık altı sayfalık bir kısım hariç) yine Maverdî'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'sinden alıntılanmıştır.⁶³ Maverdî'nin bu bölümü “hisbe hükümlerine dair”⁶⁴ şeklinde başlıklandırmasına karşılık Togan Şeyh, “Hisbe ve onunla bağlantılı hükümler” şeklinde bir başlıklandırmaya gitmiş olup bölümü muhtesib olarak çalışan bir adamın bir halife ile geçen diyaloguyla bitirmektedir.

On sekizinci bölüm: Giriş faslı ve birinci bölüm dışında Togan Şeyh'in bölüm başında doğrudan isim belirtmeden, farklı kaynaklardan alıntı yaparak kendi düşüncelerini oluşturduğu bir diğer bölümdür. Ayetler ve hadis kaynakları dışında müellifin bu bölümde başvurduğu diğer kaynaklar şunlardır:

- Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî (ö. 468/1076), *el-Basît fi tefsîri'l-Kur'ân*.
- Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-din*.
- Turtuşî, *Siracü'l-mülûk*.
- *et-Tuhfetu'l-fahire fi islâhi'd-dünyâ ve'l-âhire* - Togan Şeyh'in müellifini belirtmediği bu eserin kime ait olduğunu tespit edemedik.

On dokuzuncu bölüm: Bu bölüm Mısır tarihini ele aldığı için çalışmamızın kapsamı dışında kalmakla birlikte birkaç hususa değinmeden geçemeyeceğiz. Zira müellifin çalışmaları araştırmacılar tarafından henüz bilinmediği için siyaset-i şer'iyye, tasavvuf, kelim, dil ve ilm-i hurûf yönündeki düşünceleri ortaya çıkarılmayı beklediği gibi söz konusu eserin bu bölümü de Mısır Memlükleri hakkında (vr. 190^b-232^a), 42 varaklık önemli bilgiler içermekte olup bu konuyla -özellikle Kayıtbay ile- ilgili araştırma yapacak kişilerin mutlaka başvurması gereken temel eserlerden biri olma özelliğine sahiptir. Bu bölümde Togan Şeyh, diğer tarih kaynaklarından yaptığı alıntılarının yanı sıra kendisi de Kayıtbay ve dönemine dair tarihe ışık tutacak (vr. 208^b-232^a) 24 varaklık önemli bilgiler aktarmaktadır.

⁶³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, s. 283.

⁶⁴ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 315.

III. SİYASET-İ ŞER'İYYE DÜŞÜNCESİNDE TOGAN ŞEYH'İN YERİ VE BU SAHADAKİ ESERLERİNİN TAHLİLİ

1. Togan Şeyh'in Eserlerinin Tahlili ve Siyaset-i Şer'iyye Literatüründeki Konumu

15. yüzyılda Memlûk devletinin en istikrarlı döneminde yaşamış, Mekke'de emirlik vazifesinde bulunmuş ve dönemin yöneticileriyle iyi ilişkiler içinde olduğu görülen Togan Şeyh *el-Burhân*, *Menhecü's-sülûk* ve *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* adlı üç siyaset-i şer'iyye eseri kaleme almıştır. Yukarıda eserlerini tanıtırken *el-Burhân* adlı eserde daha çok kelimeler ve ahlakla alakalı konulara yer verdiğini, bu eserin mevcut siyaset-i şer'iyye sahasındaki eserlerden farklılık arz ettiğini ifade etmiştik. *el-Burhân*'da hukuk, özelde ceza hukuku konularına hiç yer vermeyen Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk* adlı ikinci eserde hukukla ilgili sadece Maverdî'nin ceza hukukuyla ilgili ele aldığı bölümü aktarmaktadır. Bu eser daha çok hükümdarların yönetimle ilgili takip edilmesi gereken metodlara dair mülâhazalar içermektedir. Üçüncü eseri ise bir önceki eserde yönetimle ilgili gerekli öneri ve metodları hükümdara beyan ettiği için yönetim ve idari sistemle ilgili konuları belirli bir sisteme oturttuğu düşüncesiyle daha çok İslâm yargı hukukunun esaslarına ve büyük oranda ceza hukukuyla ilgili mevzulara yer vermektedir.

Togan Şeyh'in eserleri özellikle *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*'si fûru fıkıh kitapları, siyasetnâme, nasihatnâme, *Ahkâmu's-sultâniyye*, tarih, tefsir, hadis ve tasavvufî eserlerden mürekkep bir siyaset-i şer'iyye örneği teşkil etmektedir. Togan Şeyh her üç eserinin de 'siyaset-i şer'iyye'ye yönelik konuları ihtiva ettiğini⁶⁵ belirtse de bu kavramı bilhassa son eserinin ismine yerleştirmiştir. Yukarıda bu üç eserin muhtevasına yönelik verdiğimiz verileri dikkate alırsak müellifin eserin ismine yerleştirdiği kavramları bilinçli bir şekilde tercih ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla müellifin son eserinin muhtevası, siyaset-i şer'iyye kavramının özellikle Hanefî ulema düşüncesinde ceza hukuku için kullanıldığı düşüncesini tebellür ettirici niteliktedir.

⁶⁵ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 3^b; *Menhecü's-sülûk*, vr. 4^a; *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 2^b.

Buna göre Togan Şeyh'in büyük ölçüde ceza hukuku konularına hasrettiği *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* eseri, Asım Cüneyd Köksal'ın siyaset-i şer'iyye kavramının Memlûklerden itibaren bilhassa İbn Teymiyye'den sonra bir anlam daralması geçirerek ceza hukuku için kullanılmaya başlandığı⁶⁶ yönündeki tespitini doğrulamaktadır.

Togan Şeyh geniş bir kaynak çeşitliliğine yer vererek ve bilhassa fûru fıkıh kitaplarında tartışılan farazi meseleleri şerhleriyle birlikte fasıllar halinde ilgili konunun alt başlığı altında ele alarak derlediği *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* eseriyle Maverdî'nin ve Ebu Ya'la el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'leri, İbn Teymiyye'nin *es-Siyasetü's-şer'iyye*'si, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *et-Turuku'l-hükmiyye*'si, Bedreddin İbn Cemâa'nın *Tahrîrü'l-ahkâm fi tedbiri'l-İslâm*'ı ile Ali Gazzâlî'nin *Tahrîrü's-sülûk fi tedbiri'l-mülûk*'undan farklı olarak siyaset-i şer'iyye literatürüne yeni bir perspektif kazandırmıştır. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla bu Ahkâmu's-sultâniyye ve siyaset-i şer'iyye eserlerinde farazi meselelere yer verilmediği gibi meselelere verilen hükümler de tek tek açıklamalı/gerekçeli olarak ele alınmamıştır. Ayrıca Togan Şeyh zikri geçen müelliflerin ahkâmu's-sultâniyye ve siyaset-i şer'iyye kapsamına aldıkları bir çok konuya değinmemiş buna karşın o da diğerlerinin ele almadığı bir çok konu ve meseleyi siyaset-i şer'iyye kapsamında değerlendirmiştir.

Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye hükümleri konusunda *Menhecü's-sülûk*'u “dört mezhebe göre...”⁶⁷, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*'yi “dört mezhebin ihtilafı olduğu noktaları kapsayacak şekilde yazdığı...”⁶⁸ iddiası Memlûklerin çoğulcu yapısına uygun olarak siyaset-i şer'iyye yazma girişiminde bulunduğunu göstermektedir. Fakat kendisi bir Hanefî âlimi olan Togan Şeyh, ağırlıklı olarak Hanefî sonra Şafî ve Malikî âlimlerin kaynaklarından alıntı yapmış, ancak Hanbelî âlimlerin kaynaklarını kullanmamıştır. Dolayısıyla eserlerindeki konuları dört mezhebe göre veya dört mezhep arasındaki ihtilafı meseleleri içerecek şekilde ele aldığı vurgusu zayıf/eksik kalmıştır. Söz gelimi Şafî âlimi Maverdî'nin *el-Ahkâmu's sultaniyye*'sine yer verirken onun çağdaşı Hanbelî âlimi Ebu Ya'la el-Ferrâ'nın aynı isimli eserine hiç atıf yapılmamıştır. Hatta ileride konu ve meseleleri tek tek ele alırken görüleceği üzere dört mezhebin konu ve

⁶⁶ Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh ve Siyaset: Osmanlılarda Siyâset-i Şer'iyye*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 33.

⁶⁷ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 2^a.

⁶⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 2^b.

meselelerle ilgili görüşlerine değinilmemiş, Hanefî mezhebinin klasik görüşleri çerçevesi dışına çıkmamıştır.

Memlûkler zamanında siyaset-i şer'îyye örnekleri fazla olmasına karşın Togan Şeyh'in bu eserlere herhangi bir atıf yapmaması bilinçli bir tercih gibi durmaktadır. Nitekim kendisiyle aynı devletin tebası olan İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin, (Bu iki âlimin Hanbelî olması yukarıda belirtilen "Hanbelî kaynaklara yer vermediği" yönündeki görüşümüzü de destekler niteliktedir.) bu alandaki çalışmaları siyaset-i şer'îyye literatürünün başat örnekleri arasında sayıldığı halde Togan Şeyh, bu âlimleri ve eserlerini zikretmemiştir. İslâm kaynaklarına son derece vâkıf olduğu görülen Togan Şeyh'in kendisinden yaklaşık bir asır önce yaşamış olan bu iki âlimin düşüncelerinden ve yapıtlarından bihaber olması da düşünülemez. Togan Şeyh'in zahit/sufî dili ve üslubunu, Makam-ı İbrahim'i ve Ravza-i Şerif'i ziyaret etmenin önemini gösteren ifadelerini ve ilm-i hurûf⁶⁹ hakkındaki düşüncelerini⁷⁰ göz önünde bulundurursak, İbn Teymiyye⁷¹ ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin bir kısım tasavvufî düşünceyi ve erbabını⁷² ve kökeni hurûf ilmine dayanan hurûflik düşüncesini⁷³ sert eleştiren yönünün bunda etkili olduğu düşünülebilir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, Togan Şeyh bütün eserlerini bir sultana ithaf

⁶⁹ Bu kavram hakkında daha geniş malumat için bkz. Mehmet Emin Bozhüyük, "Hurûf", *DİA*, XVIII, 397-401.

⁷⁰ Togan Şeyh, hurûf ilmine hasrettiği *Fethu'r-Raûf fî ta'zîmi esmâillah ve'l-hurûf* adlı eserinde özellikle harflerin tazimini kabul etmeyip bunu reddedenlere karşı ciddi eleştirilerde bulunmaktadır. Onun ilm-i hurûf hakkındaki düşünceleri için bu eserin tamamına bakılabilir. Bu eserin sonunda hurûf ilminin önde gelen isimlerinden Şehabeddin es-Sühreverdî'ye ait tehecci harflerinin nicelik ve niteliklerini gösteren bir tablo (*vefk*) da bulunmaktadır (bkz. *Fethu'r-Raûf*, vr. 59^b). Ayrıca eserlerini bablara ayırırken farklı gerekçelerle birini on dokuz bölüme üçünü beş bölüme ayırması, harf ve sayılara çeşitli anlamlar yüklediğini göstermektedir.

⁷¹ Mustafa Kara'nın belirttiği üzere İbn Teymiyye, bütün bir tasavvufî anlayışa karşı çıkmamıştır. Abdulkadir Geylanî'nin fikirlerine aynen katılmakta, Ahmet Rufâî ve 'Adî b. Misâfir gibi zatlara saygınlığını ifade etmektedir. Onun esas mücadelesi ve eleştirileri daha çok kendi çağdaşı olan tasavvuf ve erbabına yönelik olmuştur (bkz. Mustafa Kara, "İbn Teymiyye'nin İlk Sufilere ve Tassavuf Klasiklerine Bakışı," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1986.): s. 66-67.).

⁷² İbn Teymiyye ve İbn Kayyim ilk sufleri kabul etmekle birlikte Hallac (ö.309/922) ve vahdet-i vücud'u benimseyen İbnü'l-Arabî (ö. 957), İbn Fârîz (ö. 632/1295), İbn Seb'in (ö. 669/1270), İbn Berracân (ö. 536/1142), İbn Dehkân (ö. ?) gibi mutasavvıfları şiddetle reddederler (bkz. Süleyman Uludağ, "Tarihî Süreçte Seleflilik-Tasavvuf İlişkileri," *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/1-2 (2015), s. 258-259. Görüldüğü üzere İbn Teymiyye ve İbn Kayyim, hem kendi dönemleri hem de kendi dönemlerine yakın tasavvufî geleneğin önemli temsilcilerini ve düşüncelerini şiddetle eleştirmiştir.

⁷³ Hurûfî düşünceye sahip olduğu görülen Togan Şeyh (bkz. 70. dipnot), bu konuda İbn Teymiyye ile farklı düşüncelere sahiptir; zira İbn Teymiyye kökeni ilm-i hurûfa dayanan hurûfliğe karşı sert eleştirilerde bulunmuştur (bkz. Mustafa Kara, "İbn Teymiyye: Tasavvufla İlgili Görüşleri", *DİA*, XX, 413.).

ederek yazdığı için yöneticiler hakkında müsbet bir dil kullanırken (eserleri abartılı övgüler içermektedir); İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin eserleri bir sultan için yazılmadığı⁷⁴ gibi mevcut yönetim biçimini ve kurumlarının şer'iliğini eleştiren bir tutum içerirler.

Şafî ve Hanbelî alimlerin daha çok eser ürettiği siyaset-i şer'iyye sahasında, Togan Şeyh'in eserleri özellikle Memlûkler döneminin Hanefî muhitini temsil edici en önemli metinlerdir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Togan Şeyh'in *Menhecü's-sülûk*'ta işlediği bazı bölümlerle *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*'de işlediği bölümler kısmen aynıdır. Müellifin, her iki eserde ele aldığı bölümleri bir kaç kıssa ve hikaye ekleyerek aynı sultana tekrar sunması, *el-Burhân* ve *Menhecü's-sülûk*'un ilk bölümlerinde sultana nasihat eden kişilerin sultan tarafından câize ile ödüllendirildiğini belirtmesi ve ardından kendisinin de nasihat üslubuna geçmesi, câize beklentisiyle telif yaptığı düşüncesini uyandırmaktadır. Ancak onun siyaset-i şer'iyye düşüncesinin değişim ve gelişim durumunu ortaya koymak açısından önem arz ettiği için çalışmamızın temel referansları olacaktır.

2. Togan Şeyh'in Siyaset-i Şer'iyye Kapsamına Dahil Ettiği Konular

Bu başlık altında değineceğimiz konular, siyaset-i şer'iyye ve ahkâmü's-sultâniyye sahasındaki çalışmalarda bugüne değin ele alınmamış konulardır. Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye kapsamına aldığı bu konular içerisinde fûru fıkıh kitaplarında ele alınmış meselelerin yanı sıra kalam ve ahlakla alakalı mevzular da bulunmaktadır. Bu konular şunlardır:

- 1- Şahitlik ve onunla ilişkili meseleler
- 2- Şahitlikten vazgeçme durumu ve bununla ilgili meseleler

⁷⁴ Bu iki müellifin eserlerini bir sultana ithaf ederek yazdıklarına dair somut bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca her iki müellif de bazı görüşlerinden dolayı Memlûk yöneticilerinin baskısına uğramıştır (bkz. H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *DİA*, XX, 110.).

3- Kasâme ve onunla bağlantılı meseleler

Bu üç başlık altında ele alınan mevzulara tezimizin ikinci bölümünde hukuk başlığı altında yer vereceğiz.

4- Tevekkül, kaza, kader ve kesbe dair

5- Ölenlerin ardından yapılan sadaka, dua, namaz, oruç ve Kur'an okumak gibi amellerin onlara ulaşip ulaşmadığına dair

6- Ruhlar hakkında -ölümden sonra ruh nereye yerleşecek, ruh mahluk mudur, değil midir? Ölümden sonra ruh bedenle birlikte azap çeker mi çekmez mi?-

7- Allah'ın fazileti ve rahmetinin bol olduğuna delalet eden bir kesit

Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye kavramı içerisinde değerlendirdiği bu dört mevzu ise, kelim ve ahlakla ilgili mevzulardır. Buna göre yukarıda tanıttığımız eserleri içerisinde siyaset-i şer'iyye olarak belirttiği teliflerini bütüncül bir yaklaşımla ele aldığımızda siyaset-i şer'iyye kavramının Togan Şeyh'in düşünce dünyasında bütün İslâmî ilimleri içerecek şekilde kullanıldığını ve bu başlıklar altında ele alınan mevzuların siyaset-i şer'iyye kavramı kapsamında değerlendirilmediğini altını çizerek vurgulamıştık. Togan Şeyh'in bu başlıklar altında ele aldığı bu mevzuların tafsilatlı bir şekilde ortaya konulması kelim ana bilim dalında yetkin kimseler tarafından ilim dünyasına sunulması daha makul gözükmektedir. Bu sebeple Togan Şeyh'in *ahlak ve kelim anlayışını* ortaya koyma gerekliliğini ilgili alanlarda çalışan araştırmacılara tevdi ediyoruz.

8- Giyilmesi caiz olan ve olmayan elbiseler, yapılması caiz olan ve olmayan davranışlar:

Füru fıkıh kitaplarında zikredilen kullanılması mübah olan elbiseler, takılar, süs ve ev eşyaları ile kullanılması caiz olmayanları ve bunlarla ilgili meseleleri, zaruret durumlarında yahut işi gereği bir kimsenin yerine getirmesi veya sakınması gereken davranışları konu edinen bu bölüm, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*'nin (vr. 142^a-179^b) sekiz varaklık kısmına tekabül etmektedir.

9- Yeminler ve onunla ilgili görüşler:

Togan Şeyh, fûru fıkıh kitaplarında geniş bir şekilde ele alınan bu bahsi *Şerhu'l-Kuduri* müellifi Hatli'den olduğu gibi alıntılanarak *el-Mukaddimetü's-sultâniyye fi's-siyaset-i şer'iyye* diye isimlendirdiği eserinde siyaset-i şer'iyye kavramının havi olduğu meseleler içerisinde değerlendirmiştir. Müellif, eserin on yedi varaklık (*el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 123^b-139^a) kısmına tekabül eden bu bölüm başlığı altında, yemin kavramının tanımını ve yemin türlerini açıkladıktan sonra yemine kullanılması gereken ifade kalıplarına, adına yemin edilecek ve edilemeyecek şeylere ve çeşitli meselelerde bir eylemi yapıp-yapmayacağına dair ettiği yeminden dönen kimselerin hakkında yemine kullandığı ifadenin örfteki kapsamına göre gerekli hükmün ne olduğunu belirten bir çok örnek sıralar.

10- Gıybetin yasaklanışına dair:

Togan Şeyh, insanların gıybetten nehyedildiğine dair ayet ve hadislerden deliller sunduktan sonra gıybeti “kişinin başkasında eksik saydığı veya beğenmediği fiziksel, dinî, dünyevî, ahlakî, edebî, maddî-manevî sahip olduğu her şeyiyle ilgili bir kusuru hakkında ileri geri konuşmak, karikatürize etmek (yazmak) veya herhangi bir şekilde ima etmek”⁷⁵ şeklinde tanımlar. Daha sonra insanların nehyedildiği gıybet türleri ile mübah olarak görülen gıybet biçimlerine değinir ve bu meyanda Müslüman bireyin insanlara karşı suizan taşımaması ve iftiradan uzak durması gerektiği yönünde Hz. Peygamber ve sahabilerden aktarılan özlü sözler zikreder.

Müellif dokuz varak boyunca (*el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 182^b-190^b) bu meseleyi ele almakta; nasihat üslubuyla sultana, gıybet/iftira etmek ve suizanda bulunmak gibi ahlakî reziletlerden sakınmayı ve özellikle adil bir hükümdar olabilmesi için söylentilerle hareket etmemeyi tavsiye etmektedir.

Togan Şeyh, bu bölümün son faslında “sultan, hakim vb. yönetici konumunda bulunan kimselere karşı insanları gerçek dışı bilgilerle dolduruşa getirmek hakkında” başlıklı bir konuyu ele alarak yalan-yanlış bilgiler ve söylentiler yayan kişilerin ahlakî hasletlerden uzak olduğunu ifade ettikten sonra, sultan ve yönetici konumunda bulunan

⁷⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 182^b-183^a.

kesimlerin bu kişilere karşı uyanık olması ve lehde bile olsa böyle kişilerin kendilerine taşıdığı bilgilerle ve aktardığı söylentilerle hareket etmemesi gerektiği -“bugün lehinde söylentiler üreten yarın aleyhinde de üretir”- düsturunu pekiştiren hikemiyat ve özlü sözlerle beyan eder.

11-Sır saklamanın ehemmiyeti:

Togan Şeyh’in bu konuyu siyaset-i şer’iyye literatürüne dahil etmesini Memlûkler devletinde önemi artan sır katipliği makamıyla bağdaştırmak mümkündür. Giderek yükselen bir konum haline gelen bu makam özellikle Burcî Memlûkleri döneminde sivil bürokrasinin en başında yer almıştır. Sultan ve umera arasındaki iletişimi sağlamanın yanı sıra kâdılar, âlimler ve diğer ilmiyye mensuplarıyla ilgili çeşitli işler ve makamlara yapılacak tayinler sır katipliğine danışılarak yerine getirilmekteydi.⁷⁶

Devlet kademelerinde önemli makamlara yapılacak atamaların sır katiplerinin tavsiye ve önerisiyle belirlenmesinin yanında devlet işlerinde en gizli mevzular da onların uhdesine bırakılmıştır. Dolayısıyla Togan Şeyh’den önceki siyaset-i şer’iyye ile ilgili eserlerin bazılarında, devlet kurumlarının en önemli mevkisi olan ve ayrıntılı bir şekilde ele alınan vezaret kurumunun⁷⁷ Memlûkler devletinde yerini sır katipliğine bırakması, bu mevzunun siyaset-i şer’iyye kavramının kapsamı içerisinde işlenmesine olanak sağlamıştır. Müellifi bilinmeyen *Tuhfetü'l-Memlûk*⁷⁸ (*Siyasetname*) adlı eserde de aynı başlıklı (s. 142-140/vr. 46^a-47^a.) bir faslın işlenmesi bu tespitimizi desteklemektedir. Fakat bu eserde “hükümdarların vezir seçimine dair” başlıklı müstakil bir bölümün girizgahında (s. 127-122/vr. 53^b-56^a) vezirlik kurumu da ele alınmıştır.

⁷⁶ Fatih Yahya Ayaz, “Sır Katipliği”, *DİA*, XXXVII, 116.

⁷⁷ Maverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 30-39; İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-ahkâm fî tedbîri ehli'l-İslâm*, thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed, 3. baskı, Katar-Devha: Darü's-Sekâfe 1408/1988, s. 75-78. Maverdî ve İbn Cemâa'nın ayrıntılı olarak ele aldığı vezaret kurumu İbn Teymiyye, Ali Gazzâlî ve Togan Şeyh tarafından müstakil bir bölüm olarak incelemeye tabi tutulmamıştır.

⁷⁸ Anonim, *Tuhfetü'l-Memlûk ve umdetü'l-mülûk*, çev. Yakup Kara, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016. Ayrıca bu anonim eseri, Togan Şeyh'in eserleriyle karşılaştırdığımız zaman eserin sunuş ve sistematik şeklinin yanı sıra bab başlıklarının ve içeriklerinin kısmen birbirine yakın olduğu görülecektir. Kansu Gavri'ye (1501-1516) sunulan bu eser ile Togan Şeyh'in *Menhecü's-sülûk* ve *el-Burhân*'ın birinci bölümü arasındaki yakınlık *Tuhfetü'l-Memlûk*'ün Togan Şeyh'den yararlandığı kanaatini bizde uyandırmaktadır. Eğer bu kanaatimiz doğruysa bu durum Togan Şeyh'in kendisinden sonraki Memlûk döneminin siyasetnâme geleneğini etkilemiş olduğunu gösterir. Bunu karşılaştırmalı ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak tezimizin amacını aştığı için bu kadarını belirtmekle yetiniyoruz.

Togan Şeyh, sultanların sırlarının yüce dağlar ve engin denizler kadar büyük ve ağır olduğu, bu sorumluluğu kaldıramayacak kimselerin sultanın etrafında olmaması gerektiğini ifade ettikten sonra Hz. Yûsuf'un başına gelenlerin babası Hz. Yakup'un uyarısına rağmen gördüğü rüyayı kardeşlerine anlatmasından kaynaklandığını, buna göre ketumluğun, herkesin sahip olması gereken yüce bir değer olmanın ötesinde özellikle devlet başkanının ve emir, vezir gibi devlet bürokrasisinde görev yapan kesimlerin taşıması elzem olan bir sıfat olduğunu belirtir. Bu gerekliliği İslâm dünyasından Hz. Ali, Ömer b. Abdülaziz, Enûşirvân gibi önemli şahsiyetlerin sözleri ve çeşitli kıssalarla, Hz. Ali'nin "insan söylediğinin mahkûmu, söylemediğinin hâkimidir" şeklindeki veciz ifadesiyle özetlenebilecek bir ana düşünceyle aktarır.

İKİNCİ BÖLÜM

TOGAN ŞEYH'DE DEVLET YÖNETİMİ VE HUKUK

I. DEVLET YÖNETİMİ

İslâm Peygamberi, tebliğ görevine paralel olarak ilk müslüman siyasî teşekkülünün temellerini attıktan sonra dünyadan irtihal etmiştir. Kendisinden sonrakilere, tesis ettiği bu devleti muhafaza etmek gibi zorlu bir görev bırakmıştır. Bununla beraber temel kaynaklarda (Kur'an ve Sünnette) devletin yönetilme biçimi hususunda doğrudan bir müdahale bulunmamaktadır. Devlet ve yönetim şeklinin nasıl olacağı sorunu, tarihsel şartların değişebilme ihtimali sonucu ümmetin inisiyatifine bırakılmıştır. Hz. Peygamber'den sonra sahabilerin konsensüsüyle “hilafet/imamet teorisi” oluşturulmuştur. Raşid Halifeler tarafından tenfiz ettirilecek olan bu yönetim anlayışı bilhassa sonraki kuşaklar için taklit edilmesi tavsiye edilen örnek bir yönetim modeli olarak telkin edilmiştir. Ne var ki 30 yıllık hilafetten sonra veliahtlık ve ‘ısırcı meliklik’ devri başlamıştır. İslâm nazarında meşruiyet açısından aksi bir tez bulunmasa da bu yönetim biçiminin bir dizi probleme sebebiyet verdiği muhakkaktır.

İslâm düşünce tarihinde devlet yetkilerinin hangileri olduğu, kimin tarafından ve nasıl uygulanacağı gibi sorular müstakil eserlerde olmasa dahi ilk dönemlerden itibaren fıkıh kitaplarında çeşitli vesilelerle farklı bab başlıkları altında ele alınmıştır. Dolayısıyla devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı olarak tabir edilen “siyaset” ve bu yürütme ve düzenlemenin dine, hukuka uygun olduğunu ifade eden “şer’iyye” ile oluşturulan “siyaset-i şer’iyye” terkibi fıkıh kitaplarında mahiyeti itibarıyla açıklanmıştır. Buradan hareketle siyaset-i şer’iyye kavramının değişik yönlerini ön plana çıkaran farklı tanımlar yapılmış olmasıyla birlikte genel bir şekilde “Kamu hukuku alanında dinin genel ve temel ilkelerine ters düşmeyecek düzenlemeler ve bu

çerçeve de devletin en yetkili organlarının uygulamalar yapma yetkisi”⁷⁹ olarak tanımlanmıştır.

İnsanın adalet istemi yönündeki anlayış ve girişimleri ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan kurumlar/ürünler tarihseldir. Nitekim fıkıh literatüründe siyaset ve devlet başkanının seçilme şekillerinin değişmesinin yanı sıra bunlara bağlı kurum ve icthadî görüşlerin de değişmesi söz konusudur. Fıkıh kitaplarında farklı bab başlıkları altında devlet yönetimi ve bununla bağlantılı olarak incelenen meseleler beşinci asırda el-Ahkâmu’s-sultâniyye’lerin yazılmasıyla, bu literatürün temel meseleleri arasına girmiştir. Buna bağlı olarak İslâm siyaset geleneğinde ra’iyyeye karşı sultanın nasıl davranması gerektiğini belirten nasihatnâme ve siyâsetnâme türünde bir çok eser de kaleme alınmıştır.⁸⁰

Emevilerden itibaren dinî yetkileri elinde bulunduran “melik halifeler”, Abbasiler’in ikinci döneminde yönetimde zamanla ortaya çıkan çözülme sonucunda artık sadece ruhani iktidarın sahibi haline geldiler. Buveyhîoğulları ve Selçukî yönetimlerinin, melik halifelerin otoritesine muadil olarak sahnede yer alması Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh’ı (381-422/991-1031) tedirgin etmiş ve dönemin önemli hukukçu ve üst düzey diplomatlarından olan Maverdî’den bir eser yazmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine Maverdî, Ehl-i Sünnetin hamisi saydığı Abbasi halifesinin meşruiyetini savunmak, bunun hukuki zeminini sağlamak, mümkün olduğunca onun prestijini ve iktidarını yeniden oluşturmak amacıyla *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*’yi kaleme almıştır.⁸¹ Bu vesileyle Maverdî devlet başkanı için kullandığı hilafet/imamet kavramını ve kurumunu ve dönemin diğer bütün yönetim kurumları olan vezirlik, valilik ve hac emirliği gibi mevzuları anahatlarıyla izah eder. Maverdî’nin çağdaşı olan Hanbelî fakih Ebu Ya’la el-Ferrâ’nın Maverdî’ninkiyle aynı ismi taşıyan, tertip ve muhteva yönünden büyük oranda örtüşen eseri bir diğer önemli klasik kaynaktır.⁸²

⁷⁹ H. Yunus Apaydın, “Siyaset-i Şer’iyye”, *DİA*, XXXVII, 299.

⁸⁰ Siyâsetnâme yazma geleneği ve içeriğine dair geniş bir literatür bilgisi için bkz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, 304-306; Anonim, *Tuhfetü’l-Memlûk*, s. 17-35.

⁸¹ Sami Zubaida, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev. Burcu Koçoğlu Birinci ve Hasan Hacak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 72; Hızır Murat Köse, “Siyaset”, *DİA*, XXXVII, 296; Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 17.

⁸² Mehmet Erkal, “el-Ahkâmu’s-sultâniyye”, *DİA*, I, 556; Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 18.

Maverdî ve Ferrâ'nın *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'sinden sonra siyaset-i şer'iyye literatürüne yönelik telifler bilhassa Memlûkler döneminde farkedilir bir şekilde çoğalmıştır. Bunun sebepleri olarak Memlûk devlet yönetiminin ve yapısının kendine mahsus özelliklerinin yanı sıra Moğol saldırıları ve Cengiz Han (603-624/1206-1227) yasaasının büyük etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Memlûkler döneminin en önemli âlimlerinden İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-şer'iyye fi islâhi'r-râ'i ve'r-ra'iyye* adlı eserinde siyaset ve idarenin hukukî-şer'î temellerini ele alır; “yozlaşmaya doğru giden” Memlûk yönetim kurumlarını⁸³ şeriat düzenine çekmek, devlet başkanı ve diğer yöneticilerin nitelikli kimseler tarafından seçilmesi gerektiğine özen göstermek ve yönetici ile yönetilene doğru yola getirmek gayesi taşır. Dolayısıyla yönetim kurumlarının/vilayetlerin başına adil bir siyaset yürüten ve işin ehli kimselerin getirilmesi ilkesiyle konuyu ele alır.

Müslüman olduğunu ilan eden Gazan Han (694-703/1295-1304) yönetimindeki Moğollarla savaşılmaması konusunda bir kısım asker ve halkın geri durması, ulemanın da bu duruma dinî bir argüman geliştirmekte çekingen davranması⁸⁴ gibi etkenlere karşı İbn Teymiyye, bu eseriyle Moğolların İslâm şeriatıyla değil Cengiz Han yasalarıyla yönetildiğini ve İslâmî bir yönetimin nasıl işlenmesi gerektiği yönündeki görüşleriyle cevap vermiş olmaktadır.⁸⁵ İbn Teymiyye'nin çağdaşı Şafîî âlim İbn Cemâa da, *Tahrîrû'l-ahkâm fi tedbîri ehli'l-İslâm* adlı eserinde temel meselenin şeriatın gereklerinin yerine getirilmesi gerektiği noktasında aynı kanaatleri serd eder.⁸⁶

Memlûk döneminin bir diğer önemli ismi Hanbelî âlim İbn Kayyim'in *et-Turuku'l-hukmiyye fi's-siyaset-i-şer'iyye* adlı eseri siyaset-i şer'iyye literatüründe, adil siyasetin şeriatın bir parçası olduğu, adil siyasetin neliği hususundaki izahları ile hocası İbn Teymiyye'nin yolunu takip etmektedir. Bu eserle birlikte siyaset-i şer'iyye literatüründe, anayasa ve idare hukukundan ziyade yargı usulü konularına yönelme eğilimi başlamıştır. Bu çerçevede İbn Kayyim'in eseri “karar merciinin, delil

⁸³ Zubaida, *Hukuk ve İktidar*, s. 52, 82-83.

⁸⁴ Ahmet Sağlam, “İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye'nin Siyasi ve Dini Mücadelesi = Ibn Taymiyah's Political and Religious Struggle in the Process of Occupation of Gazan Khan's Syria,” *International Journal of Social and Educational Sciences = Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 3. cilt/5. sayı (2016): s. 52.

⁸⁵ Zubaida, *Hukuk ve İktidar*, s. 151; Köse, “Siyaset”, *DİA*, XXXVII, s. 296.

⁸⁶ Köse, “Siyaset”, *DİA*, XXXVII, s. 296.

yokluğunda şahsî bilgisine, firâsetine, hâl ve söz karinelerine dayalı olarak hüküm verip veremeyeceği gibi konulara odaklandığı görülmektedir.”⁸⁷

Memlükler devletinin son yarım asrına doğru ise Ali Gazzâlî'nin *Tahrîrû's-sülûk fî tedbîri'l-mülûk* adlı eseri, Togan Şeyh el-Eşrefî'nin bu alandaki telifleri ve anonim eser *Tuhfetü'l-Memlûk* karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda Togan Şeyh'in devlet başkanı hakkındaki görüşlerini yukarıda bahsettiğimiz⁸⁸ Maverdî, Ebu Ya'la el-Ferrâ,⁸⁹ İbn Teymiyye, İbn Cemâa, Ali Gazzâlî gibi müelliflerin eserleri ve *Tuhfetü'l-Memlûk* müellifinin konu ile ilgili yaklaşımlarına atıf yaparak mukayeseli bir şekilde açıklayacağız.

1. Togan Şeyh'in Devlet Başkanı Anlayışı

Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye ile ilgili görüşlerini *Menhecû's-sülûk* ve *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* isimli eserlerinden hareketle ele alacağımızı belirtmiştik; lakin kendisinin siyaset-i şer'iyye eseri olarak nitelendirdiği *el-Burhân*'ı kronolojik olarak bu iki eserden daha önce yazmış olması, devlet başkanıyla ilgili görüşlerinde bu eseri de dikkate alarak değerlendirmede bulunmamızı gerekli kılmaktadır.

⁸⁷ Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 20, 80,

⁸⁸ Yukarıda kısaca değinmeye çalıştığımız müellifler içerisinde İbn Kayyim el-Cevziyye, devlet başkanlığı müessesine hususi olarak yer vermediği için onun devlet başkanlığı kurumuna yönelik kullandığı kavram ve görüşleri değerlendirilmeye alınmamıştır.

⁸⁹ Maverdî ve Ferrâ'nın aynı isimli (*el-Ahkâmu's-sultâniyye*) eserlerini muhteva yönünden mukayeselerini ele alan Selahattin Kıyıcı, “Maverdî'nin Hanefî ve Malikî'lerin ihtilafî görüşlerini, konuyla ilgili ayet ve hadisleri ve meselelerin tarihi gelişmelerini zikretmesi olmasa ve Ferrâ'nın Hanbelî mezhebinin görüşlerini aksettiren geniş açıklamaları bulunmasa, bu iki esere bir kitap gözüyle bakılabilir. Yapılan araştırmalarda bu eserlerin ne telif tarihleri ne de müelliflerden birinin diğerinden istifade ettiğine dair bilgiye rastlanılmamıştır” değerlendirmesinde bulunur. Her iki eserin mukayesesine yönelik daha geniş malumat için bkz. Selahattin Kıyıcı, “el-Maverdî ve Ebû Ya'lâ'nın “el-Ahkâmu's-sultâniyye” Adlı Eserlerinin Muhteva Yönünden Mukayesesi,” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998). Görüldüğü üzere muhteva açısından her iki eser büyük oranda örtüşmektedir. Dolayısıyla Togan Şeyh'in bilhassa Maverdî'nin eserine hem doğrudan atıf yapması hem ahkâmü's-sultâniyye alanında kaleme alınan en önemli eser olarak Maverdî'nin kabul edilmesi, (devlet başkanlığı ve hukuk başlıklarında ele alacağımız meselelerde) onun düşünceleriyle mukayese yapacağımız yerlerde, sadece Maverdî'nin eseriyle karşılaştırma yapmayı yeterli görüyoruz. Ferrâ'nın Maverdî'den farklı olarak bilhassa Maverdî'nin Hanbelî mezhebinin görüşlerini aksettirmede olduğu yerlerdeki müşkili, Memlük döneminin siyaset-i şer'iyye düşüncesindeki en önemli temsilcisi Hanbelî âlim İbn Teymiyye'nin bu alandaki görüşleriyle mukayese ederek gidermeye çalışacağız.

1.1. Devlet Başkanının Gerekliliği

Togan Şeyh, devlet başkanlığı müessesesi için halife ve imam kavramları yerine dönemin sultanlarına atfen “melik”,⁹⁰ “sultân”,⁹¹ “sultânu’l-İslâm ve’l-mûslimîn”⁹² ve “zıllullâh”⁹³ sıfatlarını kullanır. Ona göre “bir köyün idaresini elinde bulunduran kimseye de sultan” denir.⁹⁴ Togan Şeyh’in sultanlık/yönetici idesinin toplum için gerekliliğini ve önemini vurguladığı ayet, hadis ve aktarımlarının ana teması, toplumun yöneticisiz olamayacağı gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna göre bir toplumun var olabilmesi için bir yöneticinin/sultanın varlığı şarttır.⁹⁵

İnsanların bir arada yaşaması kolay olmadığından güçlüye karşı zayıfı korumak, mazlumun hakkını zâlimden almak, nizamı ve istikrarı sağlamak üzere hukuku adilane uygulayan bir sultanın/yöneticinin varlığı zorunludur. Yeryüzünde ‘yönetici/sultanlık kurumunu ve mefhumunu ikame etmek’ Allah’ın insanlara olan bir lütfudur.⁹⁶ Togan Şeyh’e göre düzen kurucu müessesenin devamı adil bir sultanın varlığı altında gerçekleşir. Yani ona göre sosyal düzenin teessüs halini temsil eden devletin kaim olması ve salahiyetini sürdürmesi sultana bağlıdır.

Devlet başkanının halk için önemi ruhun beden için önemi mesabesindedir. Ruh sağlam olduğunda beden sağlam, bozulduğunda beden bozuk olur.⁹⁷ Ayrıca ruhun sorumluluğu/tasası beden sorumluluğundan büyük olduğu gibi sultanın sorumluluğu/tasası da halkinkinden çok daha büyüktür.⁹⁸ Ruh-beden metaforuyla

⁹⁰ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 3^a; *Menhecü’s-sülûk*, vr. 2^b; *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 2^a.

⁹¹ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 4^a; *Menhecü’s-sülûk*, vr. 2^b; *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 2^a.

⁹² Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 3^a; *Menhecü’s-sülûk*, vr. 2^b; *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 2^a.

⁹³ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 3^a; *Menhecü’s-sülûk*, vr. 2^b.

⁹⁴ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 14^b. “Sultan” kelimesinin Arap dilinde mülk, güç ve kudret anlamına geldiğini ayetlerden delil getirerek açıklayan İbn Cemâa ise, bir ülkenin tek bir yöneticiye sahip olması gerektiğini ve çift başlılığın insanları fesada götüreceğini vurgulamak üzere kullanır (bkz. İbn Cemâa, *Tahrîrü’l-ahkâm*, s. 73-74.).

⁹⁵ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 22^a; *Menhecü’s-sülûk*, vr. 7^b.

⁹⁶ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 6^b; İbn Cemâa, *Tahrîrü’l-ahkâm*, s. 48-49. Togan Şeyh ve İbn Cemâa devlet başkanının olması gerektiği hususunda aynı argüman ve ifadeleri kullanır. Fakat Togan Şeyh bunu “sultân”, İbn Cemâa ise; “imamet” kavramıyla ele alır.

⁹⁷ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 7^a; İbn Cemâa, *Tahrîrü’l-ahkâm*, s. 51; Anonim, *Tuhfetü’l-Memlûk*, s. 217-216. Ayrıca *Tuhfetü’l-Memlûk* müellifi halkın devlet başkanına olan ihtiyacının önemini göstermek üzere Togan Şeyh ve İbn Cemâa’nın kullandığı “ruh” kavramının yanı sıra “devletin halk için önemi beden başa olan ihtiyacına nispetle önemlidir, başsız beden olamayacağı gibi yöneticisiz halk da olamaz” şeklinde “baş” kavramını belirten bir söz de aktarmaktadır (bkz. *Tuhfetü’l-Memlûk*, s. 217.).

⁹⁸ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 7^{a-b}.

sultana iktidarının bekası için gerekli ihtarı yapan Togan Şeyh, “sultanın siyaset bilgisinden yoksun olmasının onun sonu olacağını”⁹⁹ ifade eder.

“Otorite sahibi bir sultanı, adil bir kâdısı, işleyen bir pazarı, bilgili bir doktoru ve akan bir nehri olmayan bir ülkeyi vatan edinmeyin”¹⁰⁰ şeklindeki bir acem sözünü aktaran Togan Şeyh, bir devletin olmazsa olmaz esaslarını ortaya koyarak bir ülkenin devlet sayılması için güçlü ve hakim bir lider, adil bir yargı, sermayenin düzenli işlediği bir ekonomi, sağlık hizmetlerinin kalitesi ve su kaynaklarının önemine vurgu yapmaktadır.

Togan Şeyh, başka bir aktarımda toplum için devletin/yöneticinin zorunlu olduğunu ve devletin varlığını devam ettirmesinin ilkelerinin iç içe olduğunu şöyle belirtir: “Mutlaka bir sultanın olması gerekir, sultanın olması için ordu, ordu için sermaye, sermaye için vergi, vergi için imaret, imaret için adaletin olması gerekir”, “Sultan bir bina gibidir, ordu ise; bu binanın temelidir, temel ne kadar sağlam olursa bina o kadar sağlam olur”.¹⁰¹ Bu aktarımlar aynı zamanda kendi içerisinde belli bir hiyerarşiyi de taşır, buna göre devleti sultanla eş değer gören Togan Şeyh, devletin varlığını sultanın varlığına bağladığı gibi adaletle de öncelmiş olmakta, fakat adaletin bu esasların temeli olduğunu bilhassa vurgulamaktadır.¹⁰² Adil bir devlet düzeninin ne gibi şartlarla işleyeceğini açıklayan Togan Şeyh, *Sultan=Devlet=Adalet=Düzen=Refah* şeklinde bir kavramsal irtibat şeması oluşturmuş olmaktadır. Togan Şeyh’in aktardığı bu ifadelerin benzerini aktaran İbn Cemâa ise Togan Şeyh’in verdiğimiz bu kavramsal

⁹⁹ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülük*, vr. 7^b.

¹⁰⁰ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 19^a.

¹⁰¹ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 22^a; *Menhecü's-sülük*, vr. 7^b; İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-ahkâm*, s. 96.

ولا بد من سلطان

لاسلطان إلا بجند

ولا جند إلا بمال

ولا مال إلا بجباية

ولا جباية إلا بعمارة

ولا عمارة إلا بالعدل والإنصاف

Togan Şeyh ve İbn Cemâa'nın aktardığı adalet dairesinin bu formu ve tarihsel gelişimi/dönüşümü hakkında detaylı bir inceleme için bkz. İlker Kömbe, “Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014). Tezimizde mukayeseye konu yaptığımız *Tuhfetü'l-Memlûk* eserinin müellifi de, adalet dairesi olarak ifade edilen sözleri, Togan Şeyh ve İbn Cemâa'dan farklı bir versiyonla “ordunun melik ve mülk için taşıdığı önemi ve işlevi vurgulamak üzere güçlü bir ordunun kurulması ve ihtiyaçlarının karşılanmasıyla memleketin birliği ve saltanatın devamı arasındaki doğrudan ilişkinin önemini göstermek amacıyla” zikretmektedir (Kömbe, a.g.tz., s. 145-146.).

¹⁰² Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 22^a.

şemadaki kavramlardan herhangi birinin önemini vurgulamaktan ziyade o “askerlerin cihad farızasını yerine getirmek üzere gerekli tedbirleri almaları” başlığı altında ordunun bu husustaki önemini göstermek üzere zikreder.¹⁰³

Togan Şeyh, dönemin Memlûk sultanlarının Raşid Halifeler dönemine yakın zâlim sultanlardan daha adil olduklarını belirterek toplumu bilhassa dört imamın yaşadığı dönemdeki sultanlarla günün sultanlarını mukayeseye davet eder.¹⁰⁴ Togan Şeyh’in, Maverdî ve İbn Cemâa’nın ele aldığı devlet başkanının seçme ve seçilmesiyle ilgili şartlara ve başa geliş şekillerine,¹⁰⁵ İbn Teymiyye’nin devlet başkanı için kişinin adil ve liyakat ehli olması gerektiğini ifade eden hususlara¹⁰⁶ odaklanmak yerine, bu düşüncüyü kitaplarının giriş kısmında özellikle vurgulaması, (*Menhecü’s-sülûk* ve *el-Burhân*) eserlerinin ilk bölümlerine “Sultanlık makamının gerekliliği, konumu, Allah katındaki değeri ve insanların bu makama itaati ve görevleri”, “Sultan’ın fazileti ve buna dair Kur’an ve Sünnette geçenler” diye başlaması, eserini sunduğu sultanın sîretini ve yaptıkları faaliyetleri anlatan övgü dolu sözlerle tamamlaması, sürekli darbelerle sarsılan Memlûk sultanlarının toplum nezdinde kırılan imajlarını düzeltmek, meşruiyetlerini sağlama almak ve bu yöndeki muhtemel endişeleri gidermeye yönelik çabaları arasında durmaktadır.

Ali Gazzâlî’nin *Tahrîrû’s-sülûk*’un girizgahında on beş varaklık kısmına tekabül edecek şekilde devlet başkanının ehemmiyeti ve vazifelerini vurgulaması¹⁰⁷ ve *Tuhfetü’l-Memlûk* eserinin birinci bölümünün Togan Şeyh’in yukarıda verilen bölüm başlığına benzer başlıkla işlenmesi¹⁰⁸ genel olarak Memlûk sultanlarının toplum nezdinde kırılan imaj ve meşruiyetleri sorununun ulema tarafından giderilmeye çalışıldığı yönündeki düşüncemizi destekler niteliktedir.

Togan Şeyh, kendisine tevdi edilen nazırlık ve emirlik gibi görevlerle yönetimle ilişkisi gereği eserlerini belli kaygılarla/çıkarlarla kaleme almış gözükmekte ve

¹⁰³ İbn Cemâa, *Tahrîrû’l-ahkâm*, s. 94-97.

¹⁰⁴ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 6^b-7^a; *el-Mukaddimetü’s-sultânîyye*, vr. 4^a.

¹⁰⁵ Maverdî, *el-Ahkâmü’s-sultânîyye*, s. 3-29; İbn Cemâa, *Tahrîrû’l-ahkâm*, s. 51-57.

¹⁰⁶ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü’s-şer’iyye*, s. 5-39.

¹⁰⁷ Ali b. Muhammed el-Gazzâlî, *İslâm Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi (Tahrîrû’sülûk fî tedbîri’l-mülûk)* trc. Özgür Kavak, 1. baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 28.

¹⁰⁸ Anonim, *Tuhfetü’l-Memlûk*, s. 220.

mensubu olduğu Burcî hanedanının iktidarı üzerinden ‘dönemin sultanlarının tahtını sağlama almayı’ dinî ve aklî argümanlarla ortaya koymaya çalışmaktadır.

Togan Şeyh eserlerinde, devlet başkanının seçme ve seçilme ile ilgili şartlarına değinmeksizin sultanın ‘teorik olarak’ adil olma vasfını önkabulden hareketle önceki siyasi literatürden farklı olarak sultana itaati marufla sınırlandırmaksızın kim olursa olsun ona sınırsız itaati öngören bir bakış açısına sahiptir. Müellif, muhtemelen darbe girişimleriyle sık sık taht değişikliğine maruz kalan devletin siyasi istikrarsızlığına mani olmak üzere (“Zâlim de olsa bir sultanın var oluşu kaos ve fitnenin devam etmesinden iyidir.”, “Ülkenin/milletin selameti, sultanın selametine bağlıdır ve ancak fasık ve cahil kesimler sultanın/yöneticinin varlığını ortadan kaldırmak ister. Zâlim bir sultanın yönetiminde geçen altmış yıl, bir yıl sultansız geçen fitne ve kargaşa ortamından yeğdir.”)¹⁰⁹ gibi ifadeleri sık sık değişik şekillerde vurgular. Yani Togan Şeyh, -klasik İslâm anlayışı olan- sultana itaati Allah’a itaat, sultana isyanı Allah’a isyan sayan¹¹⁰ ayet ve hadislerin ışığında şekillenen bu aktarımların altını çizerek, olabilecek kaos ortamına mahal verilmesine karşı çıkmış ve sultanı Allah’ın yeryüzündeki mutlak temsilcisi saymıştır. Kısaca o, İslâm geleneğinin sürdürdüğü “yöneticilere boyun eğmenin ahlakî bir erdem olduğu” (Allah’a, Resûlü’ne ve ulu’l-emre itaat edin) anlayışını devam ettirmiştir.

Kısacası Togan Şeyh, eserlerinde sultan/yönetici olmak için gerekli şartlar ve ilkeler belirtmeyerek mevcut anlayışı onaylayıcı bir pozisyon güder, nasihat misyonuyla da iktidarı elinde tutan kesimlere fitne ve kargaşadan uzak durmaları, enerjilerini toplum için bir istikrar ve güven ortamı oluşturmakta kullanmaları gerektiğini belirtir.

1.2. Devlet Başkanının Vazifeleri

Togan Şeyh, dönemin Memlük sultanları üzerinden bir sultanın halkı ve saltanatının devamı için yerine getirmesi gereken vecibeleri şöyle izah eder.

¹⁰⁹ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülük*, vr. 6^b-7^b.

¹¹⁰ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülük*, vr. 6^a.

- Bir sultan, halkın sorunlarıyla ilgilenmeli ve halkın maslahatına olan şeyleri mümkün merteye yerine getirmeli, tebasından zayıf ve korumasız olanlarına şefkat, ileri gelenlerine saygı göstermelidir.¹¹¹
- Togan Şeyh Hz. Ömer, Enûşirvân, Hürmüz b. Sâbûr, Yezdicerd gibi geçmiş devlet başkanlarının halkla ilişkilerini anlatan kıssalara yer vererek sultanın yeri geldiğinde yardıma muhtaç olanların yardımına bizzat koşması, çeşitli vazifelerle görevlendirdiği amillerinin ve toplumun durumundan haberdar olması için de casuslar bulundurması gerektiğini ifade eder.¹¹² İbn Cemâa ve Ali Gazzâlî sultanın, ahalinin işlerini yürütmek üzere görevlendirdiği idarecileri denetim altında tutulması gerektiği¹¹³ hususunda Togan Şeyh'le aynı kanaatleri serd etmektedirler.
- Sultan, hükmü altındaki insanlar arasında mutlak eşitliği sağlamalı, yeri geldiğinde zâlimleri affetmeyi bilmeli ve yumuşak bir politika takip etmelidir, bunun getirisi daha iyi olur.¹¹⁴ Buna ilaveten İbn Cemâa had suçu işleyen kesimler arasında sosyal statülerine göre sultanın eşit bir şekilde hükmetmesi gerektiğini de ifade eder.¹¹⁵
- Sultan, tek başına yetkiye sahip olmamalı; işlerinde âlimler, vezirler ve emirler gibi devlet büyüklerine danışarak çözüm üretmeli ve onlarsız bir karara varmamalıdır. Bu sayede toplumun sevgisini ve saygısını kazanabilecektir.¹¹⁶
- Sultan, güvenilir ve akil kimseleri etrafında toplayarak onun doğrusuna doğru, yanlışına yanlış diyebilecek devlet adamlarını yanında tutmalı ve onlarla istişare içerisinde olmalıdır. Böylece yanlış bir karar veya hamlede sorumluluğu tek başına üstlenmemiş olur. Peygamber Efendimiz dahi çevresindeki işin ehli kimselere danışmışken sultanlar da çevresinde güvendiği âlimlere ve devlet adamlarına danışmalıdır. Hatta bu bürokratların yeri geldiğinde sultanı

¹¹¹ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 12^a.

¹¹² Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 15^a-17^b.

¹¹³ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-ahkâm*, s. 66-67; Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 54.

¹¹⁴ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 12^a.

¹¹⁵ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-ahkâm*, s. 67.

¹¹⁶ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 12^a-13^a; İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-ahkâm*, s. 72.

uyarmaları, rehberlik etmeleri, olayları açık deliller ve nakillerle izah etmeleri ve sultana yanlış bilgi vermemeleri icab eder (Müellif, bu gerekliliği rivayet, hikaye ve mesellerle destekliyor).¹¹⁷

“İstihare yapan kaybetmez, istişare eden pişman olmaz”¹¹⁸ hadisiyle de bir sultan için klasik İslâm siyaset teorisinde sıklıkla vurgulanan devlet işlerinde istişare etmenin önemini vurgulayan Togan Şeyh, istihare yapmayı da tavsiye ederek sufi bir yönetici profilini güçlendiren ilahi onaya değinmektedir.

- Sultan, “Âlimler peygamberlerin varisleridir.” düşüncesi gereği ulemaya gereken değeri ve saygıyı göstermeli ve onlarsız bir karar almamalıdır.¹¹⁹ Âlimleri olabildiğince yönetime aktif bir şekilde katılmaya davet eden Togan Şeyh, sultanın özellikle had, kısas ve kan gibi ceza hukukuyla ilgili meselelerde âlimlere danışarak hüküm vermesi gerektiğini belirttiikten sonra “Allah’ın indirdiğiyle hükmetmeyenlerin zâlim, kafir ve fasık” olduğunu ifade eden ayetlerin hükmü kapsamına gireceğini söyler.¹²⁰ Çünkü sultan Allah’ın mülkünde hakimiyet sürmekte ve onun şeriatıyla tasarrufta bulunmaktadır.¹²¹
- Bir sultan, nasıl ki valileri veya emirleri başarısız olduğunda yahut suç işlediğinde onları azledip gereken cezayı veriyorsa kendisinin de Allah’a hesap verme makamında olduğunu aklından zinhar çıkarmamalıdır.¹²² Bu şekilde şer’î adalete ve İslâmî siyasete riayet etmiş olur.¹²³
- Sultanın, dünya hayatının, mal ve mevkinin zail olduğu düşüncesini herkesten daha fazla hissetmesi gerekir. Bu şuurla sorumluluğunu üstlendiği halkın en küçük problemleriyle ilgilenip temel gayesi ahiret yaşamı olmalı ve bu minvalde hareket etmelidir. Togan Şeyh bunu şiirlerle destekler.¹²⁴

¹¹⁷ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 12^{a-b}.

¹¹⁸ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 12^b.

¹¹⁹ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 22^b-23^a.

¹²⁰ Togan Şeyh, *el-Burhân* vr. 23^{a-b}; *Menhecü’s-sülûk*, vr. 13^a.

¹²¹ Togan Şeyh *el-Burhân* vr. 23^b.

¹²² Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 13^a, İbn Cemâa, *Tahrîrü’l-ahkâm*, s. 71.

¹²³ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 24^a.

¹²⁴ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülûk*, vr. 11^{a-b}.

- Togan Şeyh, sultanın zühd ile yoğrulmuş bir hayat yaşaması gerektiğini tavsiye eder. Buna Hz. Yûsuf'un Mısır'a sultan olduktan sonra bile arpa ekmeğiyle beslendiğini ve doycak kadar yemediğini, bu sayede halkın sorunlarına ilgisiz kalmaktan imtina ettiğini, örnek verir. Sultanın bedenini/azalarını Allah'ı zikrederek arındırması/muhafaza etmesi gerektiğini öğütleyerek, yönettiği devletin unsurlarını vücudun her bir azasıyla irtibatlandırır ve bu sayede saltanatını idame ettireceğini açıklar.¹²⁵
- Sultan halktan fazla vergi almamalı ve buna gerekli riyeti göstermeyen görevlileri cezalandırmalıdır.¹²⁶
- Togan Şeyh, “Melik Hürmüz'ün veziri, devlet namına yüklü bir ticari kazanç için fırsat yakaladığını ve bunun için sultandan onay almak istediğini belirtir, Hürmüz vezirine “bizim işimiz devleti yönetmek, ticaret yapmak değil, devlet hazinesine bir dirhem dahi ticari kazancı eklemeyesin, ticaretten uzak durasın, aksi halde bu bizi her iki cihanda küçük düşürür ve şanımızı kirletir.” şeklindeki ifadelerden sultanın gerekli dersi çıkarmasını tavsiye eder.¹²⁷
- Sultan, ülkesinin şehirlerini imar etmeli ve böylece halkının refah düzeyini yükseltmeye gayret etmelidir. Zira halk sultana refahın artması oranında şükran/bağlılık duyacaktır.¹²⁸ “Enûşirvân, ülkesini imar etti; tarlalar ihya etti, çiftlikler ve fabrikalar kurdu, yer altı madenlerini çıkardı. Üstelik bunu yaparken israftan kaçınarak adaletli ve insafli davrandı, o kainatta kurulan tek devletin kendi devleti olmadığına, semavi hükme karşı sahip olduğu devlete, orduya ve malının çok oluşuna itimad edilemeyeceğinin farkındaydı” diyen Togan Şeyh, sultanın kendisinden önceki sultanların nasıl yöneticilik yaptıklarına ve halkın ihtiyaçlarına nasıl karşılık verdiklerine dair örneklerle bakıp bu örneklerden dersler çıkarması gerektiğini belirtir.¹²⁹

¹²⁵ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülük*, vr. 13^b-14^a.

¹²⁶ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülük*, vr. 15^b.

¹²⁷ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülük*, vr. 15^b-16^a.

¹²⁸ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülük*, vr. 17^b.

¹²⁹ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülük*, vr. 19^b.

Togan Şeyh'in sultana sunduğu bu teklifin Kayıtbay nezdinde dikkate alındığını söylemek mümkündür. Nitekim Memlûkler'in pek çok tarihi mimari örneklerinin (Kayıtbay Külliyesi¹³⁰ gibi) bu dönemde inşa edildiğini¹³¹ ve halkın refah düzeyinin arttığını kaynaklar doğrulamaktadır.

- Sultan, ahalinin ahvaliyle meşgul olmaktan alıkoyan satranç, avcılık, top gibi oyunlarla fazla meşgul olmamalı, buna karşın asosyal bir hayat da yaşamamalı. Vaktini verimli kullanmaya dikkat etmelidir. Togan Şeyh, bir sultanın bir günlük vaktini dört kısma ayırarak nasıl kullanması gerektiğini şöyle belirtir: Birinci kısım; Allah'a ibadete ayırmalı, ikinci kısım; âlim ve akil insanlarla bir araya gelerek yönetimle ilgili işlere yoğunlaşmalı ve diplomatik merasimleri yerine getirmeli, kısacası cumhurun siyasi işlerine bakmalı, üçüncü kısım; yemek, içmek ve mutlu olmasını sağlayacak dünyevi tatlara (kendisine) ayırmalı, dördüncü kısım; stres atmak amacıyla avcılık, top, satranç ve savaş oyunları gibi eğlencelerle meşgul olabilir.¹³² *Tahrîrû's-sülûk* müellifi Ali Gazzâlî de, bir sultanın tüm vaktini belirli bir konuya yahut meseleye teksif etmemesini belirttikten sonra sultanın zamanını daha verimli kullanması gerektiği¹³³ hususunda Togan Şeyh'le benzer bir taksimat yapar.
- Sultan, vezirliğe güvenilir kimseleri getirmeli ki; bu sayede hükmünü devam ettirebilsin. Doğru yolu gösterecek şahısları kendine yoldaş kılsın ki; işleri düzenli yürüsün. Merhamet sahibi kişileri hacib yapsın ki; halkın öfkesini kazanmasın. Âlim kimseleri katib yapsın ki; kendi zekasını ve bilgeliğini göstermiş olsun.¹³⁴ Ali Gazzâlî de bu devlet kademelerinde kifayetli, güvenilir (ümenâ) ve takva ehli kimselerin istihdam edilmesi gerektiğini belirtir.¹³⁵

¹³⁰ Kayıtbay Külliyesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Doris Behrens Abouseif, "Kayıtbay Külliyesi", *DİA*, XXV, 81-82.

¹³¹ İsmail Yiğit, "Kayıtbay", *DİA*, XXV, 81. Ayrıca Togan Şeyh'in kendisi de *Fethu'r-Raûf* adlı eserinin başında Kayıtbay'ın yaptırdığı cami ve sebilleri aktararak Kayıtbay'a dua ve övgülerde bulunur (bkz. Togan Şeyh, *Fethu'r-Raûf*, vr. 1^a).

¹³² Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 17^b.

¹³³ Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 65.

¹³⁴ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 18^b.

¹³⁵ Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 54.

- Sultan halkı için iyi işler yapmalı, zulüm ve fitne sebebi olmamalı, baki olan tek varlığın Allah olduğunu hatırlamaya tutarak zamanın hızlı bir şekilde tükeneceğini unutmamalı.¹³⁶

Togan Şeyh'in devlet başkanının yerine getirmekle yükümlü olduğunu belirttiği vazifeleri yukarıda on beş madde halinde özetlemeye çalıştık. Buna göre bazı maddelerde İbn Cemâa ve Ali Gazzâlî'nin bir kaç hususta Togan Şeyh'in ifadeleriyle birebir örtüşecek şekilde benzer vazifeleri salık verdiğini gösterdik. Ayrıca bu hususta, Ali Gazzâlî'nin devlet başkanının vazifelerini ifade ettiği *Tahrîrû's-sülûk* risalesinin girizgahına Özgür Kavak'ın yaptığı şu "müellif (Ali Gazzâlî) kendisinden önce telif edilen bir çok metindeki bilgilerle örtüşecek şekilde devlet başkanıyla ilgili vazifeleri belirler"¹³⁷ değerlendirmeyi Togan Şeyh için de yapmak mümkündür. Ancak Togan Şeyh Maverdî, İbn Cemâa ve Ali Gazzâlî'nin devlet başkanının/yöneticilerin yerine getirmek üzere vurguladığı mezalim mahkemeleri kabilinden işlere bakması gerektiğine değinmez.

1.3. Değerlendirme

Togan Şeyh, eserlerini dönemin sultanlarına sunmak üzere kaleme almış soyut bir yönetici tipolojisi oluşturmak yerine sultana has bölüm başlıkları ve yer yer abartılı bir övgü dili kullanmıştır. "Sultan'ın fazileti ve buna dair Kur'an ve Sünnette geçenler" bölümü ile "sultanlık makamının gerekliliği, konumu, Allah katındaki değeri ve insanların bu makama karşı saygınlığı ve itaatine dair izah" başlıklı bölümde kullandığı ayet ve hadislerin yanı sıra hikaye, kıssa ve şiirlerle bir sultanın tam olarak ne yapması ve hangi vasıflara sahip olması gerektiğini didaktik bir üslupla aktaran Togan Şeyh, sufi/zahid bir devlet başkanı profili çizmektedir.

Memlük sultanlarının ekseriyeti bilhassa Togan Şeyh'in eserlerini sunduğu sultanlar, komplo ve saray-güç entrikalarıyla tahtı ele geçirmişlerdir.¹³⁸ Müellif, ilgili

¹³⁶ Togan Şeyh, *Menhecû's-sülûk*, vr. 18^b.

¹³⁷ Özgür Kavak'ın bu tespiti doğrulamak üzere belirttiği müellifler ve ilgili eserlerini karşılaştırmak için gösterdiği 62. dipnota bkz. Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 29.

¹³⁸ Ayaz, *Memlükler*, s. 61-62.

güç dengelerinin bu entrika ve darbelerini göz ardı ederek belki de gücün söz sahibi olduğu iktidar realitesinden pay almak (veya aldığı payı muhafaza etmek)¹³⁹ gayesi ile mevcut iktidarları sufi/zahid bir anlayış içerisinde mezcederek olabildiğince itidal noktasına getirme çabası gütmüştür. İktidarda bulunan kesimleri bekleyen en büyük tehlike otoriterleşmeyle gelen ahlakî çöküş sürecidir. Müellif bu tehlikenin farkında olmalı ki sultanı insanlar arasında adaletle hükmetmeye, işleri meşveretle çözmeye, her dediğine evet diyenlerden ziyade gerektiğinde karşı koyanları etrafında tutmaya özen göstermeye yönelik bir dizi nasihatte bulunmaktadır.

Çerkez Memlûk sultanları içerisinde Kayıtbay'ın tahtta en uzun süre kalan ve Burcî Memlûklere en parlak devrini yaşatan, siyasete istikrar kazandıran sultanı olması¹⁴⁰ Togan Şeyh'in öneri ve nasihatlerinin onun tarafından dikkate alındığı gibi bir değerlendirmede bulunmamızı mümkün kılmaktadır. Ayrıca babadan oğula geçen bir yönetim biçimini benimsememiş Memlûkler'in Kayıtbay'ın ölümünden önce umera, halife ve kâdılarını çağırarak oğlu Nâsırüddin Muhammed'in (el-Melikü'n-Nâsır) sultan olarak tayin edilmesine¹⁴¹ bir müddet ses çıkarmamaları Kayıtbay'ın başarılı ve kudretli bir lider olduğunu gösterir.

İslâm hukuku ve siyaset-i şer'iyeye kitapları sosyal düzenin sağlayıcısı olarak bir umran, hadâra veya günümüz ifadesiyle bir devlet kavramı ve mefhumunu ele almaz buna karşın hilafet, imamet ve sultanlık kavramları adı altında bir düzen kurucu algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Toplumsal düzenin sağlanması hususunda (devletin) bir yöneticinin varlığı zaruriyyat, haciiyyat ve tahsiniyyat ilkelerinin işleyişi için bir gerekliliktir. İslâm ulemasının ittifak halinde olduğu bu gerekliliğin kimler tarafından hangi vasıf ve yetkilerle yerine getirileceğinin ise tarihsel şartlara göre farklılık arzemesi olağandır. Nitekim Maverdî, İbn Teymiyye, İbn Cemâa, İbn Kayyim ve Togan Şeyh'in devlet başkanı müessesesi için kullandığı kavramlar ve bu müesseseye dair yaklaşımları

¹³⁹ Togan Şeyh'in Mekke'ye emirlik vazifesinde bulunduğunu ifade etmiştik.

¹⁴⁰ Ayaz, *Memlûkler*, s. 62-63.

¹⁴¹ Ayaz, *Memlûkler*, s. 64.

farklıdır.¹⁴² Söz gelimi Maverdî, devlet başkanı için halife ve imam¹⁴³ kavramlarını kullanmakta iken İbn Teymiyye'nin bu kavramları kullanmaktan çekindiğini görmekteyiz. O daha çok râî, ulu'l-emr, veliyyû'l-emr, melik ve sultân¹⁴⁴ kavramlarını kullanmakta, imam¹⁴⁵ kavramına ise çok nadir yer vermektedir. İbn Cemâa ise halife, imam ve sultan kavramlarının her üçünü de kullanmaktadır. Buna göre onun devlet başkanı düşüncesindeki bu üç kavramı kullanması, döneminin halife/imam ve sultanın yetki ve görevlerinin izahı¹⁴⁶ adına önem arz etmektedir. Memlûklerin son döneminin siyaset-i şer'iyye müellifleri Ali Gazzâlî, Togan Şeyh ve *Tuhfetü'l-Memlûk* müellifi ise, sadece sultan ve melik¹⁴⁷ kavramlarını kullanır; zira Memlûkler döneminde sultanlık ve hilafet görevleri tek bir kişide toplanmış değildir. Memlûkler döneminde Mısır'daki Abbasi halifesi Ebû'l-Fadl el-Abbas Müstain Billâh (1412'de) altı ay kadar sultanlık da yaptığından, hilafet ve saltanat görevini yapan ilk ve tek kişidir. Memlûkler döneminde toplam on yedi halife görev yapmasına karşın devlet yönetimindeki yegane tasarrufları cülûs törenlerinde yönetimle ilgili yetkilerini sultana devretmek olmuştur.¹⁴⁸

Sonuç olarak her müellif devlet başkanı ve müessesesini ele almış ve kullandıkları kavramlarla dönemlerinin anlayışlarını yansıtmıştır. Nitekim Maverdî, devlet yönetimi ve sistemini: hilafet/imamet gerekliliği, hilafete seçilme şartları, hilafet makamına geliş usulü, bir ülkede iki şahsın hilafet iddiası sorunu ve çözümü, veliahd usulü ile imamın halife tayini, veliahd tayininde gözetilecek şartlar, birden fazla veliahdın cevazı, halifeye itaat ve halifenin görevleri, halife olmaya mani olan haller, halifenin sakatlanması, şuurunda noksanlık ortaya çıkması¹⁴⁹ gibi meselelerle ayrıntılı

¹⁴² Mavedi ve İbn Teymiyye'nin bu husustaki farklı yaklaşımlarına dair bir değerlendirme için bkz. Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 17-19.

¹⁴³ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 3-47. Ömer Menekşe'nin "Maverdî, devlet başkanı için sultan ve melik kavramlarını kullanmaktadır" tespiti doğru gözükmemektedir (Ömer Menekşe, "İslâm düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı Maverdî ve Nizamülmülk Örneği," *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3(2005): s. 202.).

¹⁴⁴ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye fî ıslahî'r-râî ve'r-râiyye*, thk. Ali b. Muhammed el-İmran, Cidde: Daru İlmi'l-Fevaid, t.y., s. 14, 31, 5, 7, 28, 92, 94, 96, 45, 29, 42, 43, 55, 79, 48-50. Bütün eser tarandığında kendi dönemindeki devlet başkanı müessesesi için çoğunlukla bu kavramları kullandığı görülecektir.

¹⁴⁵ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 48-50.

¹⁴⁶ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-ahkâm*, s. 48-74.

¹⁴⁷ Togan Şeyh, *el-Burhân*, vr. 3^a, 4^a; *Menhecü's-sülûk*, vr. 2^b; *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 2^a: Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, 188, 175, 173, 171, 170; Anonim, *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 231, 228 (eserin tamamı tarandığında sadece bu kavramların kullanıldığı görülecektir).

¹⁴⁸ Ayaz, *Memlûkler*, s. 90-91.

¹⁴⁹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 3-29.

bir şekilde ele alırken; İbn Teymiyye râî, ulu'l-emr, ve sultân kavramlarıyla liyakat sistemi üzerinden inceler. Şafîî âlim İbn Cemâa ise, Maverdî'nin ele aldığı, imametin gerekliliği, imamete ehil olmak için gerekli şartları, hilafete ehil olan kimselerin birden fazla olması meselelerine yer verdiği gibi Memlûk döneminin siyasi ve sosyal koşullarının yansıması olarak Maverdî'nin ele almadığı, halifenin sultan tayini, hilafet topraklarının müslüman bir melik tarafından ele geçirilmesi,¹⁵⁰ halifenin ve sultanın hak ve görevlerini ayrı ayrı belirtmesi, sultanın önemi ve sultanın azlini gerektiren durumları da kapsamlı bir şekilde izah etmektedir.¹⁵¹

İbn Teymiyye, Togan Şeyh el-Eşrefî ve Ali Gazzâlî'nin devlet başkanlığı müessesesi için Maverdî ve İbn Cemâa'dan¹⁵² ayrıldığı en önemli husus kullandıkları kavramların yanı sıra Maverdî ve İbn Cemâa, 'nasıl bir kişinin seçileceğine dair teoriler'¹⁵³ oluşturmaya çalışırken; onlar, 'seçilen (bir şekilde yönetici olan) kişinin nasıl olması/davranması gerektiğine dair öneriler'¹⁵⁴ bağlamında konuya yaklaşmıştır. Yani Maverdî ve İbn Cemâa'da şer'î esaslar çerçevesinde şekillenen gerekli ilkelere göre yönetici profili belirlenirken, özellikle Togan Şeyh ve Ali Gazzâlî'de belirlenen yöneticiyi bu ilkelere uydurma eksenli bir bakış açısı vardır.

Memlûkler döneminde hilafet teoride kalmış, yönetimi elinde bulunduran yegane merci sultan olmuştur. Siyaset-i şer'iyye literatüründe Maverdî ile kapsamı belirtilen ve geliştirilen hilafet teorisinin Memlûkler döneminde İbn Teymiyye ile

¹⁵⁰ İbn Cemâa, "hilafete ait toprakların müslüman bir melik tarafından cebirle ele geçirilmesi hususunda ondan gelecek sıkıntıyı def etmek, müslümanların birliğinin dağılması ve ümmetin dayanağının ortadan kaldırılmasına mani olmak için halife kendisine itaat etmek şartıyla bu toprakların hakimiyetini ve mesuliyetini (aranan şartlara ehil olmasa bile) ona tevdi edebilir" görüşündedir (İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek: Ehl-i İslâmın Yönetimi İçin Hükümler*, trc. Özgür Kavak, İstanbul: Klasik Yayınları, 2010, s. 40.). Fakat müslüman olduğunu beyan etmesine rağmen Gazan Han yönetimindeki moğollarla savaşılmamasını teşvik etmiş ve İbn Teymiyye ile birlikte Gazan Han'ı bu işten vazgeçirmek adına giden heyetin başında yer almıştır (Cemal Akpınar, "Bedreddin İbn Cemâa", *DİA*, XIX, 390.).

¹⁵¹ İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 33-46.

¹⁵² İbn Cemâa'nın halife ve imam kavramlarının yanı sıra sultan kavramını da kullandığını ifade etmiştik.

¹⁵³ Maverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 3-29; İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-ahkâm*, s. 51-57; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 5-39 İbn Teymiyye, Maverdî ve İbn Cemâa gibi devlet başkanı olmak için kişinin taşıması gereken sıfatlara tek tek belirtmez; fakat bu iş için seçilecek kişinin adil ve ehil olması gerektiği hususu üzerinde özellikle durmaktadır.

¹⁵⁴ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 5-39 (İbn Teymiyye, seçilecek kişinin ehil olması ve adil davranması gerektiği hususu üzerinde özellikle durmaktadır); Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 12^a-20^a; Ali Gazzâlî, *Tahrîrü's-sülûk*, s. 51-55.

birlikte yavaş yavaş, nihayetinde Togan Şeyh'le tamamen ulema dilinden düşmesi, Memlüklerin hilafetin merkezde olduğu bir yönetim biçimine sahip olmadığını göstermektedir. Togan Şeyh'den yaklaşık bir asır sonrası için bir kaç şey ifade edilebilir; Memlüklerden sonra İslâm dünyasının yöneticiliğini üstlenen Osmanlı sultanlarıyla birlikte Memlüklerdeki gibi yetkisiz de olsa bir halifenin varlığının söz konusu olmadığı bir vakiadır. Ancak Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminin devlet kademelerinde çeşitli görevler yapmış olan Lütfi Paşa (ö. 970-1563)¹⁵⁵ gibi bir devlet adamı hilafet konusuna tahsis ettiği *Halâsü'l-ümme fî ihtilâfi'l-e'imme* isimli risalesinde “imam” ve “halife” kavramlarına farklı bir bakış açısı getirerek bu kavramların “sultân”, “emir” ve “vali” gibi yöneticiler için de kullanılabileceğine dair hadis ve ulema sözleriyle desteklemeyi hedeflemiştir. Abbasî ve Memlüklü sonrası dönemde hilafet meselesinin şer'î durumunu açıkladığını iddia eden bu çalışma Osmanlı muhitinde genel kabul görmüştür. Nitekim 16. Yüzyıldan itibaren tartışılan şer'î siyaset meseleleri halife sıfatına sahip bir padişahın riyasetindeki meşru bir idarenin tasarrufları bağlamında ele alınmıştır.¹⁵⁶

II. HUKUK

Siyasî bir toplumun her şeyden önce ihtiyaç duyacağı husus, toplumsal yaşamı oluşturan bireylerin yetki ve ödevlerini belirleyen bir hukuk düzenidir. İslâm medeniyeti söz konusu olduğunda Hz. Peygamber'den itibaren belirlenen ve geliştirilen hukuk tarih içinde şekillenerek yoluna devam etmektedir.

Tarihsel şartlar ve zamanın değişmesini göz önünde bulundurduğumuzda kanun boşluklarının ortaya çıkması olağandır. Aklın merkeze konularak toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesi ve dinî ilkeler içerisinde konumlandırılan kamu hukuk düzenlemelerinin İslâm hukukunda yer almış versiyonu siyaset-i şer'iyye literatürü olarak kaydedilmiştir. Siyaset-i şer'iyyenin amacı yönetimle toplum arasında hukukun üstünlüğü ilkesini kurarak adalet dengesini oturtmaktır.

¹⁵⁵ Mehmet İpşirli, “Lutfi Paşa”, *DİA*, XXVII, 234-236.

¹⁵⁶ Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 149-150, 156-157.

Memlûkler devletinde adlî ve dinî görevler, esas itibariyle sultan veya vekilinin topladığı mezâlîm divanlarında yer alanlar ve yer almayanlar şeklinde ayrılmakta “adliye binasında” (*dârü’l-adl*) gerçekleştirilen mezâlîm oturumlarına ulemadan seçilen kişiler bulunmakta ve bunların başında hukukî işleri yürütmek üzere dört sünnî mezhebin her biri için ayrı ayrı tayin edilen kâdî’l-kudatlar tarafından yerine getirilmekteydi. el-Melikü’z-Zahir Baybars dönemine kadar Mısır’daki hukukî meseleler Şafîî kâdîlar tarafından yürütülürken söz konusu sultan 663/1264 senesinde Kâhire’de dört mezhebin her birinden birer tane olmak üzere dört baş kadı tayin etmiş ve her mezhebin müntesibi meselesini kendi kâdısına sunmaya başlamıştır. Bu uygulama Kâhire ve Dımaşk’la sınırlı kalmış diğer vilayetlerde dört başkâdının naibleri davalara bakmaya devam etmiştir. Halkın çoğunluğu Şafîî olduğu için Dîvan-ı Mezâlîm’deki duruşmalarda ve genel protokollerde Şafîî başkâdısı önceliğe sahipti.¹⁵⁷

Çoğulcu bir anlayışla farklı mezheplere mensup kesimler için faaliyet ve hizmet hakkı tanıyan Memlûk devletinin yapısına uygun olarak dört mezhebe göre siyaset-i şer’iyye yazma girişiminde bulunan Togan Şeyh, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- siyaset-i şer’iyye geleneğinde bu amaçla eser telif eden ilk müelliftir. Memlûkler döneminin eserlerinden bir kısmının dört mezhebin görüşlerini içerdiğini görmekteyiz. Örneğin Ali b. Muhammed el-Gazzâlî’nin 1454’te kaleme aldığı *Tahrîrû’s-sülûk fî tedbîri’l-mülûk* risalesinde dört sünnî mezhep imamına atıflar yapılmaktadır,¹⁵⁸ fakat “dört mezhebe göre” yazıldığı gibi bir amaç vurgulanmamıştır.

Togan Şeyh’in farklı kaynaklardan aldığı konuları derleyerek -özellikle ceza hukukuyla ilgili konuları toplayarak- devlet için ortak bir hukuk metni oluşturma çabasıyla telif ettiği *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye* adlı eseri, Maverdî’den farklı olarak yukarıdan/devlet başkanından gelen bir talep üzerine değil, aşağıdan yukarıya/devlet başkanına sunulan bir teklif mahiyetindedir.¹⁵⁹ Nitekim Memlûkler döneminde genel olarak İslâmî siyaset ve şer’î esaslara riayetden uzaklaşıldığını İbn Teymiyye tespit etmişti; fakat bu tespiti ortaya koyan İbn Teymiyye yönetici kesime muhalefet ederek beyan etmişti. Örneğin bazı şer’î cezaların para cezasına çevrilerek uygulamaya

¹⁵⁷ Kortantamer, *Devlet Yönetimi ve Bürokrasi*, s. 27-45; Ayaz, *Memlûkler*, s. 96-97.

¹⁵⁸ Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 26.

¹⁵⁹ Togan Şeyh’in bu eseri yazma amacı ve gerekçesini birinci bölümde beyan etmiştik.

sokulduğunu, buna göre yönetimde bulunan kesimlerin had suçlarının cezalarını şari tarafından belirlenen şekilde uygulanması ve uygulama konusunda tereddüt edilmemesi gerektiği hususunda tenkitlerde bulunmuştur.¹⁶⁰ Togan Şeyh ise, -yukarıda belirtildiği üzere- İbn Teymiyye ile Memlûkler'in İslâmî siyaset ve şer'î esaslardan uzaklaştığı noktasında aynı fikirde durmakta; ancak farklı bir dil ve metod benimseyerek fikhî kitaplarda icthadi görüş değerinde olan meseleleri, kanun olma özelliği kazanmasını sağlamak için yönetici kesimlerle doğrudan irtibat haline geçerek ortaya koymuş bulunmaktadır.

1. İSLAM YARGI/KAZÂ HUKUKUNUN ESASLARI

1.1. Hükümlere İşaret Eden Ayetler

Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* 'nin ilk bölümüne “hükümlere delalet eden bir kısım ayetler” başlığıyla başlar ve bu ayetlerin sebab-i nüzûlünü ulemanın yorum ve nakilleriyle aktarır.

- “Ey Davud! Biz seni bu ülkede hükümdar kıldık. O halde sen de insanları adalet ve hakkaniyetle yönet.”¹⁶¹
- “Dâvud'u ve Süleymanı da (hatırla). Hani onlar ekin (yahud bağ mes'elesi) hakkında hüküm veriyorlardı. Hani kavmin davarı (geceleyin çobansız olarak ekini, yahud bağın) içinde yayılmış (zarar yapmış) dı. Onların (verdikleri) hükmün biz şahitleri idik. Biz onu (n fetvâsını) hemen Süleyman'a anlatmışdık. (Zaten) biz her birine hüküm ve ilim vermişdik.”¹⁶²

Peygamberler, sahabiler ve sonraki imamların icthadda bulduklarını belirten Togan Şeyh, bu iki ayeti zikrederek -bilhassa Enbiya 78-79 ayetlerinde ifade edilen (*hars kıssası*) sahipsiz bir koyun sürüsünün geceleyin bir başkasının tarlasına girip ekini

¹⁶⁰ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 125.

¹⁶¹ Mustafa Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, 1. baskı, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011, Sad 38/26.

¹⁶² Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 5. baskı İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1965, Enbiya 21/78-79.

telef etmesi neticesinde iki kişi arasında geçen bir davada,¹⁶³ yine iki kadından birinin çocuğunun kurtlar tarafından yenilmesiyle her iki kadının sağ kalan diğer çocuk hakkında hak iddia etmeleri olaylarında¹⁶⁴ Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın farklı farklı icthadlarda bulunarak hüküm vermesini- icthad ehlerinden bir kimsenin vermiş olduğu hükümle ilgili icthadını daha sonra kendisi veya bir başka müctehid değiştirebilir ve başka bir hüküm beyan edebilir, dolayısıyla bir hüküm hakimin kendisini de başkasını bağlamaz¹⁶⁵ önermesine örnek olarak verir. Bu sayede “hars kıssası”nın kâdılar için fevkalade önemli olduğuna işaret eder.¹⁶⁶

Son ayete atfen Peygamberler hata yapar mı tartışmasına da değinen Togan Şeyh, Peygamberlerin de yanılma payları olduğu kanaatinde bulunur. Ayetin delaletine -“ikisine de hikmet (doğru düşünme ve isabetli karar verme kabiliyeti) ve ilim/vahy verdik”- bakarak her iki peygamberin de isabetli karar verdiğini,¹⁶⁷ ancak Hz. Süleyman'ın vermiş olduğu hükmün siyaseten daha doğru olduğunu ve böylesi davalara daha ayrıntılı bir gözle bakılması gerektiğini ifade eder.¹⁶⁸

- (Ey Müminler!) birbirinizin mallarını (kumar, gasp gibi) haksız kazanç (*batıl*) yollarıyla yemeyin. Hak sahibi olmadığınızı ve dolayısıyla günaha girdiğinizi bildiğiniz halde başkalarına ait malların bir kısmını haksızca yemek için, (“bu mal bana ait” gibi asılsız iddialarla) dava konusu yapmayın.¹⁶⁹

¹⁶³ Davarların zarar verdiği ekin sahibi ile davarların sahibi arasındaki bu davada Hz. Davud, ekini telef eden davarların tamamının ekin sahibine verilmesine hükmetmiş, Hz. Süleyman ise kendisine arz edilen bu davada Hz. Davud'un verdiği hükmü ağır bulduğunu ve başka bir şekilde bu davaya hüküm vermenin daha makul olduğunu belirterek, davarların (gelecek senenin ekinlerinin şimdikiyle aynı boya gelinceye kadar) bir yıllık intifa hakkının ekin sahibine verilmesine hükmetmiştir (Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 9^b-10^a).

¹⁶⁴ Yaşları farklı iki kadın birlikte bir yere giderken kurdun biri ikisinden birinin çocuğunu yemesi sonucunda çocuğu yenilen kadın diğer kadının çocuğu üzerinde hak iddia etmiş, Hz. Davud kendisine intikal eden bu davada, çocuğun yaşça daha büyük olan kadına verilmesine hükmeder. Daha sonra aynı dava Hz. Süleyman'a intikal etmiş o da davayı dinledikten sonra “bana bir bıçak getirin çocuğu ikiye bölüp her ikisi arasında bölüştüreceğim” deyince yaşça daha küçük olan kadın çocuğunun kesilmesine rıza göstermeyerek diğer kadına verilmesine razı olacağını ikrar etmiş bunun üzerine Hz. Süleyman çocuğun annelik merhametinden dolayı kesilmesine rıza göstermeyen kadına verilmesine hükmetmiştir (Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 11^b-12^a).

¹⁶⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 9^a.

¹⁶⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 11^a.

¹⁶⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 11^b.

¹⁶⁸ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülük*, vr. 46^a.

¹⁶⁹ Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, Bakara 2/188.

Togan Şeyh, “batıl” kelimesini yok oluşa mahkum şey olarak tanımlamakta ve malların batıl yollarla yenilmesinin çeşitlerini gasp, yağma, kumar ve şarkıcılık gibi oyun/eğlence yollarıyla kazanılan kazanç ile rüşvet, yalan-dolan gibi kısaca Allah’ın mübah görmediği yöntemlerle elde edilen kazanç şeklinde açıklamaktadır.¹⁷⁰

- Allah’ın indirdiği hükümlere göre hükmetmeyenler kafirlerin, zâlimlerin, doğru yoldan sapmışların ta kendileridir.¹⁷¹

Togan Şeyh, bu ayetlerle ilgili sahabe ve tabiînlerin görüşünü aktardıktan sonra, sonuç olarak; hitabın zahirinden anlaşılan, “Allah’ın hükmünü değiştirip kasıtlı bir şekilde başka bir hükümle hükmeden ve rüşvetle muamale eden herkes kafir, zâlim ve fasıktır”¹⁷² değerlendirmesinde bulunur. Ele aldığı bu üç ayette yetki makamında olan bir kimsenin Allah’ın belirlemiş olduğu çerçeve içerisinde kalarak yönetimde/hükümde bulunması gerektiği düşüncesini doğrudan sultana arz etmektedir.

- (Ey Müminler!) Dinî ve ahlakî duyarlılığı zayıf birisi size önemli bir haber getirdiğinde o haberin doğru olup olmadığını iyice araştırın. Yoksa işin aslını bilip bilmeden birtakım insanlara zarar verirsiniz, sonra da yaptığınıza pişman olursunuz.¹⁷³

Togan Şeyh, kâdı/yönetici pozisyonundaki bir kimsenin özellikle baş tacı olması gereken bu ayeti zikrederek gerekli ihtarını yapmaktadır.

1.2. Kâdının Uyması Gereken Kural ve Yöntemler

İki şahıs arasında geçen herhangi bir davada hüküm veren kimseye *kâdı* denir. Togan Şeyh, bu tanımın ardından Ömer b. Abdulaziz’in (99-101/717-720) “umum, hassın yaptıklarından ötürü mahv olur; fakat has, umumun yaptıkları yüzünden mahv olmayabilir” sözüne değinerek, hastan kastın yönetici ve kâdılar olduğunu,¹⁷⁴ yönetici ve kâdılık makamında bulunan kimselerin daha büyük bir sorumluluk taşıdığını,

¹⁷⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 12^b.

¹⁷¹ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Maide 5/44, 45, 47.

¹⁷² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 14^b.

¹⁷³ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Hucurât 49/6.

¹⁷⁴ Togan Şeyh, *Menhecü’s-sülük*, vr. 46^b.

dolayısıyla hal û tavırlarında ve verecekleri kararlarda daha dikkatli olunması gerektiğinin altını çizer. Ona göre bir kâdının sonu/felaketi aç gözlü (*tamahkar*) olmasıdır.¹⁷⁵ Bu hususu daha açık bir şekilde beyan eden İbn Cemâa kâdının sahip olması gereken adab konusuyla ilgili tamahtan sakınması gerekliliğinin yanında herkesçe bilinen bir diyanet, insanların takdir ettiği bir yaşam, saygınlık, iffet, vakar ve şeref sahibi olması ve tam bir vera içinde, düşüklüklere girmekten, bunlarla iştigal etmekten münezzeh, şiddete sapmayan bir sertlikte ve zaafa düşmeyen bir yumuşaklıkta olması gerektiğini ifade eder.¹⁷⁶

Togan Şeyh'in kâdı için yapmış olduğu tanımın aynısını yapan İbn Teymiyye, ayrıca bu görevi halife, sultan, sultan naibi, vali veya bu yetkiyle atanan kişi yahut vekili gibi kimseler yerine getirme konusunda eşittir değerlendirmesinde bulunur.¹⁷⁷ Fakat İbn Teymiyye ve *Tahrîrû's-sülûk* müellifi Ali Gazzâlî bu mevzuyu kazuistik olarak ele almamıştır; dolayısıyla burada sadece Maverdî, İbn Cemâa (konuyla ilgili görüşlerinin olduğu yerlerde) ve Togan Şeyh arasındaki benzer ve farklı görüşleri ortaya koymaya çalışacağız.

Togan Şeyh ve İbn Cemâa; Maverdî'nin ele aldığı kâdılığa tayin işlemi ve tayin işleminde kullanılan lafızlar, tam ve kısmî yetkili kâdı, kâdının kendi mezhebinde olmayan kâdıyı atama yetkisi, bir yere birden fazla kâdı tayin etme meselesi,¹⁷⁸ kâdının sadece belirli bir dava için hususi olarak atanması meselesi, mahkeme için zaman belirtme meselelerine değinmez.¹⁷⁹

1.2.1. Kâdı Olmanın Şartları

Togan Şeyh, Hatlî'nin *Şerhu'l-Kudurî* kitabından alıntı yaparak hakim olmak için bir kimsede bulunması gereken şartları temelde iki mesele üzerinden ele alır:

¹⁷⁵ Togan Şeyh, *Menhecû's-sülûk*, vr. 7^b.

¹⁷⁶ İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 54.

¹⁷⁷ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 19.

¹⁷⁸ Maverdî'nin ele aldığı bu meseleye İbn Cemâa da Şafî'nin "bir belde de bir kâdı varken başka bir kâdının görev yapması caiz değildir" şeklindeki görüşüne yer vermektedir bkz. İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 54.).

¹⁷⁹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 91-98.

a- *Şahitlik için aranan şartları taşıması gerekir.*¹⁸⁰

Kâdı dahi şahidin sözüyle hüküm verir dolayısıyla öncelikle kendisinin şahitlik için gerekli görülen şartları taşıması gerekir. Bunlar;

- Akıl-baliğ olmak,
- Müslüman ve adil olmaktır.

Maverdî ve İbn Cemâa, Togan Şeyh'in bu şartlarından başka şu hususlara da değinmektedir: Erkek olmak, vücudun sağlam olması (duyu organlarında herhangi bir işlevsel bozukluk olmaması),¹⁸¹ kifâyet (doğruyu tespit, insanları idarede ve yargıda hüsn-i tasarrufta bulunacak düzeyde olması)¹⁸² ve hürriyet.¹⁸³ Erkek olmak: Maverdî, Ebu Hanife'nin görüşü olarak kadının sadece şahitliğinin geçerli olduğu durumlarda kâdılık yapabileceğini özellikle belirtir. Fakat Togan Şeyh bu hususu kâdı olmak için gerekli bir şart olarak vurgulamaz. Hürriyet ve vücudun sağlam olması: Togan Şeyh, şahitlik yapamayacak kesimler içerisinde kölelerin ve görme engellilerin şahitliklerinin kabul edilemeyeceğini gerekçeleriyle birlikte açıklarken¹⁸⁴ kâdı olmak için gerekli şartlar içerisinde özel olarak belirtmez. İbn Cemâa da kâdı olmak için kişinin hür olması gerektiğine yönelik bir şart belirtmemiştir.

b- *İctihad ehlinden olmalı.*¹⁸⁵

- Sünneti bilmeli ve sâhib-i re'y olmalı. Müctehid, Sünnet/hadis bilgisine sahip olup hakkında nas olmayan konularda ictehad edebilir.
- Fıkıh bilmeli. Sünnet bilgisine sahip olduğu halde fıkıh bilmeyen kişi müctehid olamaz. Zira nasih-mensuh, has-amm, hakikat-mecaz ayrımlarını ancak fıkıh sayesinde bilebilir. Fıkıh bilgisini yeterince bilmeyen kimse bunları karıştırabilir ve yanlış bir hükme varabilir.

¹⁸⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 16^b.

¹⁸¹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 88-89; İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 54.

¹⁸² İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 54.

¹⁸³ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 88.

¹⁸⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 47^a.

¹⁸⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 16^b-17^a.

Maverdî ve İbn Cemâa'nın "usûlün fûru ile irtibatını kapsayacak şekilde şer'î hükümleri bilmek"¹⁸⁶ olarak ifade ettiği bu madde de -Togan Şeyh'in değinmediği- bir kaç temel temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır.¹⁸⁷ Birincisi; Sünneti bilmenin gerekliliğini¹⁸⁸ ifade ettiği pasajda haber-i vâhidi bilmenin önemini özel olarak belirtir (İbn Cemâa bu hususa vurgu yapmaz.). Ona göre haber-i vâhidi bilmeyen kimselerin sahabe ve tabiinın söylediklerini ve şer'î meselelerin çoğunun dayandığı hususu göz ardı ederek bir nevi icmâi terketmiş olacaklarından, kâdı olmaları uygun değildir. İkincisi; selefin icmâ ettiği meselelerin ihtilafı noktalarını bilmek ve bu ihtilafı meselelerde ictihadı ile görüş belirtmek. Üçüncüsü; kıyası bilmek. Maverdî ve İbn Cemâa, Togan Şeyh'in belirttiği şartların yanı sıra bu hususların sağlanmaması halinde kişinin müctehid sayılamayacağını ve dolayısıyla kâdı olamayacağını altını çizerek vurgular.¹⁸⁹

Togan Şeyh'e göre kâdılıkla ilgili -yukarıda belirtilen- usûl ve esasları yerine getirme noktasında kendisine güvenen herkesin *emr-i bil ma'ruf ve nehy-i 'anil münker* kapsamına girdiğinden ötürü yargı işlerine girişmesinde herhangi bir beis yoktur; fakat bu usûl ve esasları yerine getirme konusunda kendisine yeterince güvenmeyen ve yetersiz olduğunu düşünen kimselerin yargı işlerinde bulunması doğru olmaz. Zira Peygamber Efendimiz'in "Üç tür kâdı vardır: Bunlardan ikisi cehennemi, biri cenneti hak eder. Cenneti hak eden haktan yana doğru yargıda bulunan kimsedir, cehennemi hak edenlerden biri bildiği halde haksız/yanlış hükümde bulunan, diğeri bilmediği halde yanlış hükümde bulunan kimsedir."¹⁹⁰ hadisi bir uyarı niteliğindedir. Kişi bu şartları sağlama hususunda kendini yeterli görse de kâdılığa tayin edilme isteğinde bulunmamalı ve bunu talep etmemelidir.¹⁹¹ İbn Cemâa bu hususu ele almazken Maverdî, kişinin üç şartla kâdılığa tayin edilme isteğinde bulunabileceğini belirtir.

- Müctehid yargı işlerindeki mevcut durumun yetersiz olduğu ve yanlış hükümler verildiği düşüncesinde haklı ise duruma el koymak amacıyla kâdılık vazifesini talep edebilir, bu müstehaptır.

¹⁸⁶ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 89; İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 54.

¹⁸⁷ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 90.

¹⁸⁸ İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 54.

¹⁸⁹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 90; İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 54.

¹⁹⁰ Ebû Davud, *Kitabu'l-akdiyye*, 2; Tirmizî, *Ahkâm*, 1.

¹⁹¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 17^{a-b}.

- Kişinin bu makamı talebi, kâdılık makamında işin ehli biri olduğu halde onu yerinden etmek gibi bir maksat içermemelidir.
- Kişinin talep ettiği kâdılık makamı boş ise, kişi geçimini bu vazifeye karşılayacağı, kendisinin de bu vazifeye ehil olduğu düşüncesiyle kâdılık makamını talep edebilir, bu mubahtır. Fakat kişi bu makam aracılığıyla insanlar arasında bir konum ve özellik elde etmek için talep ederse, cevaz veren âlimlerle birlikte bu talebin mekruh olduğu anlayışı baskındır.¹⁹²

1.2.2. Kâdı Olduktan Sonra Kişinin Davalarla İlgili Takip Etmesi Gereken

Metod ve İlkeler

Konu ile ilgili her bir meseleyi alt başlıklar (fasıllar) açarak tek tek ele alan Togan Şeyh, Maverdî ile ortak ve farklı bir takım yaklaşımlara sahiptir. Bu meseleyi İbn Cemâa ele almadığı için sıralayacağımız bu maddelerde sadece Maverdî'nin benzer veya farklı bir yaklaşımı varsa belirteceğiz.

- 1- Başkasının yerine atanan kâdı, bir önceki kâdının sicil kayıtlarını devr alır; zira önceki davalarla ilgili hükümleri gözden geçirip düzenlemek için buna ihtiyacı olacaktır. Aksi halde davaları tekrar baştan ele alır bu da meşekkatli bir yol olup insanların haklarının çiğnenmesine yol açabilir.¹⁹³
- 2- Bir önceki (azledilen) kâdı tarafından hapse atılıp da tamamlanmamış bir davada atanan kâdı, hapsedilen kişinin savunmasını dinlemelidir; çünkü gözüaltındaki zanlı evvel emirde her türlü suçtan beridir, ancak suçunu itiraf ederse suçu sabit olur ve ona göre hüküm verilir. Zanlı suçu kabul etmeyip inkar ederse, azledilmiş kâdının kararını onaylayacak somut bir delil yoksa dava düşer. Zira azledilen kâdının hükmü -vekaleti ortadan kaldırılan kişinin durumu gibi- geçerli değildir; fakat atanan kâdı somut delil bulunmasa dahi bir önceki kâdının vermiş olduğu hükmü doğru varsaymalı, yani daha zanlının durumu netlik kazanmadığı

¹⁹² Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 99.

¹⁹³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 17^b.

halde zanlıyı hemen hapisten çıkarmak için acele davranmamalı, dava vuzuha çıktıktan sonra suçluysa hapsine değilse beraatine karar vermelidir.¹⁹⁴

- 3- Atanan kâdı, emanetler ve vakıf gelirleriyle ilgili tamamlanmamış davaları -bir önceki kâdı gibi- yeniden incelemelidir; zira bu tür davaların bütün müslümanları ilgilendiren bir tarafı var. Davayı inceledikten sonra delil varsa delile göre delil yoksa bu hakları elinde tutan kişinin (*zilyed*) itirafını esas alıp onun lehine karar vermesi gerekir. Nitekim zilyed azledilen kâdının, malı kendisine teslim ettiğini beyan etmediği müddetçe azledilen kâdının -yetkisi olmadığı için- hükmü kabul edilemez.¹⁹⁵
- 4- Kâdının, davalara herkesin kendisine kolayca ulaşabileceği camilerde açık oturumlarla bakması daha uygundur.¹⁹⁶ Maverdî'ye göre kâdı atandığında özel bir şart olarak belli bir mekanla sınırlı tutulmadığı müddetçe davalara istediği mekanda bakabilir.¹⁹⁷
- 5- Kâdının rüşvet alıp-vermemesi gerektiği gibi¹⁹⁸ kâdı olmadan önceki yaşamında hediye alıp verme geleneğinde bulunduğu veya yakın akraba gibi kimselerden gelecek hediyeler dışında -zan ve töhmet altında kalmaması için- herhangi bir hediye de kabul etmemelidir.¹⁹⁹ Maverdî de, kâdılarının hediye almaması gerektiğini belirttikten sonra kâdı hediye almış ve onun malvarlığına karışmışsa aldığı hediye kâdıya bırakılır, karışmamışsa sahibine iade edilme imkanı varsa edilir, yoksa beytülmale aktarılır, değerlendirmesinde bulunur. Ayrıca kâdılığa tayin edilmesi için kişinin harcadığı parayı da rüşvet olarak kabul eder.²⁰⁰
- 6- Kâdı, herkesin davet edildiği toplu tören ve davetler dışındaki özel davetlere icabet etmemeli ve orada bulunmamalıdır. Zira özel davete icabet etmesi tarafsızlığı yitirme konusunda şüphe uyandırır.²⁰¹ İmam ve müftü ise, -

¹⁹⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 17^b-18^a.

¹⁹⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 18^{a-b}.

¹⁹⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 18^b.

¹⁹⁷ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 97.

¹⁹⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 26^a.

¹⁹⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 18^b-19^a.

²⁰⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 100.

²⁰¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 19^a.

müslümanların birbirine karşı yerine getirmesi gereken görevi olduğu için- hediye alabilir ve özel davetlere katılabilir.²⁰²

- 7- Kâdı cenaze törenlerine katılabilir ve hasta ziyaretlerinde bulunabilir.²⁰³
- 8- Kâdı, aralarında husumet bulunan taraflardan birini diğeri olmaksızın, birini diğere karşı kayırma töhmeti uyandıracığı için misafir etmemelidir.²⁰⁴
- 9- Kâdı, dava için huzura çıkan taraflar arasında karşılama, oturma şekli ve düzeni konusunda mutlak eşitliği sağlamalı, birine diğereinden daha fazla sesini dahi yükseltmemeli, ikisine de aynı muameleyi yapmalıdır. Yine taraflardan birine gizli bir şekilde veya işaretle yahut delilini destekler mahiyette herhangi bir müdahalede/telkinde bulunmamalıdır. Adil olmak bunu gerektirir.²⁰⁵

Davanın taraflarından biri kâdıyı atayan sultan dahi olsa kâdı taraflara oturma düzeni konusunda eşitlik sağlamalıdır. Bu şekilde kendisini atayan devlet başkanını yargılama yetkisine sahip olduğunu göstermiş olur. Buna en güzel örnek; Hz. Ali ile bir Yahudi arasında cereyan eden bir davada Kâdı Şureyh'in taraflara karşı takındığı tutum gösterilebilir.²⁰⁶

- 10- Hak sahibi, kâdıdan borçlunun (*mahkûmun aleyhin*) hapsedilmesini isterse; kâdı bunun için acele etmeyip ilk önce hak sahibinin hakkı neyse onun verilmesini talep etmelidir. Çünkü borçluya vacip olan hapis yatmadan önce borcun ödemesini yapmaktır. Ancak mahkûmun aleyh, malı vermekten imtina ederse - semen ve borç altına girdiği durumlar ile kefalet ve mehirle yükümlü olan durumlarla ilgili davaların hepsinde- hapsedilir. Bunun dışındaki sebeplerden dolayı hapsedilmez: Mesela adam “ben fakirim” dese, hak sahibi o adamın zengin olduğunu ispatlamazsa, “fakirim” diyenin sözü geçerli olur, çünkü insanoglunda asıl olan fakirliktir, zenginlik sonradan kazanılan bir durumdur; fakat eğer ispatlarsa, kâdı mahkûmun aleyhi/borçluyu iki veya üç ay (gözaltı süresinin asgari miktarının iki-üç ay olarak belirlenmesinin altında, kâdı “kişinin

²⁰² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 26^a.

²⁰³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 19^a.

²⁰⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 19^a.

²⁰⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 19^b.

²⁰⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 26^{a-b}.

gerçekten malı olsa hapisten çıkmak için ortaya çıkarır” zannı galibiyle hareket edebilir düşüncesi yatar) hapseder ve mal varlığının olup olmadığına dair soruşturma açar. Soruşturma neticesinde herhangi bir mal varlığı olmadığı anlaşılırsa hapisten çıkarılmasına hükmeder -nitekim hapis cezası suçlu olana verilir, gücü yetmeyecek durumda olan kimse hapis cezasını hak etmez-. Ancak kâdı, alacaklı tarafın –borç, borçlunun zimmetinde kesinleştiği ve ileride para kazanır düşüncesiyle- borçluyu takibe alıp almamasına karışmaz.²⁰⁷

11-Nafaka, mehir gibi nikahla kazanılmış bir hak olduğu için karısının nafakasını ödemeyen adam, hapsedilir.²⁰⁸

12-Bir baba, çocuğuna olan borcu sebebiyle hapsedilmez; zira hapis bey’ (alım-satım) davaları için gerekli bir cezadır -çocuğunu öldüren babaya kısas uygulanmadığı gibi, çocuğuna olan borcunu ödemeyen baba da hapsedilemez-. Fakat nafakasını karşılamama durumunda hapsedilir.²⁰⁹

13-Kadınlar, kısas ve hadler gibi şahitliklerinin kabul edilmediği durumlar hariç şahitlikleri kabul edilen diğer bütün meselelerde kâdılık yapabilirler.²¹⁰ Çünkü had ve kısas davaları dışındaki durumlarda ilim, ictihad yapabilme ve hükümleri uygulama konusunda kâdılık için gerekli şartları sağlamış olmaktadır. Ancak orduyu düzenleme, düşmana karşı çarpışma, halkın yönetimini idare etme (siyaset) ile cizye, haraç ve öşür gibi vergileri toplama konularında erkeğin sahip olduğu meziyetlere sahip olmadıkları için imamette/devlet başkanlığında bulunamazlar.²¹¹

Maverdî, kadınların sözleriyle bazı hukukî kararlar geçerlilik kazansa da yargı/idarî işlerde bulunamayacaklarını belirttikten sonra Ebu Hanife’nin “kadınlar, şahitlikleri geçerli olan hususlarda kâdılık yapabilir” görüşüne yorum

²⁰⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 19^b-20^b.

²⁰⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 20^b.

²⁰⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 20^b-21^a.

²¹⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 26^a.

²¹¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 21^{a-b}.

yapmaksızın yer verir ve İbn Cerir et-Taberî'nin “kadınlar yargıyla ilgili bütün davalarda kâdı olabilir” görüşünü icmaya aykırı bularak reddeder.²¹²

14- Haklar²¹³ konusunda bir kâdı, başka bir kâdı tarafından gönderilen -şahitlik koşullarının [iki erkek veya iki kadın (malî haklarda kadınların şahitliği şüpheye düşmeyen bir haktır) bir erkek] sağlandığı ve mührü sahte olmadığı anlaşılan- mektupla hüküm verebilir; çünkü mektup hitap yerine sayılır. Hz. Peygamber'in diğer devlet başkanlarına mektup göndermişliği mektubun hitap yerine geçerli olduğuna delil olarak gösterilebilir.²¹⁴

15- Mektubu gönderen kâdı, şahitlerin neye şahitlik ettiklerini bilmeleri için onlara mektubun içeriğini okutmalı ve içeriğin şahitler veya başkaları tarafından değiştirilemeyeceğinden emin olmak için de ihtiyaten mühürleyerek teslim etmelidir. Bu sayede mektubu şahitlerden alacak kâdı mührün kime ait olduğunu bilir ve vereceği hükümden mutmain olur.²¹⁵

16- Kendisine mektup gönderilen kâdı, hasmın/suçlanan tarafın orada hazır bulunması halinde mektubu kabul eder/açar. Zira hasım orada neyle suçlandığını ve bunun için ileri sürülen delili bilme hakkına sahiptir. Gönderilen mektupla ilgili bütün bu şartlar sağlandığında kâdı, mektubun içeriğiyle amel eder ve gereken hüküm neyse onu verir.²¹⁶

17- Hadler ve kısasla ilgili davalarda kâdı, başka bir kâdı tarafından gönderilen mektupla hüküm vermemelidir. Çünkü kadınların ve birinin bir başkasının şahitlik yapabileceğine dair şahitliğinin geçersiz olduğu had ve kısas gibi davalarda mektup hitap yerine sayılmaz.²¹⁷

²¹² Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 88.

²¹³ Yazma nüshada “الحدود” diye yazılmıştır (vr. 21^b). Siyak-sibaktan anlaşılacağı üzere burada kastedilen kavram tahkikli metinde belirtildiği üzere “الحقوق” kelimesidir (Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, s. 34.).

²¹⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 21^b-22^a.

²¹⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 22^{a-b}.

²¹⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 22^{a-b}.

²¹⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 22^b-23^a.

18-Kâdıya atama yetkisi verilmemişse -bizzat kendisi bu görevi yerine getirmekle emrolunduğu için- kendi yerine başkasını vekil olarak tayin edemez.²¹⁸ Maverdî'ye göre kâdı öldüğünde vekil olarak tayin ettikleri şahıslar azledilmiş olur.²¹⁹ Buna göre Maverdî, kâdı atanırken herhangi bir şart olarak belirtilmese bile kendi yerine vekil bırakabilir görüşündedir.

19-Bir kâdının hükme bağladığı bir dava, başka bir kâdıya götürüldüğünde verilen hüküm kitap, sünnet veya icmaya aykırı yahut mesnedsiz bir hüküm olmadığı müddetçe kâdı, o hükmü geçersiz sayamaz; zira amaç delillerle birlikte davayı hükme bağlamaktır. Dolayısıyla amaç yerine getirildiğinde ikinci kâdının davayı yeniden ele alıp inceleme ihtiyacı ortadan kalkmış olacaktır. Fakat birinci kâdının vermiş olduğu hüküm delilden yoksunsa; ikinci kâdı, verilen bu hükmü geçersiz sayar ve davayı yeniden inceler.²²⁰

20-Kâdı, “ tarafları dinlemedikçe hüküm vermeyin” hadisinin de belirttiği üzere taraflardan birinin bulunmadığı bir davada onun yerini tutacak biri olmadığı sürece leh veya aleyhte herhangi bir hüküm vermemelidir. Sağlıklı bir hüküm vermek için her ikisini de dinlemelidir.²²¹

21-Taraflar, aralarında falanca kişi bizim davaya bakabilir diye (*tahkimde*) anlaştığında bu davaya bakan kişi kâdılık için gerekli şartları sağlıyorsa; vereceği hüküm, kâdı tarafından verilen hüküm gibi geçerli olur.²²² Gayrimüslim, köle, zımmi, fasık, sabi, ve kazif suçundan ötürü had cezası almış kişiler kâdı olamayacağı gibi tahkimde bulunacak kişi de bunlardan seçilmemelidir.²²³

22-Tahkim için aralarında anlaşan taraflardan her biri, verilen hüküm kâdı tarafından onaylanmadığı müddetçe tahkimden dönebilir; çünkü tahkim sulh

²¹⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 23^a.

²¹⁹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 101.

²²⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 23^{a-b}.

²²¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 23^b.

²²² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 23^b-24^a.

²²³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 24^a.

kabilinden değerlendirilir, sulhta dönülebiliyordu tahkimde de durum böyledir. Ancak kâdı hükmü onaylamışsa artık dönülemez.²²⁴

23- Tahkimde bulunan kişinin verdiği hüküm, kâdıya nakledildiğinde kâdının görüşüne uygunsu uygular, değilse iptal eder. Zira görüşüne uygun olduğu halde verilen kararı iptal ederse benzeri yeni bir karar vermelidir ki, bu da gereksiz yere zaman kaybı demektir. Eğer ki görüşüne aykırı ise tahkim burada sulh konumunda olduğu için dava baştan yeniden incelenir.²²⁵

24- Had ve kısas davalarında tahkim caiz değildir: Tahkim kul hakkının söz konusu olduğu durumlarda geçerli olduğu için had davalarında kabul edilmez. Kısasta ise; tahkim, sulh olarak değerlendirildiğinden ve öldürme suçlarında sulh caiz olmadığından kabul edilmez.²²⁶

- Hataen öldürme olayında iki kişi tahkim konusunda anlaşsalar ve hakem olarak belirlenen kişi âkilenin diyet ödemesine hükmetse, bu hüküm geçerlilik kazanmaz; çünkü hakemin hükmü ancak hükmüne razı olacak kimseler için geçerlidir, âkilenin –herhangi bir yabancı gibi- hakemin hükmüne razı olduğuna dair bir beyan yoktur.²²⁷

25- Tahkim için seçilen kişi, beyineleri dinledikten sonra davalının yemine dayanarak lehinde işlenmiş kararı bozabilir; zira tahkimden amaç hüküm sabitleşince karar vermektir.²²⁸

26- Kâdı/hakem olan kişinin, ebeveyni, çocukları ve eşi için şahitliği -potansiyel olarak vereceği hükümle ilgili töhmet oluşturduğu için- geçersiz sayıldığı gibi bunlarla ilgili bir davada verdiği hüküm de batıl sayılır.²²⁹ Maverdî de aynı kanaattedir.²³⁰

²²⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 24^a.

²²⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 24^{a-b}.

²²⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 24^b.

²²⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 24^b.

²²⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 24^b.

²²⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 24^b.

²³⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 100-101.

1.2.3. Kâdının Bazı Şartları Kaybetmesiyle İlgili Durumlar

Kâdı atandığında adil iken sonradan fasık olursa, azledilmeyi hak etse de azledilmez. Hatta fasıklıktan sonra -devletin maaşlı bir memuru olsun veya olmasın farketmez- azledilmeyeceği gibi verdiği hüküm de geçerli olur. Ancak rüşvet alan biriye, rüşvet alıp da hükümde bulunduğu davada, hükmün uygulanamayacağına dair icma vardır.²³¹ İbn Cemâa'ya göre İmam veya sultan fasık olduğunda azledilmez; fakat kâdı, fasık olursa azledilir.²³²

Kâdı mürted olup da tekrar İslâm'a girerse veya kör olup tekrar görme yetisine kavuşursa görevine devam eder; lakin irtidat halinde verdiği hükümler uygulanmaz. Togan Şeyh'in kâdının bazı şartları kaybetmesiyle ilgili belirttiği durumlar vali konumunda bulunan kimseler için de geçerlidir.²³³

1.3. Davacı ve Davalı İle İlgili Meseleler

Togan Şeyh'in bu başlık altında ele aldığı konular, Memlûk döneminin önemli âlimlerinden Kâfiyeci'nin *Seyfü'l-mülûk* adlı eseri²³⁴ hariç daha önceki siyaset-i şer'iyye eserlerinde değinilmeyen konulardır. Fakat Togan Şeyh'in çağdaşı Ali Gazzâlî, mezâlim sorumlusunun mesul tutulduğu davaların kapsamını belirtirken “iki davalı arasındaki meseleleri çözmek demek suretiyle her türden davayı bir şekilde mezalim duruşmalarının kapsamına aldığı anlaşılmaktadır.”²³⁵ Buna göre mezâlim²³⁶ mahkemelerini konu edinmeyen Togan Şeyh'in “davacı ve davalı ile ilgili meseleler” başlığı altında tafsilatıyla ele aldığı yargılama usulüne dair bu meselelerin sultana arz

²³¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 24^b-25^a.

²³² İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-ahkâm*, s. 72.

²³³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 25^a.

²³⁴ Togan Şeyh'in davacı ve davalı arasındaki davaların çözümüne dair her bir meseleyi değerlendirdiği bu konuyu Kâfiyeci, sultanın kâdı olarak bizzat hüküm verdiği takdirde nasıl bir yargılama usulü takip etmesi gerektiği bağlamında kısmen ele almıştır bkz. Muhyiddin Kâfiyeci, *Seyfü'l-kudât ale'l-buğat; Seyfü'l-mülûk ve'l-hükkam el-mürşid lehum ile'l-hak ve sebîli'l-ahkâm*, thk. İlyas Kaplan, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, s. 99-100. Ayrıca Kâfiyeci'nin ele aldığı bu mevzulara ilişkin bir değerlendirme için bkz. Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 161, 163-165.

²³⁵ Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 37.

²³⁶ Bu kavram hakkında bkz. Celal Yeniçeri, “Mezalim”, *DİA*, XXIX, 515-518.

edilmesi, kendi döneminin şartlarına göre mezâlîm başlığı altında değil burada verilen başlıkla uyarlanmış gibi durmaktadır.

İslâm yargı hukuk esaslarının anlatıldığı bu bölümü, Hanefî mezhebinin temel eserlerinden biri olan Kudurî'nin *Muhtasar*'ına Hatlî'nin kaleme aldığı şerhten alarak siyaset-i şer'iyeye kapsamına dahil eden Togan Şeyh'in, ilk iki siyaset-i şer'iyeye eserinde bu konuya değinmeyip özellikle son eserinde ayrıntılı bir şekilde ele alması, davalarda takip edilmesi gereken kural ve ilkelere duyulan bir ihtiyacın göstergesi olabileceği gibi onun siyaset-i şer'iyeye kavramının kapsamını ne kadar geniş tuttuğunu ve bu kapsamın zaman içerisinde değişebileceğini de göstermektedir. Togan Şeyh, özellikle *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* adlı eseriyle devlet için 'yargılama hukukuna' dair bir metin oluşturmak istemiştir.

“Davacı (*müddeî*), mahkemeye gitme konusunda bir zorunluluğu olmadığından, davalıyı (*müdde'i aleyhi*) dava etmekten vazgeçtiğinde davayı devam ettirmeye zorlanamayan kişidir. Davalı (*müddeâ aleyh*) ise, mahkemeye katılıp davacının iddiasına cevap vermek zorunda olduğundan, davaya devam etmeye zorlanan kimsedir”²³⁷ şeklinde davacı ve davalı kavramlarının tanımlarını yapan Togan Şeyh, davalarla ilgili yargılamanın usul ve yöntemlerini ve buna dair pratik çözümleri gerekçeleriyle ortaya koyar. Hanefî mezhebinin görüşleri çerçevesinde ele alınan bu meselelerin ve çözümlerinin, muahhar Hanefî alimlerinden Şeyh Bedreddin'in²³⁸ yargılama usulüne geniş bir şekilde yer verdiği *Câmiû'l-fusûleyn*²³⁹ adlı eserinde aktardıkları hususlarla –zaman zaman farklı dava örnekleriyle sunulsa da- kısmen örtüştüğünü söylemek mümkündür. Buna göre Hanefî mezhebinin teşekkülünden sonra kaleme alınan ilk metinler (Hatlî'nin *Şerhu'l-Kudurî* metni) ile muahhar metinlerin (Şeyh Bedreddin'in *Câmiû'l-fusûleyn*'i) “dava” konusuyla ilgili ele aldıkları konuların ve yaklaşımların kısmen aynı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat *Câmiû'l-fusûleyn*'de davalar ile ilgili ele alınan mevzuların Togan Şeyh'in Hatlî'den aktardıklarından, daha detaylı ve farklı örneklerle geniş bir çerçevede değerlendirildiğini belirtmemiz gerekir.

²³⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 26^b-27^a.

²³⁸ Hayatı hakkında bkz. M. Şerafeddin Yaltkaya, *Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. Hamit Er, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1994; Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî,” *DİA*, V, 331-334.

²³⁹ Bu eser hakkında detaylı malumat için bkz. Ayhan Hira, “Şeyh Bedreddin'in Fıkıhçılığı”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 92-104.

Davalarda usul ve esaslarla ilgili meselelerin ve önerilen çözümlerin her iki eser açısından benzer ve farklı yönlerini Togan Şeyh'in ele aldığı mevzular bağlamında şu şekilde ortaya koyabiliriz:

Togan Şeyh ve Şeyh Bedreddin'in değindiği ortak mevzular

- Davaya konu olan şey (*müdde'â bih*) ile ilgili şartlar, dava konusu aynı malın duruşmaya getirilmesi ve duruşmaya getirilmesine bir engelin olması, davacının dava konusu yaptığı şeyin taşınmaz bir mal olması halinde davacının yapması gerekenler, davaya konu olan şeyin zimmet hakkı olması, davanın açılması için gerekli şartlar yerine getirildiğinde kâdının davayı sürdürmek adına izleyeceği yol,²⁴⁰
- İki adamdan her birinin bir kadının kendi eşi olduğu iddiasında bulunup tarih belirtmeksizin delil getirmesi,²⁴¹
- Taraflardan birinin dava konusu olan şeyi satın aldığını, diğerinin hibeyle teslim aldığını iddia edip tarih belirtmeksizin delil getirmeleri,²⁴²
- Bir malın aynı elinde bulunduran kişinin (*zilyedin*) malın mülkiyetine sahip olduğu iddiasında bulunup buna dair (aldığı zamanı veya aldığına dair şahit belirtmeksizin) salt delil getirmesi, başka bir şahsın elinde bulunan aynı bir malda iki kişinin hak iddia edip ikisinin de delil getirmesi, birinin elinde olan bir malda başka iki kişinin mülkiyet iddia edip tarih belirterek delil getirmesi, iki kişiden her birinin malı bir diğerinden satın aldığını tarih belirterek delillendirmesi, malı elinde bulundurmeyen kişinin, bir malın mülkiyetini aldığı tarihi belirterek delillendirmesine karşılık malı elinde bulunduran kişinin (*zilyedin*) daha önceki bir tarihte mülk edindiğine dair delil getirmesi, malı elinde bulunduran kişinin malda hak iddia edip delil getiren ancak malı elinde bulundurmeyen kişiden satın aldığını delillendirmesi, hayvanı elinde bulunduran

²⁴⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 27^a-28^b; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 129-134.

²⁴¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 30^a; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 187, 202, 430-432.

²⁴² Burada yazma nüshada geçen *أقام* lafzı yerine tahkikli metinde geçen *أقلم* şeklindeki tesniyesini (anlamı tamamladığı için) tercih ettik. Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 31^{a-b}; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 200-201.

ve bulundurmayan taraflardan her birinin -bu hayvandan doğan- yavru hayvanın kendisine ait olduğuna dair delil getirmesi, taraflardan her birinin malı bir diğerinden satın aldığına dair tarih belirtmeden delil getirmesi,²⁴³

- Müddeilerden birinin bir malı rehin akdiyle diğerinin hibeyle kabzettğini iddia etmesi,²⁴⁴
- Davalı ile davacı arasında hasımlığın kalktığı ve kalkmadığı durumlar,²⁴⁵
- İki müddei arasında çekişmenin olduğu dava konusu, bir hayvanın doğurduğu yavrunun mülkiyeti meselesi,²⁴⁶
- İki müddei arasında mülkiyetinin çekişme konusu olduğu bir malda her ikisinin delil getirmesi halinde birini diğerinden öncelikli kılan durum,²⁴⁷
- Satıma konu olan malın helak olması halinde satıcı ve müşterinin ihtilafa düşmesi,²⁴⁸
- Karı-kocanın mehir miktarında ihtilaf etmesi,²⁴⁹
- Bir adamın bir cariyeyi sattıktan sonra cariyenin doğurduğu çocuğun kendisine ait olduğu iddiasında bulunması,²⁵⁰

Togan Şeyh'in değinip Şeyh Bedreddin'in değinmediği mevzular

- Davalarda yeminle ilgili meseler: Davalının suçu kabul edip itiraf etmesi veya davacıdan delil getirmesini istemesi, davacının delil getirmesi ve getirmemesi

²⁴³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 28^b-33^a; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 183-190.

²⁴⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 32^a; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 201.

²⁴⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 34^a-35^a; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 94-95.

²⁴⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 36^b-37^a; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 140.

²⁴⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 37^a; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 187, 203-206.

²⁴⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 38^b; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 130.

²⁴⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 39^a-40^a; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 441-443.

²⁵⁰ Togan Şeyh, *Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 41^b-43^a; krş. Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 178-179, 191.

durumlarında verilecek hükümler, davalının yemin etmekten kaçınması, davalının yemin etmekten kaçınması halinde yeminin davacıya irca ettirilip ettirilmeyeceği meselesi, kâdının davalıyı yemin etmeye davet etmesi halinde izleyeceği yöntem, davalının inkar ettiği halde nikah, talaktan vazgeçme, ila, kölelik, nesep ve had cezalarının söz konusu olduğu davalar gibi kendisine yemin ettirilemeyecek durumlar,²⁵¹

- Davalarda kullanılması gereken yemin sigası, davalarda Yahudilerin, Hıristiyanların ve Mecusilerin kullanacağı yemin sigaları ile ibadethanelerinde onlara yemin ettirilip ettirilmeyeceği meselesi, yemini bir zaman ve mekana tahsis edilip edilemeyeceği meselesi, bey', gasp, nikah ve talak akitlerinde davalının davacının iddiasını inkarı halinde kullanması gereken yemin ifadesi,²⁵²

Şeyh Bedreddin bazı dava türlerini örnek verip bu davalarda kullanılması gereken yemin ifadelerine değinse de²⁵³ Togan Şeyh'in ele aldığı bu meselelerden farklıdır.

- Taraflardan birinin kadın olduğu bir davada, erkeğin satın almayla kadının nikah akdiyle bir malda mülkiyet iddia etmesi,²⁵⁴
- İki kişiden her birinin aynı köleyi satın aldığını iddia edip delil getirmesi ile ilgili meseleler: Kâdı, kölenin her ikisine ait olduğuna hükmettiğinde onlardan birinin bu karara itiraz etmesi, her ikisi de köleyi ne zaman satın aldıklarına dair bir tarih belirtmesi veya belirtmemesi durumlarında verilmesi gereken hükümler,²⁵⁵
- Malî davalarda iki davacıdan birinin iki şahit, diğerinin dört şahit getirmesi,²⁵⁶
- Davacının dava konusu yaptığı şeyin kısas suçuna ilişkin olduğu meseleler, Öldürme ve yaralama suçlarında davalının yeminden kaçınması,²⁵⁷
- Davacının delil getirinceye kadar davanın ertelenmesi durumu,²⁵⁸

²⁵¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 29^{a-b}.

²⁵² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 35^a-36^a.

²⁵³ Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 333-357.

²⁵⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 31^b.

²⁵⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 30^a-31^a.

²⁵⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 33^a.

²⁵⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 33^{a-b}.

- Bir adamın elindeki evle ilgili bir davada (başka) iki kişiden (müddeî) biri, evin tamamının diğeri yarısının kendisine ait olduğunu iddia edip delil getirmesi durumunda Ebu Hanife ve İmameyn arasındaki ihtilaf,²⁵⁹
- Alışverişte bulunan tarafların semende anlaşmazlığa düşmesi,²⁶⁰
- Tarafların vade veya muhayyerlik şartında yahut satım bedelinin bir kısmının ödenip ödenmediği konusunda anlaşmazlığa düşmesi,²⁶¹
- Tarafların, kira akdine konu olan şeyden kiracı istifade etmeden önce veya istifade ettikten sonra yahut menfaatin bir kısmından yararlandıktan sonra ihtilaf etmeleri,²⁶²
- Efendi ve mükâteb kölesinin kitabet konusundaki malda ihtilaf etmeleri,²⁶³
- Karı-kocanın ev eşyalarının kime ait olacağı konusunda birbiriyle ve birinin diğeri mirasçılıyla ihtilafa düşmeleri,²⁶⁴ Şeyh Bedreddin, çeyiz davasıyla ilgili davalara yer vermekteyse de Togan Şeyh'in değindiği bu dava örneğine değinmez.²⁶⁵
- Bir kimsenin ikizlerden birinin kendisine ait olduğunu iddia etmesi,²⁶⁶ gibi meseleler tafsilatlı bir şekilde açıklanmaktadır.

Sıraladığımız bu meselelerde Hanefî dışındaki diğeri mezheplerin farklı yaklaşımları bulunmakla birlikte Togan Şeyh, bu mevzuları aktarırken sadece Hatlî'ye yani Hanefî doktrinine bağlı kalmıştır. Buna göre “eserinin dört mezhebin ihtilafı olduğu noktaları içerdiği” iddiası bütün ‘konular’ için geçerli değildir.

²⁵⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 33^b-34^a.

²⁵⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 36^{a-b}.

²⁶⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 37^a-38^b.

²⁶¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 38^b.

²⁶² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 40^{a-b}.

²⁶³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 40^b-41^a.

²⁶⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 41^{a-b}.

²⁶⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 451-453.

²⁶⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 43^a.

1.4. Şahitlik ve Şahitlikle Bağlantılı Meseleler

Aşağıda iki başlık halinde ele alacağımız bu konu yukarıda belirttiğimiz üzere Hatlî'nin *Şerhu'l-Kudurî* eserinden alıntılanılarak siyaset-i şer'iyye kapsamında değerlendirilmiştir. Togan Şeyh'in her bir meseleyi tafsilatlı bir şekilde herhangi bir yorum ve değerlendirmede bulunmaksızın yer verdiği bu mevzular Maverdî, İbn Teymiyye, İbn Kayyım el-Cevziyye, İbn Cemâa ve Ali Gazzâlî tarafından kazuistik olarak incelemeye tabi tutulmamıştır. Şeyh Bedreddin ise, "dava açılmasına gerek olmaksızın dinlenen şahitlik ve yaygın duyuma dayalı şahitlik hakkında",²⁶⁷ "vakıf davaları ve bununla ilgili şahitlik hakkında"²⁶⁸ ve "şahidin, şahitliğini belgeye kaydettiği bir konuda daha sonra davacı olması hakkında"²⁶⁹ başlıkları altında şahitlik mevzusuyla bağlantılı çeşitli davalara örnek verse de Togan Şeyh'le aralarında ele alınan mevzular farklıdır.

1.4.1. Şahitlik

Togan Şeyh'in özel bir başlık açarak *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*'nin yaklaşık 12 varaklık (vr. 43^b-54^a) kısmına tekabül eden bu bölümde ele aldığı mevzular şunlardır: Şahitte bulunması gereken şartlar, şahitlik yapacak kimselerde aranan 'adalet' şartı hakkındaki yaklaşımlar, had ve hak davalarında şahitlik görevinin ifası meselesi, sadece erkeklerin şahitliğinin kabul edildiği suçlar, sadece kadınların şahitliğinin kabul edildiği durumlar, hem erkeğin hem kadının şahitliğinin kabul edildiği konular, şahitlerin şahitlik için kullanması gereken ifade kalıpları, şahitliği kabul edilmeyen kimseler.²⁷⁰

1.4.2. Şahitlikten Vazgeçmek ve Bununla İlgili Meseleler

el-Mukaddimetü's-sultâniyye'nin dört varaklık (vr. 54^a-58^a) kısmında bu bölüm başlığı altında yer verilen meseleler ve bu meselelerle ilgili dava türleri, siyaset-i şer'iyye sahasında kaleme alınan eserlerde ele alınmadığı gibi *Câmiu'l-fusuleyn* müellifi tarafından da değerlendirilmeye alınmamıştır. Şeyh Bedreddin akar tespiti davasıyla

²⁶⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 293-305.

²⁶⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 306-321.

²⁶⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 323-332.

²⁷⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 45^b-49^b.

ilgili hususlarda şahitlikten dönme, şahitlerin kaybolması veya ölmesi gibi mevzularla ilgili birkaç dava örneği vermektedir;²⁷¹ lakin Togan Şeyh'in (aşağıda temas edeceğimiz meselelerde) ele aldığı meselelerden farklılık teşkil etmektedir. Buna göre muahhar Hanefî alimlerinden Şeyh Bedreddin'in telif ettiği eser ile ilk dönem (Hatlî'nin ele aldığı) eserlerinde ele alınan meselelerin dönemsel koşullar ve ihtiyaçlara göre değiştiğini/geliştiğini söyleyebiliriz. Buna karşın Togan Şeyh'in son dönem fıkıh kitaplarından ziyade *Şerhu'l-Kudurî* gibi ilk dönem eserlerine bilhassa geniş yer vermesi bu eserlerin öncü ve temel meseleleri havi ettiğinden olsa gerektir.

Togan Şeyh'in siyaset-i şer'iyye kapsamında yer verdiği bu meseleleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

- Hüküm verilmeden önce ve hüküm verildikten sonra şahitlerin şahitliğinden dönmesi ve buna terettüp edilecek hükümler,²⁷²
- Şahitlikten dönmenin kabul edilmesi için kâdının huzurunda gerçekleşmesi şartı,²⁷³
- Kâdının şahitlerin tanıklığıyla karara bağladığı malî bir davada bütün şahitlerin (her iki şahidin) dönmesi,²⁷⁴
- İstenen sayıdan daha fazla şahidin olduğu bir davada, (mesela üç şahitten) birinin veya ikisinin dönmesi,²⁷⁵
- İki kadın bir erkeğin şahitlik yaptığı davada bir kadının şahitlikten dönmesi,²⁷⁶
- On kadın ve bir erkeğin şahit olduğu bir davada sekiz, dokuz veya bütün kadınların şahitlikten dönmesi ile ilgili hükümler,²⁷⁷
- Şahitlerin bir kadının mehr-i misille nikah akdi yaptığına şahitlik edip şahitlikten dönmesi,²⁷⁸

²⁷¹ Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, s. 171-177.

²⁷² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 54^{a-b}.

²⁷³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 54^b.

²⁷⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 54^b.

²⁷⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 54^b-55^a.

²⁷⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 55^a.

²⁷⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 55^{a-b}.

²⁷⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 55^b.

- Şahitlerin bir kadının mehr-i misilden daha fazlasına nikah akdi yaptığına şahitlik edip dönmesi,²⁷⁹
- Bey'de şahitlikten dönme; iki kişinin, bir malın değerine veya değerinden daha fazlasına yahut değerinden daha düşük bir fiyata satıldığına dair şahitlik edip dönmesi,²⁸⁰
- Talakta şahitlikten dönme; şahitlerin, bir adamın karısıyla cinsel birleşim yapmadan önce ve cinsel birleşimden sonra boşadığına şahitlik edip dönmesi,²⁸¹
- Köle azad etmede şahitlikten dönme; şahitlerin bir adamın kölesini azad ettiğine dair yaptığı şahitlikten dönmesi,²⁸²
- Kısasta şahitlikten dönme; şahitlerin kısasa şahitlik yapıp kısas işlemi uygulandıktan sonra şahitlikten dönmesi,²⁸³
- Tâlî şahitlerin şahitliklerinden dönmesi,²⁸⁴
- Aslî şahitlerin şahitliklerinden dönüp tâlîlerin onların şahitliklerine olan şahitliği kabul etmemesi,²⁸⁵
- Tâlî şahitlerin aslî şahitlerin yalan söylediklerini ve olayı karıştırdıklarını iddia etmesi,²⁸⁶
- Dört kişinin zina olduğuna, iki kişinin zina olmadığına, dair şahitlik edip zina olmadığına dair şahitlik yapanların dönmesi,²⁸⁷
- (Şahit olarak gösterilecek kişilere yapılan soruşturmaya bağlı olarak) şahitlerin şahitlik yapmaya uygun olduğuna dair beyanat verenlerin daha sonra beyanatlarını geri çekmesi,²⁸⁸

²⁷⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 56^a.

²⁸⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 56^{a-b}.

²⁸¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 56^b.

²⁸² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 56^b-57^a.

²⁸³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 57^a.

²⁸⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 57^a.

²⁸⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 57^{a-b}.

²⁸⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 57^b.

²⁸⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 57^b.

²⁸⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 57^b.

- Dört şahitten ikisinin yemine ikisinin de şartın varlığına şahitlik yapıp dönmeleri.²⁸⁹

Togan Şeyh yukarıda ele aldığımız şahitlik konusunun devamı niteliğinde bu mevzulara tafsilatlı bir şekilde yer vererek müstakil bir bölüm şeklinde burada belirtilen başlıkla ele almıştır. Şahitlik mevzusunda olduğu gibi bu bölümü de Hatlî'den herhangi yorum ve değerlendirme yapmaksızın aktarmıştır.

Togan Şeyh'in şahitlik ve şahitlikten vazgeçmek ile ilişkili durumlar konusyla ilgili yaklaşımını kısaca belirttiğimiz bu meseleler ve serd edilen maddelerde Hanefî dışındaki diğer mezheplerin farklı yaklaşımları bulunmakla birlikte Togan Şeyh, sadece Hatlî'ye yani Hanefî doktrinine bağlı kalmıştır. Buna göre “eserinin dört mezhebin ihtilafı olduğu noktaları içerdiği” iddiasının bütün ‘konular’ için geçerli olmadığı bir kez daha anlaşılmış olmaktadır.

1.5. Hisbe ve Onunla Bağlantılı Hükümler

Togan Şeyh, hisbe için “dinî ve dünyevî bir görev olup yüce bir makamdır”²⁹⁰ tanımlamasını yaptıktan sonra Maverdî'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'de ele aldığı “hisbeye dair” konusunu olduğu gibi -Maverdî'den aldığını belirtmeksizin alıntıladediğinden ve farklı bir yaklaşım belirtmediğinden dolayı herhangi bir açıklamada bulunmayı gerekli görmüyoruz.

Ali Gazzâlî hisbe konusunu ele almazken İbn Cemâa, dar bir çerçevede işlemiş ve konuya yaklaşım biçimi noktasında Maverdî'nin değerlendirmelerinin özeti niteliğinde,²⁹¹ kendi döneminin meselelerini de içine katarak şeriatın ve şeriatla ilgili hususların muhafazası için yerine getirilmesi gereken beş temel ilkedden biri olarak değerlendirmektedir. İbn Teymiyye ise *es-Siyâsetü's-şer'iyye*'sinde hisbe kavramını kullanmaksızın bu konuyu, kamu idaresiyle ilgili veliyulemrin yerine getirmesi gereken

²⁸⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 57^b-58^a.

²⁹⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 165^b.

²⁹¹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 315-339; krş. İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 55-56.

vazifeleri bağlamında *emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker* şeklinde değinmekteyse de²⁹² bir kurum olarak hisbe teşkilatını ele almamıştır.

2. CEZA HUKUKU

Suçlar ve bu suçlara verilen hükümler siyaset-i şer'iyye kitaplarında ele alınan temel meselelerden biri olmuştur. Togan Şeyh el-Eşrefî de siyaset-i şer'iyyeye dair yazdığı eserlerinin sonuncusunu büyük ölçüde ceza hukukuna hasretmiştir. Togan Şeyh'in ceza hukukuyla ilgili düşüncelerini 'hadler ve onunla bağlantılı durumlar', 'öldürme ve yaralama suçları ile ilgili hükümler', 'diyetler, âkile ve onunla bağlantılı durumlar', 'kasâme ve onunla bağlantılı hükümler', 'tazir ve onunla ilgili görüşler' ve 'siyaset-i şer'iyye ile ilgili hükümler ve kâdırlara caiz olmayıp sultan ve emirlere caiz olan hususlar' şeklinde altı başlık altında inceleyeceğiz. Her bir meseleyi sistematik bir şekilde tek tek ele alan Togan Şeyh'in özellikle kullandığı orijinal başlıkları kullanarak konuyu siyaset-i şer'iyye kapsamı içerisinde değerlendirirken ne kadar geniş bir çerçeve çizdiğini belirterek dikkatlere sunacağız.

Togan Şeyh'in bu konularla ilgili yaklaşımlarını Maverdî, İbn Teymiyye, İbn Cemâa ve Ali Gazzâlî gibi müelliflerin görüşleriyle karşılaştırarak ele alacağımızı bu çerçevede ceza hukukunu incelerken fûru fıkıh metinlerinden alıntı yaptığımız ve bu sayede konuları gerekçeleriyle birlikte bu müelliflerden çok daha geniş bir çerçevede incelediğini ifade etmiştik. Buna göre İbn Cemâa ceza hukukuyla ilgili mevzuları ele almazken Ali Gazzâlî, konu başlıklarını vermekle yetinerek bunlarla ilgili meselelerin fıkıh kitaplarında zikredildiğini, veliyülemrin bu kitaplara müracaat ederek gerekli mütaalalarını yapmalarını önerir.²⁹³ Dolayısıyla müellifin ceza hukukuna dair yaklaşımlarını gerekçeleriyle birlikte yukarıda belirttiğimiz başlıklar altında maddeler halinde sıralarken 'Maverdî, İbn Teymiyye ve Togan Şeyh'in değindiği ortak meseleler'i tespit ettikten sonra 'Maverdî ve Togan Şeyh'in değinip İbn Teymiyye'nin değinmediği meseleler' ve 'Maverdî ve İbn Teymiyye'nin değinmeyip Togan Şeyh'in

²⁹² İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş-şer'iyye*, s. 94-95. İbn Teymiyye'nin hisbe ile ilgili görüşleri için bkz. İbn Teymiyye, *el-Hisbe fî'l-İslâm*, thk. Seyyid b. Muhammed b. Ebî Sa'de, Riyad: Vakfullâh Teala, 1983/1403.

²⁹³ Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 96-99.

değindiği meseleler’ şeklinde (Hanefî-Şafîî-Hanbelî) üç mezhebin meselelere bakış açısını yansıtmış olacağız.

Togan Şeyh, ceza hukukunu ele aldığı konulardaki meselelerde çoğunlukla Hanefî sonra Şafîî mezhebinin bakış açısını yansıtmaktadır. Maliki ve Hanbelî mezheplerinin meselelerle ilgili yaklaşımlarını -Maverdî’den alıntılacağı bölümlerin içerisinde Malikî ve Hanbelî mezhebinin görüşlerinin olduğu meseleler dışında- ele almamıştır. Buna göre eserinin girişinde ifade ettiği “eserinin dört mezhep arasındaki ihtilafli noktaları içerdiği” iddiası bütün ‘konular’ için geçerli olmadığı gibi bütün ‘meseleler’ için de geçerli değildir.

2.1. Hadler ve Onunla Bağlantılı Durumlar

Sözlükte ‘engel olmak’ manasına gelen had, terim olarak; Allah hakkıyla ilgili suçları içeren bütün cezalar için kullanılır. Togan Şeyh, şer’î terminolojide özel bir anlam kazanan bu kavramın sözlük anlamından bağımsız olmadığını fakat bu anlamın dилciler tarafından bilinmediğini ifade eder.²⁹⁴

2.1.1. Zina Suçu ve Cezası

Maverdî, İbn Teymiyye ve Togan Şeyh’in değindiği ortak meseleler

1- Allah hakkıyla ilgili diğer haklar gibi zina da beyyine/delil veya ikrarla sabit olan haklardandır: Beyyine olarak dört erkek şahit aranır.²⁹⁵ İmam, bu şahitlere “kim, kiminle, nerde, ne zaman ve nasıl zina yaptılar?” diye sorar. Şahitler bizzat cinsel birleşmeye tanık olduklarını beyan ettiklerinde kâdı şahitlerin adil olup-olmadıklarına dair bir soruşturma açar, soruşturma neticesinde şahitlerin adil oldukları kanaatine varırsa onların şahitliğine göre hüküm verir. İkrar ile; akıl-baliğ (çocuk ve akıl sağlığı yerinde olmayan kişilerin sözleri itibare

²⁹⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 58^a.

²⁹⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 58^a; Maverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 292; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü’s-şer’iyye*, s. 131.

alınmaz) kişinin dört farklı mecliste dört kez zina yaptığını itiraf etmesidir. Dört kez kâdı tarafından tekrar ettirilmesinin sebebi zinanın yapıldığını kesinleştirmek için aranan dört şahit oranına denk getirerek suçu sabitleştirmektir. Dört ayrı mecliste dile getirilmesi ise, Ma'iz haberine dayanır; zira tek bir mecliste yapılan tekrar, bir defa söylenmiş hükmündedir. Mesela tek bir mecliste defalarca borcunu itiraf eden kişinin itirafı farklı borçları için yapılan bir itiraf sayılmaz. Kişinin zina yaptığını itiraf etme faslından sonra kâdı kiminle nerde ne zaman ve nasıl yaptığını sorar, suç kesinleşirse zaniyi had cezasına çarptırır.²⁹⁶ Maverdî'ye göre kişinin zina yaptığını bir defa ikrar etmesi had cezası alması için yeterlidir.²⁹⁷ İbn Teymiyye ise, ikrar ile zina cezasının sabit olması için her iki görüşü de tercih yapmaksızın zikreder.²⁹⁸

- 2- Zina yapmış kişi muhsan (akıl-baliğ, müslüman ve hür kişilerin sahih bir nikahla evlilik hayatı yaşamış olması)²⁹⁹ biri ise, taşa tutularak öldürülmesine hükmedilir.³⁰⁰ Zani, defin için mezarlığa yakın, geniş, açık bir alana çıkartılır ve taş atmaya sırasıyla şahitler, kâdı sonra halk kesimi yerine getirir. Taş atmaya şahitlerden başlanmasının sebebi, olaki şahitler iftirada bulunmuşsa insana böylesi bir hakareti görüp vicdanları sızlasın ve vazgeçsinler diye ihtiyati bir uygulama olarak değerlendirilir. Zira şahitler ilk taşı atmaktan imtina ederlerse –ki bu olabilir- had cezası düşer. Eğer zina suçu şahitler değil de, zaninin itirafıyla kesinleşmişse ilk taşı kâdı sonra diğer insanlar atar. Zani öldükten sonra yıkanır, kefenlenir ve namazı kılınarak defnedilir.³⁰¹
- 3- Hür olup muhsan olmayan zaniye yüz sopa atılır, kesin bir delil olmadıkça sopa cezasına ilaveten sürgün cezası verilmez. Fakat kâdı maslahat gereği sürgün cezası verebilir.³⁰² Bu konuda Maverdî sopa cezasıyla birlikte bir yıl sürgün cezasının verilebileceğine ve sürgün cezasının sadece erkek zani için geçerli olduğuna dair Ebu Hanife, İmam Malik ve İmam Şafiî'nin yaklaşımlarına yer

²⁹⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 58^b-59^b.

²⁹⁷ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 292.

²⁹⁸ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 131.

²⁹⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 63^a.

³⁰⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 59^b; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 291; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 130.

³⁰¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 60^{a-b}.

³⁰² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 60^b-63^b.

verir. Ayrıca eğer köleye de sürgün cezası verilecekse, bu hüre verilen cezanın yarısı (altı ay) olmalıdır şeklinde görüş belirtir.³⁰³ İbn Teymiyye'ye göre ise, sopa cezasıyla birlikte bir yıl sürgün cezası da verilmesi gerekir.³⁰⁴

4- Suçu itirafla sabit olan zani, had cezasının uygulama faslının başında veya ortasında itirafından vazgeçerse bu kabul edilir ve serbest bırakılır. Maverdî, Ebu Hanife'nin "zani itirafından dönse de had cezası alır" görüşüne yer verir fakat kendisi ikrarından dönen kişiye had cezası uygulanmayacağı kanaatini belirtir.³⁰⁵ İbn Teymiyye bu durumdaki kişiye had cezasının verilip verilmemesi hususunda iki farklı anlayışın olduğunu belirtse de herhangi bir yorumda bulunmaz.³⁰⁶ Ayrıca kâdının suçunu itiraf eden zaniye "olaki öpmüş, dokunmuş olabilirsin gel sen itiraf etmekten vazgeç" diye telkinde bulunması caizdir.³⁰⁷

5- Bir kimse bir kadınla mekruh yoldan veya hayvanla ilişkiye girse yahut eşcinseller birbiriyle ilişkiye girse, Ebu Hanife'ye göre had cezası almazlar. Fakat şer'an yasaklı bir fiili işlemiş oldukları için tazir cezası verilir; zira böylesi bir suç zina kavramı dışında başka özel bir kavramla ifade edilmekte, herhangi bir mehirin (mal) verilmesini gerektirmemekte (bu sebeple cinsel birleşme olmayan bir sevicilik gibi değerlendirilmekte) ve zina ayetinde belirlenen suçun kapsamı dışında kalmaktadır. İmameyn ise; "böyle suçları işleyenleri ve işletenleri öldürün" hadisini delil göstererek zina gibi değerlendirmektedir (İmameyn'in delil olarak öne sürdüğü bu hadis hayvanlarla ilişkiye girenleri kapsamamaktadır).³⁰⁸ Maverdî, kadınla mekruh yoldan ve hayvanla yapılan ilişkiyi zina olarak değerlendirir ve birbirleriyle ilişkiye giren eşcinsellere had cezası verilmesi gerektiği konusunda İbn Teymiyye ile aynı kanaati belirtir.³⁰⁹ İbn Teymiyye, kadınla mekruh yoldan ve hayvanla yapılan ilişkiye değinmemiştir.

³⁰³ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 291.

³⁰⁴ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 131.

³⁰⁵ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 292.

³⁰⁶ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 131.

³⁰⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 61^{a-b}.

³⁰⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 66^{a-b}.

³⁰⁹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 291-292; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 133.

Maverdî ve Togan Şeyh'in değinip İbn Teymiyye'nin değinmediği meseleler

6- Zani köle ise, hüre uygulanan cezanın yarısı (50 sopa) tatbik edilir;³¹⁰ zira köleye verilen ceza ile hüre verilen ceza onların kişiliklerine gösterilen değerle doğru orantılı bir durumdur.³¹¹

7- Had cezası, çıkıkları olmayan düz bir sopayla zaninin üzerindeki elbiseler çıkartılarak baş bölgesi ve cinsel organları hariç vücudun her bölgesine orta düzeyli bir şiddetle vurularak tatbik edilir; zira amaç zaniyi öldürmek değil hayatta bırakarak canını acıtmak ve onurunu zedelemektir.³¹² Maverdî, ceza tatbik edilirken elbisenin çıkartılıp çıkartılmaması gerektiği hususuna değinmez.³¹³

[Had cezalarının tatbiki açısından fukaha arasında küçük de olsa farklar bulunmaktadır, buna göre benzer görüşleri serd eden İbn Teymiyye, ayrıca bütün had cezalarında cezanın sadece kırbaçla, orta düzeyli ve elbiselerinin tamamı çıkartılmadan uygulanması ve gerekmedikçe suçlunun bağlanmaması gerektiğini belirtir.³¹⁴ İbn Teymiyye'nin had cezalarının tatbiki hakkında genel olarak belirttiği bu görüşlerini diğer had cezalarının nasıl tatbik edileceğine dair serd edeceğimiz maddelerde tekrar ele almayacağız.]

8- Zani kadın ve erkeğe verilecek had cezası ve uygulama biçimi aynıdır;³¹⁵ ancak kadının acı çekmesini engelleyen palto ve kürk dışındaki diğer elbiseleri -kadın vücudunun mahrem oluşundan ötürü- çıkartılmaz. Yine recm cezasına çarptırılan kadının elbiselerinin parçalanıp vücudunun görünme ihtimaline karşı bedeninin yarısı girecek şekilde bir çukur kazılabilir.³¹⁶ Togan Şeyh, sadece kadın için çukur kazılabileğini belirtirken Maverdî, kadın erkek ayrımı belirtmeden zaninin kaçma ihtimaline karşı çukur kazılması gerektiğini ifade eder. Buna

³¹⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 291.

³¹¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 61^a.

³¹² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 60^b-61^a.

³¹³ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 291.

³¹⁴ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 152.

³¹⁵ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 291.

³¹⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 61^b-62^a.

göre zani kaçarsa takip edilip taşla öldürülmeli; fakat kendi itirafıyla suçu kesinleşen zani için çukur kazılmadığı gibi kaçması halinde de takip edilmez.³¹⁷

9- Muhsan kişilere hem recm hem sopa cezası verilemez;³¹⁸ çünkü recm başlı başına bir had cezası olup buna ilave başka bir had cezası (el kesme cezası gibi) verilemez.³¹⁹

10- Zaman aşımına uğramış (Davanın zaman aşımına uğradığına yönelik müddeti belirlemek, şartlar gereği değişebildiği için imamın ichtihadına göre tespit edilir.) bir had suçunda şahitler, imama/mahkemeye uzak olmaları dışındaki nedenlerden dolayı şahitlik yapmamışlarsa, (ki şahitlik yapmama ve olayı ört-bas etmek gibi tercih hakları var) daha sonra gelip şahitlik yapmak istediklerinde kabul edilmez. Zaman aşımına uğradığı halde şahitlerin şahitliğinin kabul edildiği tek had iftira suçudur; çünkü bu suç kul hakkının söz konusu olduğu diğer haklar gibi zaman aşımına uğraması, kişinin/mağdurun hak talep etme davasını düşürmemektedir.³²⁰ Maverdî, Ebu Hanife'nin "suçun üzerinden bir sene geçtikten sonra şahitler şahitlikte bulunsa, onların şahitlikleri geçerli olmaz iftira etmiş sayılırlar" görüşünü belirttikten sonra kendisi şahitlerin bir sene veya daha fazla zaman geçtikten sonra bile şahitlikte bulunmalarının kabul edileceği görüşündedir.³²¹

11- Kadınlar bir adama "şu senin karındır" dese ve adam da -gerçekte karısı olmayan- bu kişiyle cinsel ilişkiye girse, had cezası gerekmez; fakat adam mehir vermek zorundadır. Zira İslâm ülkelerinde biriyle ilişkiye giren kimseye ya had cezası düşer ya da mehir vermesi gerekir. Bu olayda şüpheyile had cezası düştüğü için adamın mehir vermesi gerekir.³²² Maverdî, Ebu Hanife'nin "kişi karısı olduğu zannıyla bir kadınla ilişkiye girse had cezası alır, buradaki şüphe haddi düşürmez" görüşünü belirtir; fakat kendisi, karısı veya kocası olduğu

³¹⁷ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 293.

³¹⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 292.

³¹⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 63^b.

³²⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 64^b-65^a.

³²¹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 293.

³²² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 65^b.

zannıyla bir kimseyle ilişkiye girene, had cezası verilmemesi gerektiği kanaatindedir.³²³

12- Bir adam karısı dışında yatağında uzanmış bir kadınla ilişkiye girse had cezası uygulanır. Zira yatağında uzanan kişi onun annesi, kız kardeşi yahut başka bir kadın da olabilir; dolayısıyla şüpheye mahal veren somut bir durum yoktur.³²⁴

13- Bir adam nikahı düşmediği biriyle evlenip de ilişkiye girse, had cezası almaz; zira buradaki cinsel birleşim bir akde bağlandığı için zina sayılmaz ve doğan çocuklar da veled-i zina olarak addedilmez. Nitekim cahiliyye döneminde böyle vakalar yaşanmış ve bu vakalar zina olarak isimlendirilmemiştir (“isimlendirmeler şeriatle değiştirilmez” ilkesi gereği zina olarak addedilmez). Kaldı ki Hz. Adem zamanında zina helal sayılmıyorken kız kardeşle evlilik uygulamada var olan bir durumdu.³²⁵ Maverdî’ye göre nikahı düşmediği birisiyle evlenen kişi had cezası alır.³²⁶

Maverdî ve İbn Teymiyye’nin değinmeyip Togan Şeyh’in değindiği meseleler

14- Efendi İmamın/kâdının iznini almadan, zina suçu işleyen hür bir kimseye had uygulayamadığı gibi kâdının izni olmadan kölesine de had cezası uygulayamaz.³²⁷

15- Zinaya hüküm verilse bile henüz recim cezası tatbik edilmeden önce şahitlerden biri şahitliğinden dönerse had cezası düşer ve şahitlere kazif haddi uygulanır; çünkü had cezalarında hakkında hüküm verilmiş ancak cezası henüz tatbik edilmemiş sanığın vaziyeti, şahitlerin dönmesi gerekçesiyle hükmü verilmeden önceki vaziyeti gibidir (aklanmış olur). Zani recm edildikten sonra şahitlerden biri şahitliğinden dönse Ebu Hanife’ye göre sadece dönene kazif haddi uygulanır (çünkü hüküm verilip uygulandıktan sonra şahitlikten dönmesi diğer üç şahit için bağlayıcı olmaz) ve recm edilen kişinin diyetinin dörtte birini

³²³ Maverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 293.

³²⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, s. 105. Burada tahkikli metni dikkate aldık.

³²⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 66^a.

³²⁶ Maverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 293.

³²⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 62^a.

tazmin eder; zira bu şekilde diğerlerine de yalan isnad etmiş olmakta dolayısıyla kendi payına düşen miktarı karşılamakla yükümlü olur.³²⁸

16- Zina suçuna şahitlik yapacak kişiler, dörtten az ise (mesela üç kişiye) bunlar sanki “şahitlik ediyorum” cümlesini terk etmiş gibi değerlendirilir, şahitlikleri kabul edilmez ve had cezasına çarptırılırlar.³²⁹ Maverdî, şahitlerin dörtten az olması konusunda farklı görüşlerin olduğunu ifade etsede herhangi bir yorumda bulunmaz.

17- Muhsan zani hasta dahi olsa recimden kurtulamaz, zaten recimden amaç zaniyi öldürmektir. Dolayısıyla hastalık hali suçun tatbikine mani değildir, fakat bekar olan zani hasta ise atılacak sopa cezasından dolayı ölme ihtimali olduğu için iyileşmeden cezası tatbik edilmez. Keza zani hamile biriye çocuğun ölümüne sebebiyet vermemek için doğum yapmadan cezası tatbik edilmez. Ayrıca had cezası alan nifas halinde kadın da hasta olarak kabul edilir ve iyileşmeden cezası uygulanmaz.³³⁰

18- Cinsel birleşim olmaksızın karısı (veya kocası) dışında birisiyle sevişen kimseye, yasak bir fiili çiğnediği için tazir cezası verilir.³³¹

19- Oğlu veya torununun cariyesiyle ilişkiye giren babaya, -bunun kendisine haram olduğunu bilse dahi- had cezası verilmez; zira oğul babaya izafe edildiği için şüphe durumu vardır. Ancak oğul babasının, annesinin veya eşinin, yahut köle, efendisinin cariyesiyle ilişkiye girip bunun haram olduğunun bilincindeyse had cezası alır. Eğer “bana helaldir diye zannettim” gibi bir cevap verirse had cezası almazlar. Kişinin ilişkiye girdiği cariye, kardeşi veya amcasının cariyesiye “bana helaldir diye zannettim” dese dahi had cezası alır.³³²

20- Daru'l-harb veya daru'l-bağy bir ülkede zina yapıp daha sonra bir İslâm beldesine yerleşen kimseye had cezası uygulanmaz; zira suç had cezası

³²⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 62^{a-b}.

³²⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 62^b-63^a. Togan Şeyh, varak 82^a da -bir kişinin zina veya zina benzeri haram bir ilişki yaptığını iddia eden kimseye durumu karıştırmış olabilir gerekçesiyle kazif haddi verilemeyeceğini belirterek- tersi bir durum ifade etmiş olmaktadır.

³³⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 64^{a-b}.

³³¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 65^a.

³³² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 65^{a-b}.

gerektirmeyen bir zaman veya dönemde işlenmiş olduğu için sonrasında da suçun cezası geriye doğru işlenmez.³³³

Ayrıca Togan Şeyh, Mâide süresinin 41. ayetinin “Onlar (Yahudiler), (Tevrat’taki recm cezası gibi bazı hükümlerle ilgili) ifadelerin anlamlarını çarpıtırlar”³³⁴ kısmının tefsiri bağlamında zina cezasında Yahudilerin eşraf ve avam arasında uygulama bakımından eşitlik ilkesini ihlal ederek farklılıklar gözetdiğine değinir. Yine Bakara süresinin “Biz bir şeriatı kısmen değiştirmek veya onu tamamen ortadan kaldırmak istediğimizde, onun yerine daha mükemmelini veya en azından onu aratmayacak olanını getiririz”³³⁵ ayetinin sebep-i nüzûl ve tefsiriyle ilgili yorumlara yer vererek nasih-mensuh kavramlarını açıklar ve konuyla ilgili ulemanın görüşlerini ele alır. Özellikle bir siyaset-i şer’iyye eserinde nasih-mensuh konusunun bu bağlamda ele alınması bizce müellifin had cezalarıyla ilgili ayetlerin neshe konu olmadığını göstermek, bir önceki ayetle de bağlantısını kurarak o dönemde had cezalarının uygulanması konusunda yaşanan gevşekliğe (bilhassa avam-eşraf arasında gözetilen farka) dikkat çekmek ve bunu önlemeye çalışmak isteğiyle açıklanabilir.

2.1.2. İçki İçme Suçu ve Cezası

Maverdî, İbn Teymiyye ve Togan Şeyh’in değindiği ortak meseleler

Togan Şeyh, içki içme suçu ve cezası bahsiyle ilgili meseleleri ele almadan önce içilmesi mübah ve haram olan içecekler konusunu ele alır. Buna göre ekşiyip köpük atan üzüm suyu (hamr/şarap), hurma ve üzüm kurusu suyu ve kaynatıldıktan sonra üçte ikisinden daha azı kalan üzüm suyu olmak üzere dört türlü haram içeceğin olduğunu belirtir. Kuru üzüm ve hurma nebizinin az bir süre kaynatılıp içilmesi, üzüm ve hurma nebizlerinin karıştırılarak içilmesi, bal, incir, buğday, arpa ve mısır nebizlerinin ister kaynatılarak; ister kaynatılmayarak içilmesi, üçte biri kalıncaya kadar kaynatılan üzüm suyunun içilmesi ve sirkeye dönüşen şarabın kullanılması ise helaldir.³³⁶ İbn Teymiyye,

³³³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 66^b.

³³⁴ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Maide 5/41.

³³⁵ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Bakara 2/106.

³³⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 74^a-76^b.

ister -üzüm, incir, hurma, zeytin vb. gibi- meyva türünden yapılan, ister -buğday, arpa vb. gibi- tahıl türünden, ister hayvanlardan elde edilen -bal ve kısrak sütü gibi- maddelerden üretilen sarhoşluk edici her şeyin haram olduğunu belirtir. Ayrıca her hamrın yenilip içilebildiğini, buna göre şarabın bandırılarak yenilmesinin veya haşhaşın içilmesinin de haram olduğunu söyler.³³⁷ Maverdî, sadece sarhoşluk edici özellikteki şarap ve nebizin -azının da çoğununda- haram olduğunu, içenin -de sarhoş olsun veya olmasın- had cezası alacağını ifade eder.³³⁸

Sarhoş: yeri göğü ayırd edemeyen ve ne dediğini bilmeyecek kadar içki içen kişiye denir.³³⁹

Maverdî ve Togan Şeyh'in değinip İbn Teymiyye'nin değinmediği meseleler

- 1- İçki/şarap -içtiği için- kokan birisine şahitler içtiğine dair şahitlik yapsa veya kendisi içtiğini itiraf etse (Hz. Peygamber'in "içki içeni seksen celde (sopa/kırbaç) ile cezalandırın" hadisi gereği)³⁴⁰ had cezası verilir. Kokusu üzerinden gittikten sonra itirafta bulunan kişiye had cezası verilmez; zira içki içtiği itirafında bulunan kişinin içtiğine dair bir emare bulunmadığı için kişinin sopa yeme isteği yerine getirilmez. Fakat Maverdî'ye göre; sarhoş kimse içki içtiğini itiraf ederse veya içtiğine dair iki şahit şahitlikte bulunursa, sarhoşluk emaresi bulunmasa dahi cezalandırılır.³⁴¹ Üzerinde içki, şarap kokusu bulunan ve içki kusan kimseye sırf bunlardan dolayı had cezası verilmez; zira kişiye zorla içirilmiş olabilir. Ayrıca nebiz dışında narkoz benzeri ilaçların etkisiyle sarhoş olan kişiye had cezası verilmez.³⁴² Maverdî, susuzluğu gideren bir şey olarak addedilmediği halde içkiyi bu maksadla içen ile sarhoş etmeyen hurma suyunu mübah diye belleyip içen kimselerin cezalandırılacağı; fakat "iyileşirim" kastıyla ilaç niyetine içenlerin cezalandırılmayacağı görüşündedir.³⁴³

³³⁷ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş-şer'iyye*, s. 137, 143.

³³⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 298.

³³⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 79^b; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 299.

³⁴⁰ Maverdî ve İbn Teymiyye içki içene verilecek had cezasının miktarı hakkında sahabilerden beyan edilen farklı görüşlere de yer vermektedir (bkz. Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 298; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş-şer'iyye*, s. 135-136.).

³⁴¹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 299.

³⁴² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 78^b-79^a.

³⁴³ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 299.

- 2- İçki içme suçu, -kazif ve hırsızlık suçlarında olduğu gibi- iki şahidin şahitliği veya kişinin bir defalık itirafıyla sabit olur.³⁴⁴

Maverdî ve İbn Teymiyye'nin değinmeyip Togan Şeyh'in değindiği meseleler

- 3- İçki içen köleye, hüre verilen cezanın yarısı -kırk sopa- verilir.³⁴⁵
- 4- Sarhoşa had cezası ayık olduğu zaman (zinada olduğu gibi kafa bölgesi ve cinsel organlar hariç vücudun bütün yerlerine dağıtılarak) uygulanır; zira maksat kişiye acı çektirmek ve onurunu küçük düşürmektir.³⁴⁶
- 5- Sarhoş olduğunu itiraf edip de daha sonra itirafından dönen kişiye had cezası verilmez; zira sarhoşluk suçunun cezası Allah haklarından olup zina suçunda olduğu gibi had cezası uygulanmadan önce kişinin itirafından vazgeçmesiyle düşer.³⁴⁷
- 6- Sarhoşa verilecek had cezasının ispatı için kadınların şahitliği -su götürür bir mesele olduğu için- kabul edilmez.³⁴⁸

2.1.3. İftira Suçu ve Cezası

Maverdî, İbn Teymiyye ve Togan Şeyh'in değindiği ortak meseleler

- 1- Muhsan (kişinin hür, akıl-baliğ, müslüman ve iffetli bir kimse olması) erkek veya kadına zina iftirasında bulunan hür kişiye, iftira edilen kişilerin talep etmesi halinde kâdı, seksen sopa;³⁴⁹ müfteri köle ise kırk sopa had cezası verir.³⁵⁰ İftiraya uğrayan kişi töhmet altında bırakıldığı için müfteriye had cezasının verilmesi onun isteğine bağlanmıştır.³⁵¹ İbn Teymiyye, böylesi bir

³⁴⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 79^b; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 299.

³⁴⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 79^a.

³⁴⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 79^a.

³⁴⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 79^{a-b}.

³⁴⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 79^b.

³⁴⁹ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 144.

³⁵⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 300.

³⁵¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 79^b-80^b.

suçun cezasını uygulamak için iftiraya uğrayan kişinin bunu talep etmesi şartına bağlamaz.

Maverdî ve Togan Şeyh'in değinip İbn Teymiyye'nin değinmediği meseleler

- 1- Bir kimse, annesi ölmüş ve muhsan olan birinin “baban sandığın adamın oğlu değilsin” veya “sen veledi zinasın” diyerek nesebini inkar ederse iftiraya maruz kalan kişinin talep etmesi halinde had cezası verilir; zira bu ifadelerle kişinin annesine açıkça iftira etmiş olmaktadır.³⁵²
- 2- Birine, edepsizliğiyle bilinen bir gruba kavim/kesime atfederek küfretmek had gerektirmez; zira kişinin edepsizliğini vurgulamak için böylesi bir benzetme caizdir. Yine birine “ey yağmurun oğlu” demek suretiyle övgü sözleriyle hitap etmek zina iftirası sayılmaz ve had gerektirmez.³⁵³
- Bu meyanda Maverdî, kişinin zina iftirasında bulunduğu hükmetmek için kullandığı ifadelerin (iftira edilen şahsın ölmüş olup-olmadığı ayrımı yapmadan) -“zinakar!”, “sen zina yaptın!”, “seni zina yaparken gördüm” gibi- açık ifadeler olması gerektiğini ve -“facir!”, “fasık!” veya “Lûtî!” gibi- kinayeli ifadeler bir kaç farklı anlama gelebildiği için kullanılması halinde cezalandırılmayı gerektirmediğini ifade eder.³⁵⁴
- 3- Bir cariyeye, köleye veya kafire zina iftirası edene, kâdı tarafından buna artık son versin diye tazir cezası verilir. Cariye, köle ve kafirlere zina iftirasında bulunan kişinin had cezası almamasının nedeni bu kimselerin muhsanlık sıfatı taşımamasıdır.³⁵⁵ Maverdî de bu hususta; çocuk, deli, köle, kafir veya daha önce zina cezasına çarptırılmış kişilere iftira edene, kazif haddi verilemeyeceğini; ancak şer’en kötü bir şey işlediklerinden tazir cezası verilmesi gerektiğini belirtir.³⁵⁶

³⁵² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 80^b-81^a.

³⁵³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 81^b.

³⁵⁴ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 300-301.

³⁵⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 82^a.

³⁵⁶ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 300.

- 4- Ölmüş birine iftira atılması halinde ona yakın olan oğul, dede ve erkek torunlar gibi soyu kirlenenler (geldiği temel kökenden dolayı şanları kirlenenler) hariç (erkek kardeş, amca gibi) diğer kimseler, müfteriye had cezasının verilmesini talep edemez.³⁵⁷ Maverdî, (yakın-uzak mirasçı ayırımı yapmadan) mirasçılar böyle bir hak talep edebilir görüşündedir.³⁵⁸
- 5- Kazif suçundan dolayı had cezası alan müslüman kişinin şahitliği, tövbe etmiş olsa dahi “...onların şahitliklerini katiyen kabul etmeyin” ayeti gereği kabul edilmez.³⁵⁹ Maverdî, Ebu Hanife'nin “müfteri cezalandırılmadan önce tövbe ederse şahitliği kabul edilir, cezalandırıldıktan sonra tövbe ederse kabul edilmez” görüşünü zikreder; fakat kendisi, müfterinin tövbe etmesi halinde - ceza verildikten önce ve sonra olması farketmez- şahitliğinin kabul edileceği görüşündedir.³⁶⁰

Maverdî ve İbn Teymiyye'nin değinmeyip Togan Şeyh'in değindiği meseleler

- 6- İçki içme ve zina cezalarında olduğu gibi iftira suçunun cezası, kişiyi hayatta bırakarak onurunu zedelemek ve bu maksatla sopa cezasını vücudun bütün bölgelerine dağıtarak atmaktır. [Had cezalarının tatbik edilme biçimine dair Maverdî ve İbn Teymiyye'nin görüşlerine yukarıda yer vermiştik.] İftira suçunun cezasında diğer hadlerden farklı olarak kürk, palto gibi kalın elbiseler hariç diğer elbiseler çıkartılmadan dövülür.³⁶¹
- 7- İftiraya maruz kalan kişi muhsan ise oğlu kafir veya köle olsa bile müfteriye kazif haddi uygulanmasını kâdından talep edebilir; zira iftiraya uğrayan kişinin onuru oğulu her türlü bağlar.³⁶²
- 8- Bir köle, muhsan/hür olan annesine iftira attığı gerekçesiyle efendisine kazif haddi uygulanmasını talep edemez; zira oğul babaya karşı kısas veya had talep edemediği gibi köle de efendisine karşı kısas veya had talep edemez.³⁶³

³⁵⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 81^a.

³⁵⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 301.

³⁵⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 83^b.

³⁶⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 300.

³⁶¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 80^a.

³⁶² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 81^a.

- 9- Zina iftirasında bulunduğunu itiraf eden kişi itirafından dönerse, kabul edilmez; zira bir malın mülkiyetinin kendisine ait olduğu iddiasında bulunan kişinin ikrarı gibi değerlendirilir. Bu sebeple onunla ilgili davanın sürdürülmesi gerekir.³⁶⁴
- 10- Birine, neseb olarak amcasına veya dayısına yahut annesinin eşine atfederek hitap etmek zina iftirası sayılmaz; zira bu kişiler baba yarısı kabul edilir.³⁶⁵
- 11- Kazif suçundan ötürü had cezası almış kafir bir kişi, daha sonra müslüman olsa şahitliği kabul edilir. Müslüman olmadan önce zaten şahitliği kabul edilmediği için kazif suçunu işlemesi sonuca bir etki yapmaz; fakat müslüman (İslâma sonradan girmiş kişinin İslâm öncesi yaptıkları silinir) olduktan sonraki durumu müslümanlar için geçerli sayıldığı için şahitliği kabul edilir.³⁶⁶

2.1.4. Hırsızlık ve Onunla Bağlantılı Hükümler

Maverdî, İbn Teymiyye ve Togan Şeyh'in değindiği ortak meseleler

Akıl-baliğ bir kişinin, herhangi bir şüphe durumu olmaksızın bir kimsenin koruması altındaki (hırz) (asgari miktar on dirhemden daha az olmamak şartıyla) on dirhem (damgalı/basılmış olup-olmaması farketmez) veya on dirhem değerindeki bir malını çaldığında eli kesilir.³⁶⁷ Maverdî ve İbn Teymiyye elin kesilmesi için gerekli nisap miktarıyla ilgili fakihlerin farklı görüşlerine yer verir.³⁶⁸ Hırz (malın korunması), ev gibi kapalı bir mekan veya başına bir koruyucu konularak muhafaza altına alınma işlemine denir.³⁶⁹

- 1- Zina, içki içme ve iftira atma suçlarında kişiye işlediği suçun cezasını (cezanın miktarı değil) verme hususunda köle-hür ayrımı yapılmadığı gibi hırsızlık

³⁶³ Burada müstensihin yaptığı (bir üst fasılda ifade edilen bir cümleyi burada da yazarak karışıklığa sebebiyet vermesi) yazım hatasından dolayı tahkikli metni baz aldık (Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, s. 128.).

³⁶⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 81^b.

³⁶⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 81^b-82^a.

³⁶⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 83^b.

³⁶⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 83^a.

³⁶⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 295; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 127-128.

³⁶⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 88^a; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 296; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 128.

suçunda da köle-hür ayrımı yapılmaz;³⁷⁰ çünkü hırsızlık yapanların elinin kesileceğini belirten ayette köle-hür ayrımı belirtilmemiştir. Hırsızlık suçunun cezası iki şahit veya failinin tek seferlik itirafıyla yürürlüğe girer.³⁷¹ İbn Teymiyye, ayrıca kesinleşen suçun cezasının (hapis cezası verilerek veya malî bir bedel ödettirilerek yahut başka bir gerekçeyle) geciktirilmemesi ve derhal uygulanması gerektiğini belirtir.³⁷²

- 2- Hırsızlık yaptığı kesinleşen kişinin sağ eli bilekten kesilir,³⁷³ kan kaybından ölmemesi için de (el dağlanır) kanı durdurulur.³⁷⁴ Kesilen elin boyna asılması müstehaptır.³⁷⁵
- 3- İkinci defa hırsızlık suçu işleyen kişinin sol ayağı kesilir, üçüncü hırsızlığında ise artık bir yeri kesilmez; zira kişi bireysel ve bedensel olarak başkasına muhtaç bırakılmamalı, her iki eli veya ayağı kesilmiş kişi ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağı için tövbe edinceye kadar hapis cezası verilir.³⁷⁶ İbn Teymiyye, üçüncü veya dördüncü defa hırsızlık yapan kişinin her iki eli ve ayağının kesileceğine veya hapsedileceğine dair iki farklı görüşün olduğunu belirtir.³⁷⁷ Maverdî ise, Togan Şeyh'in görüşünün yanı sıra “üçüncü hırsızlığında sol elin, dördüncü hırsızlığında sağ ayağın kesileceğini, beşinci hırsızlığında ise; kişinin tazir cezası alacağını (öldürülmeyeceğini), ayrıca defalarca hırsızlık yapmış olduğu halde cezası daha uygulanmamış kişinin tek el veya ayağının kesileceğini” belirten Şaffî'nin görüşlerine yer verir.³⁷⁸

Maverdî ve Togan Şeyh'in değinip İbn Teymiyye'nin değinmediği meseleler

- 4- Bir grup tarafından gerçekleştirilen hırsızlık suçunda çalınan malın kişi başına on dirhem miktarına erişmesi halinde grubun bütün üyelerine el kesme cezası verilir, kişi başına düşen miktar on dirhemi bulmuyorsa hiç birinin eli kesilmez.

³⁷⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 297.

³⁷¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 84^b.

³⁷² İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 125.

³⁷³ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 295.

³⁷⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 89^b-90^a.

³⁷⁵ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 125, 127.

³⁷⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 90^{a-b}.

³⁷⁷ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 127.

³⁷⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 295.

Tazmin konusunda da belirttiğimiz üzere burada da -mal bölüşülebilen bir şey olduğu için- oran olarak her birine düşen miktarın on dirhemi bulması halinde elleri kesilir.³⁷⁹ Maverdî ise, hırsızlık yapmak üzere bir yere giren iki kişiden sadece malı alanın elinin kesileceğini belirtir.³⁸⁰

- 5- Odun, ot, kamış, balık veya av hayvanı gibi İslâm ülkelerinde mübah olarak kabul edilen değeri düşük mallar ile yaş meyve, süt, et, karpuz, toplanmamış meyve ve biçilmemiş ekin gibi kısa sürede bozulmaya müsait malların çalınması halinde el kesilmez; çünkü bu mallar çoğunlukla çalınmaya değer görülmediği gibi hemen bozulmaya müsait olanları mal huviyetini kaybetmekte ve değeri düşük olarak kabul görmektedir.³⁸¹ Maverdî, bu maddede ifade edilen malların çalınması halinde -“el kesilir” diyen- Şafî’ nin ve -“kesilmez” diyen- Ebu Hanife’ nin görüşlerine yorum yapmaksızın yer verir.³⁸² İbn Teymiyye, çobanı olmayan hayvan, kayıp mal veya meyve için elin kesilmeyeceğini belirtir; fakat bunun yerine tazir cezası verileceğini ve aldığı için iki misli ödettirilerek cezalandırılacağını ifade eder.³⁸³
- 6- Küçük yaştaki köle bir çocuğun -kendini tehlikelere karşı savunacak kudrete kadir olmayışından ötürü- çalınması el kesmeyi gerektirirken, büyük yaştaki kölenin -alı konulduğunda karşı koyacak güçte olduğu için- çalınması el kesmeyi gerektirmez.³⁸⁴ Maverdî, akletmeyen küçük yaştaki bir kölenin çalınması halinde -“eli kesilir” diyen- Şafî’ nin ve -“eli kesilmez” diyen- Ebu Hanife’ nin görüşlerine tercih yapmaksızın yer verir.³⁸⁵
- 7- Çaldığı mal için eli kesilip malı iade ettikten sonra tekrar aynı malı ikinci defa çalan kimsenin el veya ayağı kesilmez (Maverdî’ ye göre kesilir.³⁸⁶). Nitekim

³⁷⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 84^b-85^a.

³⁸⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 296.

³⁸¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 85^{a-b}.

³⁸² Maverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 295.

³⁸³ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü’s-şer’iyye*, s. 128.

³⁸⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 86^a.

³⁸⁵ Maverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 296.

³⁸⁶ Maverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 296-297.

aynı kişiye ikinci defa iftira atan kimseye -ilk iftirasından ötürü had cezası almış olduğundan- yeni bir had cezası verilemediği gibi burada da durum böyledir.³⁸⁷

- 8- Hırsızın eli kesildiğinde çalıntı malın aslı mevcutsa (Maverdî'ye göre elinde ne kadarı kalmışsa) sahibine geri verir,³⁸⁸ harcamışsa tazmin etmesi gerekmez; zira şahıs, eli kesilmek suretiyle cezasını almış olacağından onu ayrıca tazminle sorumlu tutmak gerekmez.³⁸⁹

Maverdî ve İbn Teymiyye'nin değinmeyip Togan Şeyh'in değindiği meseleler

- 9- Nebiz gibi sarhoş edici içecekler (mübahlığı ve mal oluşu konusunda ihtilaf bulunmakta, dolayısıyla değeri düşük olarak kabul edildiği için), tanbur (Hz. Osman ve Hz. Ali'den bildirilen “tanburun çalınması halinde el kesme cezası yoktur” rivayetine binaen), süslenerek işlenmiş mushaf (mushaf denilince içinde yazılmış kelimeler anlaşılabilir bu da mal kapasamına girmediği için), altın haç, satranç ve tavla takımları (kırmak üzere alımı caiz olduğu için) gibi eşyaların çalınması halinde el kesilmez.³⁹⁰
- 10-Üzerinde ziynet eşyası bulunsa dahi hür çocuğun -gasp edildiğinde tazmin edilemeyen bir şey olduğu için yetişkin bir insan gibi kabul edilir, dolayısıyla çalınması el kesmeyi gerektirmez. Üzerindeki ziynet eşyaları asla tabi olan ferden konumundadır o halde asıl çalındığında el kesilmediği için ferdan hiç kesilmez.³⁹¹
- 11-Hesap-kitap kayıtlarının tutulduğu defterlerin -sayfalarına geçirilen hesaplar mal niteliğinde olduğu için- çalınması halinde el kesilir. Bunun dışındaki defterler çalınsa el kesilmez.³⁹²
- 12-Köpek (sarhoş edici nitelikteki nebiz gibi mal olup-olmadığı konusunda ihtilaf olduğu için), panter (İslâm beldelerinde kullanılan av hayvanlarından

³⁸⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 91^a.

³⁸⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 296.

³⁸⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 91^b.

³⁹⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 85^b-86^a.

³⁹¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 86^a.

³⁹² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 86^a.

sayılmadığı için) ve müzik aletlerinin (oyun malzemeleri gibi kırmak üzere alımı caiz olduğu için) çalınmasında el kesilmez.³⁹³

13- Tik, abanos ve sandal ağaçları gibi mallar -İslâm ülkelerinde bulunmayan ancak müslüman olmayan beldelerde kullanımı mübah olup mal olarak değer görülen şeyler olduğu için- çalınması halinde el kesilir.³⁹⁴

14- Odun/kereste gibi malzemelerden el işçiliğiyle üretilen kapı ve kapların -asıl malzemeye ilaveten değer kazanıp İslâm ülkelerinde değeri düşük bir mal olmaktan çıktığı için- çalınması halinde el kesilir.³⁹⁵

15- Hainlikle bir malı alı koyan kadın veya erkeğin, kefen hırsızlarının, zimmetine para geçiren ve yağmacılık yapan kesimlerin eli kesilmez. Zira bunlar gasp gibi hırsızlık sıfatının tanımını kapsamında değerlendirilmez.³⁹⁶

16- Beytülmalde, (veya beytülmal gibi hak payesine sahip olduğu ganimet malından)³⁹⁷ yahut ortağı olduğu bir maldan çalana el kesme cezası verilmez; zira beyrülmalde onun da hakkı olduğu şüphesi var. Dolayısıyla babasının malını çalan oğulun durumuyla aynı olarak kabul edilir ve el kesme cezası verilmez.³⁹⁸ Maverdî de babasının malını çalan kimseye el kesme cezası verilemeyeceği görüşündedir.³⁹⁹

17- Anne-babasının veya çocuğunun yahut mahremi olduğu yakın akrabalarından birinin malını çalan kimselerin, (birbirlerinin evlerine girişleri izne bağlı olmadığı için şüphe ihtimaline binaen) eli kesilmez. Ancak yakın bir arkadaşının malını çalan kimsenin eli kesilir; zira kişinin anne babası veya mahremi olduğu akrabalarından mal çalması akrabalık ilişkisini ortadan kaldırmazken (Elin kesilmesi için biyolojik bir engel (şüphe) söz konusudur.) yakın arkadaşın malını

³⁹³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 86^{a-b}.

³⁹⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 86^b.

³⁹⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 86^b.

³⁹⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 87^a.

³⁹⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 88^a.

³⁹⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 87^a.

³⁹⁹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 297.

çalınan malın arkadaşlık ilişkisini ortadan kaldırmaktadır (Elin kesilmesine engel olacak bir (şüphe) biyolojik durum yoktur).⁴⁰⁰

18- Eşlerin birbirinden (eşler, birbirine doğrudan mirasçı olma konumunda oldukları için), kölenin efendisinden veya efendisinin eşinden (kölenin eve giriş çıkışı izin verilen bir durum olduğu için) yahut efendinin, mûkâteb kölesinden (mûkâteb kölenin durumu efendiye bağlı olup isterse azad etmeyebilir; yani bu durumda mûkâteb kölenin ipleri efendinin elinde olduğundan şüpheye mahal veren bir durum olduğu için) mal çalması durumunda el kesme cezası verilmez.⁴⁰¹

19- Cami hırsz kapsamında olmamakla birlikte yani camiye giriş çıkışlar engellenemez olduğu halde cami içerisinde sahibi yanındayken çalınan mal için el kesilir.⁴⁰²

20- Misafir ev sahibinden bir şey çalarsa eli kesilmez; çünkü eve girme izni alarak ev hanesinden biri gibi olmuştur.⁴⁰³

21- Hırsız eve açtığı bir delikten girip aldığı malı dışarıdaki kişiye uzatarak verse ve çıkarsa; içerdekinin elinde mal olmadığı halde çıktığından, dışardakinin ise eve girmeden -hırsz yasağını çiğnemedi- almış olduğundan ikisinin de elleri kesilmez. Ancak hırsız açtığı delikten eve girerek aldığı malı, dışarıya atıp çıktıktan sonra tekrar alsa mal kişinin elinde sabit olduğu için eli kesilir. Eğer çaldığı malı bir bineğe yükleyipte götürse, yine mal bu kişinin elinde sabit olduğu için eli kesilir; zira iki kişi bir bineğin kendine ait olduğu konusunda anlaşmazlığa düşseler, bineğin elinde bulunduğu şahıs diğerine karşı bineğin mülkiyetine sahip olma noktasında önceliğe sahip idi. Dolayısıyla bineği elinde bulunduran kişi üzerindeki çalıntı maldan da sorumludur.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 87^{a-b}.

⁴⁰¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 87^b-88^a.

⁴⁰² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 88^b-89^a.

⁴⁰³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 89^a.

⁴⁰⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 89^{a-b}.

22-Bir grup, bir eve girse ve grubun bir kısmı çalma eylemini yapsa istihsanen hepsinin eli kesilir. Zira hırsızlık: birinin evine girme yasağını çiğnemektir. Hakeza çaldıkları malı bir bineğe bindiripte dışarı götürseler, durum aynıdır.⁴⁰⁵

Bir kimse, bir eve açtığı delikten elini sokup bir malı alsın eli kesilmez; çünkü hırsızlık yasağını çiğnememiştir; zira hırsızlık yasağı içeri girmekle çiğnenmiş olur. Ancak başkasına ait bir sandık veya cüzdanından bir şey çalsın eli kesilir.⁴⁰⁶

23-Hırsızlık yapan kimselerden sol eli felçli veya sağ ayağı kesik olanın sağlam eli yahut ayağı kesilmez; zira bunlar kesildiğinde elden ayaktan düşmüş ve başkalarına muhtaç bırakılmış olur.⁴⁰⁷

24-Malı çalınan kişi, kâdından hırsıza gereken cezanın verilmesini talep etmediği müddetçe -zahire göre mal elinde bulunan kişinin mülkiyetinde bulunmakta, mal sahibi böyle bir talepte bulunmazsa malın mülkiyetinin hırsıza ait olduğunu zımnen kabul etmiş olduğundan- hırsızın eli kesilmez.⁴⁰⁸

25-Malı çalınan kişi, hırsıza malı hibe eder veya satarsa yahut hırsızlık suçunun kesinleşmesi için gerekli nisap miktarından azaltma yaparsa hırsızın eli kesilmez; çünkü had uygulanmadan önce meydana gelen bu gelişmeler en başından beri varmış gibi kabul edilir, dolayısıyla nasıl ki had uygulanmadan önce şahitler dellendiğinde veya dinden çıktığında yahut şahitlikten döndüklerinde ceza tatbik edilemiyorsa bu durumda da aynı şey geçerli olmaktadır.⁴⁰⁹ Maverdî'ye göre mal sahibi hırsız affetse veya malı hibe ettiğini söylese de ceza düşmez, el kesilir.⁴¹⁰

26-Bir kişi çalıp da iade ettiği maldan üretilmiş başka versiyonunu tekrar çaldığında, ayağı kesilir. Örneğin bir iplik çalıp iade edildikten sonra aynı kişi

⁴⁰⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 89^b.

⁴⁰⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 89^b; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 130.

⁴⁰⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 90^b.

⁴⁰⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 90^b-91^a.

⁴⁰⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 91^a.

⁴¹⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 297.

bu iplikten üretilmiş bir hırkayı çalarsa, ayağı kesilir; zira malın aynı yapısı değişmiştir.⁴¹¹

27- Hırsız çaldığı malın aynının kendisine ait olduğunu iddia ettiğinde -bunu delillendirmese dahi- eli kesilmez; zira gerçekte o malın kendisine ait olup olmadığını bilemediğimiz gibi şahitler de zahiren gördükleriyle şahitlikte buldukları için arkaplanda o malın ona ait olup-olmadığına vakıf olmayabilirler.⁴¹²

2.1.5. Yol Kesme Suçu (Hırâbe) ve Cezası

Togan Şeyh'in, "hırsızlık ve onunla bağlantılı hükümler" in alt başlığı altında kapsamını dar tutarak incelemiş olduğu bu mevzuyu Maverdî ele almamıştır. İbn Teymiyye ise; 'isyan' ve 'fetih' mevzularıyla birlikte geniş bir şekilde ve ağır cezalar verilmesi noktasında katı bir tutum sergileyerek işlemiştir. İbn Teymiyye'nin bu konuyu etraflıca ele alması, yaşadığı devirde eşkiyalık ve yağmacılık suçlarında ortaya çıkan artışın neticesi olarak gösterilebilir.

İbn Teymiyye ve Togan Şeyh'in değindiği ortak meseleler

1- Bir grup veya tek başına yapabilecek güce sahip bir kişi, şehir dışında insanların yolunu keserse; mal almadan ve henüz kimseyi öldürmeden yakalanırlarsa tövbe edinceye kadar hapse atılmasına hükmedilir (Togan Şeyh, "...böylelerini sürgün edin" ayetinin 'hapsedin' şeklinde de anlaşılabilirliğini belirtir. Dolayısıyla kişiye hapis cezası vermekle sürgün etmiş olunur).⁴¹³ İbn Teymiyye'ye göre sürgün edilir. Ayrıca o, şehir içinde yapılan eşkiyalığı 'soygunculuk' olarak addetmekte ve bu suçun daha büyük bir zarara ve kargaşaya yol açtığını belirterek şehir dışında yapılan eşkiyalığa göre daha fazla ceza verilmesi gerektiği görüşünü ifade etmektedir.⁴¹⁴

⁴¹¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 91^{a-b}.

⁴¹² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 91^b-92^a.

⁴¹³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 92^{a-b}.

⁴¹⁴ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 104, 107.

- Müslüman veya zımmî bir kimsenin malını almışlarsa ve aldıkları mal grubun her bir üyesine bölüştürüldüğünde en az on dirhem ve üstü gibi bir para veya bu para miktarı değerindeki bir meblağa ulaşırsa, devlet başkanı/imam onların el ve ayaklarının çaprazlama olarak kesilmesine karar verir. Kişiyi öldürüp malını almamışlarsa öldürülen kişinin yakınları affetse bile afları itibare alınmaz, had cezası olarak öldürülürler. Eğer kişiyi hem öldürüp hem malını almışlarsa imam dilerse el ve ayaklarını çaprazlama kestikten sonra öldürüp asar, dilerse onları canlı canlı asar, ölünceye kadar karınları deşilir ve en fazla üç gün asılmak üzere bekletilirler.⁴¹⁵ İbn Teymiyye cezayı gerektirecek malın nisap miktarı (muhtemelen hırsızlık için ifade ettiği nisap miktarıyla aynıdır), karnın deşilmesi ve kişinin asılı olarak tutulması gereken süre zarfına değinmemiştir.
- 2- Çete üyelerinden sadece biri doğrudan yolu kesilenlerden birini öldürmüş veya malını almışsa had cezası çetenin diğer üyelerine de verilir; zira çete üyeleri birbirinden cesaret ve yardım alarak hareket etmektedirler.⁴¹⁶ Dolayısıyla savaş yoluyla alınmış ganimet malı savaşa katılan herkese ortaklaşa paylaştırıldığı gibi yol kesip mal alma veya öldürme suçunda da herkes suça veya mala ortak olarak kabul edilir. Nitekim bir eve girip çalma suçuna iştirak eden kimselerin tamamına el kesme cezası veriliyordu, burada da benzer bir durum söz konusudur.⁴¹⁷

İbn Teymiyye'nin değinmeyip Togan Şeyh'in değindiği meseleler

- 3- Yol kesen çete üyeleri arasında sabi, deli veya yolu kesilen kimseler arasında çete üyelerinden birinin mahrem yakını varsa (*hırâbe* suçunun) had cezası çetenin bütün üyelerinden düşer ve öldürme cezası da öldürülenlerin velilerine geçer, onlar dilerse öldürürler dilerse affederler. Çünkü çete üyeleri arasında had cezası düşmeyen sabi ve deli gibi eksik ehliyetli veya ehliyetini kaybetmiş kişiler var, dolayısıyla suç işleme fiilinde kendisine ceza verilebilecek ve verilemeyecek kişiler bir arada bulunmuş olduklarından kasıtlı olanla hataen

⁴¹⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 92^a-94^a; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye*, s. 99-105.

⁴¹⁶ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye*, s. 101.

⁴¹⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 94^b.

olanın ortaklaşa işlediği bir cinayet suçunda her ikisine de ceza verilemeyeceği gibi burada da durum böyledir. Çete üyelerinden birinin mahrem yakını mevzusunda ise; yakın akrabasından mal alan kimseye ceza verilemez, alınan mal çete üyeleri arasında ortaklaşa paylaştırılacağı için had cezası hepsinden düşmüş olur. Bu durum çete üyelerinden birinin, yolu kesilen mala ortaklığı sebebiyle had cezasının hepsinden düşmesi gerektiğine benzer bir durumdur. Bu sebeplerin haddi düşürmesinin temelinde “şüphe olduğu zaman hadleri kaldırın” hadisi yatmaktadır. Nitekim yukarıda anlatılan durumlarda şüphe vardır.⁴¹⁸

2.2. Öldürme ve Yaralama Suçları İle İlgili Hükümler

Maverdî, İbn Teymiyye ve Togan Şeyh'in değindiği ortak meseleler

1- Öldürme Türleri: Kasıtlı, kasıt benzeri, hataen, hata benzeri ve sebep olma yoluyla öldürme olmak üzere beş türlü öldürme şekli vardır.⁴¹⁹ Maverdî, öldürme türlerini kasıtlı, hataen ve hataya benzer kasıtlı öldürme,⁴²⁰ İbn Teymiyye ise; kasıtlı, kasıt benzeri ve hataen adam öldürme şeklinde üç sınıfa ayırırlar.⁴²¹

a- *Kasıtlı öldürme*: Silah veya işlenerek silah işlevi görececek hale getirilen taş, odun yahut ateş gibi aletlerle bir insanın deşilerek öldürülmesidir. Kasten öldürme, katili günahkar yaptığı gibi maktulün velileri affetmedikçe kendisi de kısas yoluyla öldürülür⁴²² ayrıca kasten öldürme suçunda kefarete yoktur (Maverdî'ye göre vardır.); zira Allah kefarete hükmünü sadece hataen ve hata benzeri öldürme eylemlerinde zikretmiştir. Eğer vacip olsaydı ‘mevdi’l-hacette te’hiri’l-beyan caiz olmadığı için’ burada da zikrederdi.

Maverdî, İbn Teymiyye ve Togan Şeyh kasten adam öldürme suçunun tespiti için buna elverişli aletlerin kullanılması gerektiği hususunda hem fikirdirler;

⁴¹⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 94^{a-b}.

⁴¹⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 94^b-97^a.

⁴²⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 303.

⁴²¹ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 196-203.

⁴²² Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 303; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 197.

fakat hangi aletlerin kasten öldürmeye yarayıcı olduğu konusunda farklı görüşler beyan etmektedirler. Maverdî, taş ve odun silah işlevine dönüştürülmesine de ağır olduklarından dolayı kullanılmasını kasıtlı öldürme kapsamında değerlendirir.⁴²³ İbn Teymiyye ise, kasıtlı öldürme suçunun kapsamını son derece geniş tutar. Ona göre ister kılıçla ister ağır bir cisimle öldürme veya yakarak, boğarak, yüksek bir yerden atarak, zehirleyerek ve benzeri kasıtlı her türlü eylem ve cisimle yapılan öldürmedir.⁴²⁴

b- Kasıt benzeri öldürme: Ebu Hanife'ye göre kişinin silah veya benzeri dışındaki bir aletle kişiyi kasten döverek ölümüne sebep olmasıdır. İmameyn'e göre ise büyük bir taş veya odunla dövmesi kasten öldürme, normal koşullarda öldürmeyecek bir şekilde yapılan dövme eyleminin ölüme sebebiyet vermesi ise kasıt benzeri öldürmedir. Ebu Hanife görüşüne "kırbaç ve sopayla öldürülen kimse hataen öldürülmüştür" hadisini delil göstererek hadiste büyük-küçük sopa ayrımı yapılmadığını dolayısıyla bu cisimlerle yapılan öldürmenin kasten öldürme sayılamayacağı görüşündedir. İmameyn ise görüşüne Yahudi birinin Ensarlı bir cariyenin kafasını yarması üzerine Hz. Peygamberin Yahudi şahsın kafasının yarılması gerektiğine dair verilen hükmü, delil gösterirler; buna göre öldürme işini gerçekleştirecek bir demirle dövmüş gibi kabul edilir. İbn Teymiyye, İmameyn ile aynı görüştedir.⁴²⁵

Her iki görüşe göre de kasıt benzeri öldürme, kişiyi günahkar yapar ve hataen öldürmede olduğu gibi kısas uygulanmaz, âkile ağırlaştırılmış diyet, fail de kefareti ödemekle yükümlü tutulur.

c- Hataen öldürme: İki şekilde olabilir:

- Kasıtta hata, kişinin av zannederek vurduğu cismin insan çıkması.
- Fiilde hata, kişinin belli bir hedefe atış yaparken yanlışlıkla bir insanı vurması.

⁴²³ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 303.

⁴²⁴ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 196.

⁴²⁵ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 203.

Hataen öldürme kişiyi günahkar kılmaz ancak kefareti ödemeyi gerekli kılar ve âkile ağırlaştırılmış diyet (100 deve) ödemekle sorumlu tutulur.⁴²⁶ Ayrıca Maverdî katil kişi diyeti ödeyecek âkileye dahil edilmeden diyetin üç yıla yayılarak verilebileceğini ifade eder.⁴²⁷

d- *Hata benzeri öldürme*: Uyuyan bir kişinin, yanlışlıkla birinin üzerine yuvarlanarak öldürmesi hata ile öldürme hükmünde kabul edilir; zira irade dışında gerçekleşen bir fiil olmasına rağmen maktül, üzerine yuvarlanan bu ağırlık yüzünden hayatından olmuştur.

e- *Sebeup olma yoluyla öldürme*: Bir kişinin kendi mülkü olmayan bir yerde bir çukur kazması veya taş koymasıyla birinin ölümüne sebep olmasıdır. Bu şekilde öldürme kasıta hata ile öldürme gibi değerlendirilir dolayısıyla âkile diyet ödemekle sorumludur; ancak kişi katil olarak addedilmez ve kefaretle mükellef tutulmaz. Maverdî bu öldürme türünü hataen adam öldürme gibi kabul eder.⁴²⁸

2- Kısas, can dokunulmazlığı ortadan kaldırılmamış bir kişiyi kasten öldüren kimseye ilgili ayetler ve Sünnet mucibince uygulanır.⁴²⁹

- Hüre karşı hür kısas edildiği gibi köleye karşı hür (kölenin de hür gibi can dokunulmazlığı olduğu için), müslüman kişiye karşı zımmi de kısas edilir; ancak muste'men kişiye (ehli harb kapsamında değerlendirildiği için can dokunulmazlığı yoktur) karşı müslüman kişi kısas cezası almaz.⁴³⁰ Maverdî, köleye karşı hür veya zımmiye karşı müslüman birinin kısas edilemeyeceğini belirtir. Müste'men kişiye karşı müslüman kişinin kısas edilemeyeceği hususunda ise Togan Şeyh'le aynı görüştedir.⁴³¹

⁴²⁶ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş- şer'iyye*, s. 203.

⁴²⁷ Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 304.

⁴²⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 304.

⁴²⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 97^a; Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 303; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş- şer'iyye*, s. 195.

⁴³⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 97^{a-b}.

⁴³¹ Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 303-304.

İbn Teymiyye, köleye karşı hür, zımmiye veya müste'men kişiye karşı müslüman birinin kısas edilip-edilemeyeceğine dair her iki görüşe de tercih belirtmeksizin yer verir.⁴³²

- 3- Kadına karşı erkek, küçüğe karşı büyük, kör veya sakat kişiye karşı sağlam olan kişi (Maverdî, bu hususu “deliye karşı, akıllı olan” diye ifade eder), kısas olarak öldürülür;⁴³³ zira hepsi can taşıyor (İbn Teymiyye'ye göre müslüman) olmaları hasebiyle eşit olarak kabul edilir.⁴³⁴
- 4- Katil ile maktulün velileri anlaşırsa -istenen bedel az olsun çok olsun farketmez, anlaşma anlaşmadır- kısas düşer.⁴³⁵
- 5- Denkliğin sağlanabildiği ve herhangi bir şüphe ihtimali olmaksızın kasıtlı işlenen bütün yaralama suçlarında kısas uygulanır.⁴³⁶
- 6- Diş dışındaki kemiklerin kırılmasında kısas uygulanmaz.⁴³⁷

Maverdî ve Togan Şeyh'in değinip İbn Teymiyye'nin değinmediği meseleler

- 7- Kim bir adamı kasten yaralasa ve adam yataktan kalkmadan/iyileşmeden ölse, kısas cezası alır (Maverdî'ye göre kısas cezası almaz, diyet öder.⁴³⁸); zira yaralama/parça, ölüme/bütüne yol açmıştır. Yara iyileşirse kısas cezası verilmez.⁴³⁹
- 8- Bir kimse, başkasının elini veya ayağını bilekten⁴⁴⁰ yahut burnunun veya kulağının yumuşak kısmını kasıtlı bir şekilde kesse bu organların belirtilen kısmında denklik sağlanabildiği için ona kısas cezası verilir.⁴⁴¹

⁴³² İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş- şer'iyye*, s. 202.

⁴³³ Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 304.

⁴³⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 97^b; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş- şer'iyye*, s. 202.

⁴³⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 101^b; Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 303; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş- şer'iyye*, s. 197.

⁴³⁶ Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 306-307; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş- şer'iyye*, s. 203-204.

⁴³⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 99^b; Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 308; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü 'ş- şer'iyye*, s. 204.

⁴³⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 308.

⁴³⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 98^b, 100^a.

⁴⁴⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 306.

⁴⁴¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü 's-sultâniyye*, vr. 98^b-99^a.

- 9- Sağlam olan gözü bir daha görmeyecek şekilde patlatan kişiye kısas cezası verilir.⁴⁴²
- 10- Dilin ve cinsel organın kesilmesine karşı kısas uygulanmaz; (Maverdî'ye göre işlevi tam olan dile karşı işlevi tam olan dil kısas edilir.)⁴⁴³ zira bu organların boyutu kişiden kişiye farklılık arzeder, dolayısıyla denkliği sağlamak mümkün değildir. Ancak cinsel organın Sünnetli kısmında denklik oranını tutturmak mümkün olduğundan kesilmesine karşı kısas uygulanır.⁴⁴⁴
- 11- Maktülün sahiplerinden biri katili affederse veya kendi payına düşen diyeti almayı isterse kısas düşer;⁴⁴⁵ zira can bölüştürülmez, dolayısıyla birinin affetmesiyle diğerleri de mecbur diyete razı gelecekler.⁴⁴⁶
- 12- Bir kimse bir grup tarafından öldürülmüşse grubun bütün fertlerine kısas uygulanır;⁴⁴⁷ zira suça iştirak eden herkes yêk el gibi kabul edilir. Bir adam grubun tamamını öldürdüğünde ise; maktullerin aileleri gelir ve her aile adına katil öldürülür, aileler bunun dışında -diyet gibi- herhangi bir hak talep etme hakkına sahip değildir (Maverdîye göre ilk öldürdüğü şahıs için kısas, diğer fertler için diyet öder).⁴⁴⁸ Öldürülen grup fertlerinden birinin ailesi gelse ve kısası uygulatsa, diğerlerinin de kısas hakkı düşer; zira kısas suçunda yapılması gereken maksat yerine gelmiştir, dolayısıyla diğer aileler için söz konusu herhangi bir hak ortada kalmamıştır.⁴⁴⁹

Maverdî ve İbn Teymiyye'nin değinmeyip Togan Şeyh'in değindiği meseleler

- 13- Kişi oğlunu,⁴⁵⁰ kölesini (kısas yetkisi efendiye aittir dolayısıyla kişi kendi kendisine kısas uygulayamaz), mudebber veya mûkâteb kölesini (bu köleler serf kapsamında değerlendirilir), oğlunun kölesini (oğulun malının babaya ait

⁴⁴² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 99^{a-b}; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 306.

⁴⁴³ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 306-307.

⁴⁴⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 101^{a-b}.

⁴⁴⁵ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 303.

⁴⁴⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 101^b-102^a.

⁴⁴⁷ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 306.

⁴⁴⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 306.

⁴⁴⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 102^{a-b}.

⁴⁵⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 304.

olmasından dolayı şüphe söz konusu olduğu için) öldürmekle kısas cezası almaz.⁴⁵¹

14- Bir kimse, babasına kısas uygulatma hakkını mirasla aldığıında kısas cezası düşer; zira “ana-babaya öf bile deme!” ayeti gereği ana-babaya verilecek her zarar çocuğa yasaklanmıştır.⁴⁵²

15- Kısas cezası, ölümü hızlı bir şekilde gerçekleştirdiği için sadece kılıçla yerine getirilir.⁴⁵³

16- Efendisinden başka vârisi olmayan mûkâteb bir köle, kasten öldürülürse köle efendisinin serf kölesi gibi kabul edilir. Dolayısıyla öldürülen kölenin efendisi, katile kısas cezası uygulatabilir. Fakat geride mal bırakmışsa ve efendisi dışında başka mirasçıları da varsa bunlar efendiyle beraber bile olsa katile kısas cezası uygulatamaz; zira katile kısas uygulatma hakkına mirasçıların mı, efendinin mi sahip olacağı hususunda ihtilaf söz konusu olduğu için şüphe vaki olur ve kısas düşer.⁴⁵⁴

17- Rehin bir köle öldürüldüğü zaman rehin veren (râhin) ve alan (mürtehin) orada beraber bulunmadığı müddetçe kısas uygulanmaz. Zira râhin tek başına kısas işlemini uygulatacak olursa mürtehinin hakkını düşürmüş olur. Dolayısıyla mürtehinin bu hakkı râhinin tek başına kısas uygulatma hakkına engeldir, mürtehin kimsede köleye malik olmadığı için tek başına kısas uygulatamaz. Buna göre ikisi ancak bir arada olduğunda –mürtehinin, hakkından vazgeçtiği kabul edilir- kısas cezası sabit olur.⁴⁵⁵

18- Bir kişinin gözünü (görme yetisine sebebiyet verilmeyecek sûrette) patlatan kişiye kısas uygulanmaz; zira mağdurun hakkını almak üzere uygulanacak kısas için vurma eyleminin şiddeti tam olarak ayyarlanamayıp kişinin görme yetisinin

⁴⁵¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 97^b-98^a.

⁴⁵² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 98^a.

⁴⁵³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 98^a.

⁴⁵⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 98^{a-b}.

⁴⁵⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 98^b.

kaybolmasına yol açılabilir. Dolayısıyla bir kimsenin elini bilekten kesen kimsenin eli dirsekten kesilemeyeceği gibi burada da durum böyledir.⁴⁵⁶

19- Yaralama suçları ya kasıtlı ya da hataen yapılmış kabul edilir, kasıt benzeri gibi üçüncü bir ihtimal kabul edilmez; zira yaralama suçlarında suçun türünü birbirinden ayırmak için belirlenen ölçüt, öldürme suçlarından farklı olarak bir alet/silah/cisim değil, darbenin/eylemin şiddetidir.⁴⁵⁷

20- Yaralama suçlarında: kadın ile erkek, hür ile köle -uzuvlarının/organlarının diyeti birbirinden farklı olduğu için (eli sağlam olan kimsenin eline karşı, felçli bir elin kısas edilemeyeceği gibi)- ve köle ile köle -köleye biçilen değer zanna dayanmakta bu sebeple kölelerin uzuvlarına biçilen değer eşitliği mutlak anlamda tespit edilemeyeceği için- arasında kısas uygulanmaz; ancak müslüman ile zimmî arasında kısas uygulanır.⁴⁵⁸

21- Bir kimse birinin kolunun yarısını keserse (bilek gibi belirli bir bölgeden kesilmiş olmadığından aralarındaki denkliğin mutlak surette sağlanması imkansız olduğu için) kısas uygulanmaz.⁴⁵⁹

22- Eli kesilen şahsın eli sağlam ise buna karşı eli kesen şahsın eli felçli veya parmakları tam değilse; eli kesilen adam dilerse o felçli sağlam olmayan eli keser, dilerse de kesilen eline karşı kısas uygulatabilecek sağlam bir el bulamadığı için -malı itlaf edilmiş gibi kabul edilir- tam diyet ister.⁴⁶⁰

23- Kısas uygulanacak kişi kısastan önce ölürse kısas düşmüş olur; zira kısas katilin hayatta olma haline bağlıdır.⁴⁶¹

24- İki kişi bir kişinin elini keserse, kısas ikisine de uygulanmaz; zira her ikisi de suçta ortak olmuş olup kesilen bir ele karşı iki el kesilmez. Ancak ikisi kestikleri elin diyetini eşit bir şekilde paylaşarak öderler.⁴⁶²

⁴⁵⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 99^a.

⁴⁵⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 99^b-100^a.

⁴⁵⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 100^a.

⁴⁵⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 100^{a-b}.

⁴⁶⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 100^b.

⁴⁶¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 102^b.

⁴⁶² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 102^b-103^a.

25-Bir kiři iki kişinin sađ elini keserse, her ikisi de hazır bulunduğunda kısas uygulanır ve her ikisine (aralarında eşitçe paylaşmak üzere) yarım diyet hakkı verilir. Eli kesilenlerden biri hazır bulunupta suçlunun eli kesilirse, diğerinin kısas hakkı dūřmūř olur; fakat yarım diyet hakkının tamamı ona verilerek mağduriyeti giderilmiş olur.⁴⁶³

26-Bir kişiyi hedef olarak belirleyip ateş eden kişi, iki kişiyi vurup öldürse hedeflenen şahıs için kısas cezası alır, diğer şahıs için âkile diyet öder; çünkü birincisi kasıt sonucu ikincisi ise hata sonucu öldürülmüştür. Her bir suçu ayrı ayrı işlemiş gibi kabul edilir.⁴⁶⁴

27-Köle, bir kişiyi öldürdüğüne dair suçunu itiraf ettiğinde –efendi, kölesini öldürme yetkisine sahip olmadığından- kâdı tarafından köleye kısas uygulanması gerekir; zira efendinin kölesine yaptırım hakkına sahip olmadığı bütün durumlarda köle, hür kimse gibi kabul edilir.⁴⁶⁵

2.3. Diyetler, Âkile ve Onunla Bağlantılı Durumlar

Diyet, sözlükte ‘bir şeyi vermek’ anlamına gelmektedir. Örfte ise özel bir anlam kazanarak ‘öldürme suçlarında ölenin ailesine verilen mal/bedel’ için kullanılır.⁴⁶⁶

Togan şeyh’in bu başlık altında işlediği meseleleri İbn Teymiyye ele almamıştır.

Maverdî ve Togan şeyh’in değindiği ortak meseleler

1- Bir kişi birini kasıt benzeri⁴⁶⁷ bir şekilde öldürdüğünde katilin âkilesi ağırlaştırılmış diyet ödemekle kendisi de kefaretle sorumlu tutulur (Maverdî’ye göre kefaretle sorumlu tutulmaz).⁴⁶⁸

- Ebu Hanife ve Ebu Yûsuf’a göre kasıt benzeri öldürme suçunun diyeti; 25 tanesi iki yaşına girmiş, 25 tanesi üç yaşına girmiş, 25 tanesi dört yaşına girmiş ve 25

⁴⁶³ Togan şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 103^{a-b}.

⁴⁶⁴ Togan şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 103^b.

⁴⁶⁵ Togan şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 103^b.

⁴⁶⁶ Hatlı, *şerhu’l-Kudurî*, vr. 116^b.

⁴⁶⁷ Maverdî, bunu hataya benzer kasıtlı öldürme diye ifade eder. Dolayısıyla bundan sonra Togan şeyh’in ‘kasıt benzeri öldürme’ suçu ve diyetiyle ilgili görüşlerini belirttiğimiz yerlerde Maverdî için ‘hataya benzer kasıtlı öldürme’ şeklinde anlaşılmalıdır.

⁴⁶⁸ Togan şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 103^b-104^a; Maverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 305.

tanisi beş yaşına girmiş dişi deve olmak üzere toplamda 100 deve verilir.⁴⁶⁹ Maverdî'ye göre ise, deve cinsinden ağırlaştırılmış diyet; 30 tanesi dört yaşına girmiş, 30 tanesi beş yaşına girmiş, 40 tanesi hamile dişi devedir.⁴⁷⁰

- Ağırlaştırılmış diyet sadece deve cinsinden vermekle olur, deve dışında verilen diyetler ağırlaştırılmış diyet olmaz; zira verilecek diğer diyet cinslerini deve cinsine kıyas ederek ağırlaştırılma yapılmamış olur.⁴⁷¹ Maverdî'ye göre, ağırlaştırılmış diyet altın veya gümüş hesabından da verilebilir. Buna göre verilmesi gereken diyet (altın hesabı olarak 1000 dinar, gümüş hesabı olarak 12.000 dirhem) miktarına bu miktarın üçte biri ilave edilmelidir.⁴⁷²

1- Hataen öldürmede âkile diyetle, katil kefaretle sorumlu tutulur. Hataen öldürme suçunun deve cinsinden diyeti; 20 tane iki yaşına girmiş dişi deve, 20 tane iki yaşına girmiş erkek deve (Maverdî'ye göre, bu da dişi deve olmalı), 20 tane üç yaşına girmiş dişi deve, 20 tane dört yaşına girmiş dişi deve, 20 tane beş yaşına girmiş dişi deve olmak üzere toplamda 100 deve verilir.⁴⁷³ Ayrıca Maverdî diyetin en az üç yıl içinde verilmesi gerektiğini ve hataen öldürme suçunda katilin babası ve oğlunun âkile kapsamına dahil olmadığını yukarıda da belirtmiştik.⁴⁷⁴

- Ebu Hanife'ye göre diyet yalnızca deve, altın veya gümüş cinsinden verilmelidir. Buna göre altın hesabı olarak 1000 dinar, gümüş hesabı olarak 10.000 (Maverdî'ye göre 12.000) dirhem verilir. İmameyn'e göre ise, Hz. Ömer'den gelen bir rivayet üzerine diyet bu üç mal grubu dışında 100 inek veya 2000 koyun yahut 200 tane takım elbise olarak da verilebilir.⁴⁷⁵

2- Müslüman, zımmî, Hıristiyan ve Yahudi için ödenecek diyet miktarları eşittir (Hanefilerin bu görüşünün yanı sıra Maverdî, ayrıca Hıristiyan ve Yahudi'nin diyeti Müslüman'ın diyetinin "yarısıdır" diyen- İmam Malik'in ve -"üçte biridir"

⁴⁶⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 104^{a-b}.

⁴⁷⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 305-306.

⁴⁷¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 104^b.

⁴⁷² Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 305, 309.

⁴⁷³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 104^b.

⁴⁷⁴ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 305.

⁴⁷⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 105^{a-b}.

diyen Şafî'nin görüşlerine yer vererek bu hususla ilgili ihtilafın var olduğunu belirtir.). Kadınların diyeti ise, erkeklerin diyetinin yarısıdır;⁴⁷⁶ zira kadınların hem alacağı miras miktarı hem şahitlikleri erkeğinkinin yarısı oranındadır.⁴⁷⁷

3- Tam diyetin ödenmesi gerektiği suçlar:⁴⁷⁸

- Can alma, burnun yumuşak kısmı, kulakların (Maverdî'ye göre kulaklar ve burnun tamamen kesilip işlevsiz bırakılması iki tam diyet gerektirir.), dilin veya cinsel organın kesilmesinde tam diyet ödenir; zira organların kesilmesiyle organlardan beklenen işlev yok edilmiş olup öldürme suçu gibi değerlendirilir.⁴⁷⁹
 - Gözlerin, kulakların, ellerin, ayakların, dudakların, erkeklik yumurtalarının ve kadının göğüslerinin yok edildiği veya işlevsiz bırakıldığı suçlarda tam diyet ödenir; zira organ veya organdan beklenen işlevin yok edilmesi arasında bir fark yoktur. Çift organlardan tekinin yok edilmesi veya işlevsiz bırakılması halinde ise yarım diyet ödenir.⁴⁸⁰
 - Göz (alt-üst olmak üzere dört) kirpiklerinin yok edilmesi (sakalı yolunan kimse gibi) fiziki güzelliğin bozulmasına sebebiyet verdiği için tam diyet ödenir. Gözün kirpiklerinden sadece birinin işlevsiz bırakıldığı suçta ise, fiziki güzelliğin dörtte birini bozmaya yönelik olduğu için dörtte bir diyet ödenir. Maverdî de aynı görüştedir.⁴⁸¹
- 4- El ve ayak parmaklarının her biri için tam diyetin onda biri ödenir. Parmakta bulunan üç eklemden her biri için parmak diyetinin üçte biri, iki eklemi bulunan parmaklar için parmak diyetinin yarısı ödenir;⁴⁸² zira elin diyeti parmakların

⁴⁷⁶ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 305.

⁴⁷⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 105^b.

⁴⁷⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 105^b-106^b.

⁴⁷⁹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 307.

⁴⁸⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 307.

⁴⁸¹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 307.

⁴⁸² Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 307.

sayısına göre belirlendiği gibi parmakların da diyeti parmaklardaki eklem sayısına göre belirlenir.⁴⁸³

5- Her diş (ön ve arka dişler farketmez) için beş deve diyet ödenir.⁴⁸⁴

6- On çeşit yaralama vardır. Bunlar:⁴⁸⁵

- Derinin çizilmesi (*hârise*)
- Kanın görünüp akmadığı yaralama (*dâmiğa*)
- Kanın aktığı yaralama (*dâmiye*)
- Etin koparılması (*bâdi'e*)
- Kemik derisine kadar etin kesilmesi (*mütelâhime*)
- Etin kemik derisiyle beraber koparılıp kemiğe kadar varan yaralama (*simhâk*)
- Deri ve etin kemikle birlikte ezilmesi (*heşime*) için tam diyetin onda biri ödenir.
- Kemiğin yerinden çıkması (*münakkile*), diyet olarak 15 deve verilir.
- Kafa derisini, kemiğini ve beyin zarını kesip dimağa kadar ulaşan yaralama (*âmmе*), diyeti tam diyetin üçte biridir.
- Deri ve etle birlikte kemiğinde yarılması (*mûdiha*). Bu yaralama türü kasıtlı yapıldığı zaman faile kısas uygulanır. Hataen yapılmışsa diyeti beş devedir.

7- *Hârise*, *dâmiğa*, *dâmiye*, *bâdi'e*, *mütelâhime* ve *simhâk* yaralamalarında denkliğin tam olarak sağlanamayacağı gerekçesiyle kısas uygulanmayacağı gibi belirlenen bir diyetle söz konusu değildir, dolayısıyla bu yaralama türlerinde takdiri bir diyet ödenir.⁴⁸⁶

⁴⁸³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 106^b-107^a.

⁴⁸⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 107^a; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 307.

⁴⁸⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 107^a-108^a; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 307-308.

⁴⁸⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 107^b; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 307-308.

- 8- Vücudun iç bölgesine tesir eden yaralamalar için tam diyetin üçte biri ödenir.⁴⁸⁷
- 9- Çocuğun veya mecnunun kasten işlediği cinayet için kısas cezası verilmez, hataen yapılmış cinayet gibi değerlendirilip diyet âkile tarafından ödenir⁴⁸⁸ ve fail de hata sonucu işlenen suçun karşılığında olabilecek günah oranında günahkar sayılır.⁴⁸⁹
- 10- Bir kimse, müslümanların gelip geçtiği bir yolda kuyu kazsa (kişi öldürüldükten sonra kuyuya atılmayıp ölüm eylemi kuyuda gerçekleştiği için müsebbip katil olarak değerlendirilmez) veya taş koysa yahut kişinin kendi evinden yola doğru sarkıtarak yaptığı pencere veya oluk bir insanın üstüne düşse (bu sebepler doğrudan öldürme veya öldürmeye yol açma niyeti olarak addedilmediği için müsebbip katil olarak değerlendirilmez) ve bu sebepler yüzünden bir insan ölse âkilesi diyet öder ve kişi kefaretle sorumlu tutulmaz (Maverdî'ye göre kefaretle sorumlu tutulur);⁴⁹⁰ zira bu kişi kendi milkinde olmayan bir yolda bu yapıyı yaparak haksız bir fiil yapmıştır Ancak bu sebeplerle bir hayvan telef olursa tazminatını kendi malından öder.⁴⁹¹
- 11- Bir adam hataen bir köleyi öldürürse en fazla on bin dirhemi geçmemesi şartıyla, yani bir hüre karşılık verilen diyeti geçmemek üzere kölenin değerini öder. Kölenin değeri on bin dirhem veya daha fazlası ise bu miktarın on dirhem eksikliğini (hüre karşılık verilmesi gereken dirhem miktarından on eksikliğini verilmesinin nedeni: kişi, hür biriyle en az on dirhem mehir karşılığında evlenebiliyorken cariyeyle mehir olmaksızın ilişkiye girebilir) verir. Kişinin hataen öldürdüğü kişinin değeri beş bin dirhemden fazla bir cariye ise, beş bin dirhemden -hür bir kadının diyetinin- 10 eksikliğini verir.⁴⁹² Maverdî'ye göre kölenin diyeti kölenin kıymeti ne kadarsa o kadardır.⁴⁹³

⁴⁸⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 108^{a-b}; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 308.

⁴⁸⁸ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 304.

⁴⁸⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 111^a.

⁴⁹⁰ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 304.

⁴⁹¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 111^{a-b}.

⁴⁹² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 115^{a-b}.

⁴⁹³ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 305.

12-Hamile bir kadın karnına vurulması sebebiyle düşük yaparsa vuranın âkilesi cenin için gurre diyeti öder, o da tam diyetin onda birinin yarısıdır (beş devedir). Bu meblağa (beş deveye) ulaşan her diyet âkilenin sorumluluğundadır. Maverdî'ye göre gurre diyetinin miktarı bir köle veya cariye'nin bedeli oranındadır.⁴⁹⁴

- Çocuk sağ doğar sonra ölürse sağ bir insan öldürülmüş gibi işlem yapılır, buna göre tam diyet ödenmesi gerekir.⁴⁹⁵
- Kadın düşük yaptıktan sonra kendisi de ölürse vuran kişi kadını hataen öldürdüğü için diyet, cenin için de gurre öder.
- Vurma sonucu kadın öldükten sonra cenin de düşerse, cenin kemale ermemiş bir organ gibi değerlendirilir, bu sebeple sadece kadın için diyet ödenir.
- Cenin için ödenen gurre -cenine karşılık verilen bir bedel olup, bedel de verilen diyet gibi- onun akrabalarına miras olarak kalır.
- Cariye'nin düşürdüğü ceninin durumu: Cenin erkek ise, vuran kişi ceninin sağ halinin değerinin onda birinin yarısını öder. Kız ise, sağ halinin değerinin onda birini öder; zira cenin annesinden ayrı -kendi varlığıyla- hür bir insan gibi değerlendirilir. Bu sebeple diyeti hür bir insanın diyetine kıyas edilerek belirlenir. Maverdî ceninin kız veya erkek olması arasında bir fark gözetmediği gibi hür biri olarak da kabul etmez, bu yüzden diyeti annesinin değerinin onda biridir.⁴⁹⁶
- Cenin öldüren kimseye kefarete gerekmez; zira kefarete "can taşıyan birini öldürme" ile alakalı bir durumdur. Ceninin durumunda ise henüz can verildiğine dair bir bilgimiz bulunmamaktadır.⁴⁹⁷

13-Kasıt benzeri (Maverdî'ye göre kasıtlı öldürme) ve hataen öldürme suçlarında kefarete, mümin bir kölenin azad edilmesidir. Bu imkan yoksa iki ay peş peşe oruç tutar. Bu imkan da yoksa zihar kefaretinde olduğu gibi fakirleri doyurmak

⁴⁹⁴ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 309.

⁴⁹⁵ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 309.

⁴⁹⁶ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 309.

⁴⁹⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 115^b-116^b.

gibi bir seçenek zikredilmemiştir.⁴⁹⁸ Maverdî bir görüşe göre altmış fakirin doyurulması gerektiğini de aktarır.⁴⁹⁹

Maverdî'nin değinmeyip Togan Şeyh'in değindiği meseleler

- 14- Kişinin başına vurulması ile akli dengesinin kaybolması durumunda diğer organlardan beklenen işlev akıl aracılığıyla yok edilmiş olduğundan tam diyet ödenir.⁵⁰⁰
- 15- Saçın ve sakalın bir daha çıkmayacak şekilde yok edilmesi halinde tam diyet ödenir.⁵⁰¹
- 16- Avuçla beraber parmakların kesilmesi halinde -avuç parmaklara tabi olarak değerlendirilir bunun için ilave bir diyet ödenmez- yarım diyet ödenir. Kolun yarısının kesilmesi halinde ise; parmaklar ve avuç kısmı için yarım diyet, diğer kalan fazlalık (mûdiha dışındaki yaralamalar sınıfına girer) için takdiri bir miktar ödenir; zira avuçtan yukarı olan kısım parmaklara tabi olmayıp başka bir eklemdir.⁵⁰²
- 17- Bir elin normal parmak sayısından fazlalığın -tek eldeki altı parmaktan gereksiz olanının- kesilmesi halinde ise bu parmağın herhangi bir işlevi ve çekiciliği olmayıp sadece elin bir parçası olarak değerlendirildiği için belirlenen bir diyet gerekmez; fakat takdiren bir miktar biçilir.⁵⁰³
- 18- Göz, dil ve cinsel organının işlevsel olduğunu henüz tam kavrayamamış bir çocuğun bu organlarına karşılık -tam diyet ödenmeyi gerektirecek şüphe durumu ortadan kalkmadığı için- takdiri bir diyet biçilir.⁵⁰⁴
- 19- Bir kimse, bir adamın kafasını yarsa adam aklını veya saçını kaybederse -buradaki *mûdiha* yaralaması için biçilen diyet tam diyet içerisinde kabul edilir, buna göre sadece- tam diyet öder; zira akli dengesini yitiren kişinin bütün

⁴⁹⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 116^b-117^a.

⁴⁹⁹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 309.

⁵⁰⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 109^{a-b}.

⁵⁰¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 109^{a-b}.

⁵⁰² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 108^b.

⁵⁰³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 108^b-109^a.

⁵⁰⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 109^a.

organlarından beklenen mutlak işlev kaybedilmiş olur. Bu sebeple kişiyi hayvandan farksız kılmayacak böylesi bir durumda tam diyetten daha az bir bedel verilmesi kabul edilemez. Akılla birlikte işitme, görme veya konuşma yetisinden birini kaybederse tam diyetle birlikte bu organlar için takdiri bir diyet de ödenir.⁵⁰⁵

20-Bir kimse, bir adamın parmağını koparsa yanındaki diğer parmakta bu sebeple felç geçirse, Ebu Hanife'ye göre bu felçli parmak için kısas cezası almaz ancak diyet öder; zira cinayet ve cinayetin doğurduğu sonuçlar tek bir cinayet (suçu) gibi değerlendirilir. Cinayet suçunun cezası da ya kısas ya da diyetdir, diyet verildiğinde kısas, kısas uygulandığında diyet düşer. Bu durumda da sadece diyet verme durumu söz konusu olduğu için kısas uygulanmaz.⁵⁰⁶

21-Bir kimse, bir adamın bir dişini söktüğünde sökülen bu diş yerine başka bir diş çıkarsa diyet düşer; zira (sakalı yolunan kişinin sakalının tekrar çıkması gibi) fiziksel güzelliğe vesile olan diş ve işlevi yerine gelmiş olmaktadır.⁵⁰⁷

22-Bir kimse, birinin kafasını yarsa ve yara iyileşip tekrar saç çıkarsa; Ebu Hanife'ye göre, yaralanma sonucunda kişide kalıcı iz bırakan bir kusur oluşmadığı için diyet ödemez. Ebu Yûsuf'a göre, yaralama sonucu kişiye verdiği acı sebebiyle diyet öder. İmam Muhammed'e göre ise, kişiyi hastanelik edip doktor ve tedavi masrafları altına sokarak malının itlaf edilmesine sebebiyet verdiği için hastane masraflarını karşılar.⁵⁰⁸

23-Bir kimse, birini yaraladığında yara sahibi iyileşmeden faile kısas uygulanmaz; zira eğer kişi iyileşmeden ölürse yaralama kısası değil, öldürme kısası verilir.⁵⁰⁹

24-Bir kimse, birinin elini hataen kesse sonra daha bu kişi iyileşmeden öldürse sadece katl diyeti verir; zira bu durumda küllî ve cüz'î tazmin birleşmiş, cüz' küllün kapsamına girdiğinden elin diyeti düşer.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 109^{a-b}.

⁵⁰⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 109^b.

⁵⁰⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 109^b.

⁵⁰⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 109^b-110^a.

⁵⁰⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 110^a.

- 25-Kasten yapılan bütün öldürmelerde şüphe ile kısasın düşmesi halinde katil diyetin tamamını âkileden değil kendi cebinden verir. Hz. Ömer'den aktarılan bir rivayet de bu yöndedir.⁵¹¹
- 26-Anlaşma gereği ödenecek bütün diyetler katilin malından ödenir; zira böylesi yükün altına (kişinin borcunu başkası ödemekle mükelef olmadığı gibi) âkile girmez.⁵¹²
- 27-Baba, oğlunu kasten öldürdüğünde diyetini kendi malı içerisinde üç yıl içinde öder. Bu suç, kısası gerektiren bir durum olmasına rağmen af yoluyla düşen kısas gibi kabul edilir, dolayısıyla katile/babaya (hataen öldürme suçlarında olduğu gibi) diyeti müeccel ödemek düşer.⁵¹³
- 28-Suçlunun itiraf ettiği her öldürme veya yaralama suçlarında diyet âkile tarafından değil, suçlu tarafından ödenir; zira âkile, kişinin suçunun kesin (kasti) olmadığı şüpheli durumlarda diyeti ödemekle sorumludur, kişi suçunu itiraf ederek töhmeti ortadan kaldırdığı için kendi zimmetinde sabitlemiş olur. Hz. Ömer'den aktarılan bir rivayet de buna işaret etmektedir.⁵¹⁴
- 29-Bir kimse kendi milkinde olan bir arazide bir kuyu kazmış ve içine biri düşüp ölmüşse, doğrudan kişinin ölümüne yol açmayı amaçlayan kuyu böyle bir maksatla da açılmadığı için ona tazmin gerekmez.⁵¹⁵
- 30-Bir binek hayvanına binen veya süren kişi, hayvanın ön ayakları/elleriyle çığnediği veya ısırıldığı şeyleri tazmin etmekle yükümlüdür; zira binici bu hayvanı adamakıllı bir şekilde sürebilir ve hayvanı çevredeki şeylere zarar vermektен alıkoyabilir. Ancak hayvanın arka ayaklarıyla veya kuyruğuyla zarar verdiği şeyleri yapmaktan tam olarak alı koyamadığı için tazminle yükümlü tutulmaz. Yine hayvanın yola bıraktığı idrar veya dışkıdan dolayı bir insan ölürse (hayvanın tırmalayarak birini öldürmesi türünden binicinin karşı

⁵¹⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 110^b.

⁵¹¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 110^b.

⁵¹² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 110^b.

⁵¹³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 110^b-111^a.

⁵¹⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 111^a.

⁵¹⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 111^b-112^a.

koyamadığı bir eylem olarak değerlendirilir) binici tazminle yükümlü tutulmaz.⁵¹⁶

- Bir sürüyü güden kimse (ve varsa yardımcıları da), sürüyü yoldaki insanlara ve eşyalara karşı zarar vermekten alıkoyma imkanına sahip olduğu için sürünün vereceği bütün zararları karşılamakla yükümlü tutulur.⁵¹⁷

31-Bir köle hataen öldürme veya yaralama suçu işlediğinde sahibi isterse kölesini suçu karşılığında verir, isterse fidye vererek kölesini kurtarır. Efendi köleyi vermeyi tercih ederse, karşı taraf köleyi satın almış gibi ona sahip olur, fakat kölesini diyet vererek kurtarırsa, zaten cinayet suçlarında verilmesi gereken diyet olduğu için bunu yerine getirmiş olur. Eğer köle ikinci bir cinayet suçu işlemişse, efendi ya köleyi her iki suçtan ötürü maktüllerin ailelerine herkes kendi payına düşen hakkını almak üzere verir, ya da köleye karşı her tarafın yakınlarına diyeti verir; zira her iki tarafın mağduriyeti kölenin işlediği suç sebebiyle cereyan etmiştir, dolayısıyla işlenen her iki cinayet köleye ilişik bir durum olup (iki kişinin bir tereke üzerindeki hakkına benzer) birinci mağdurun hakkı söz konusu diye ikinci mağdurun hakkı yok sayılamaz. Buna göre köle verilecekse köle her iki mağdur arasında paylaşılır, diyet verilecekse her iki mağdur (bir terekeden ödenecek farklı borçlar gibi) ayrı ayrı hakkını alır.⁵¹⁸

- Efendi suç işlemiş kölesinin suçunu bilmiyorken azad ederse, kölenin kıymeti ve suça karşılık ödenecek diyet içerisinden az olan hangisiyse onu öder; çünkü kölenin sahibi, maktülün velisinin köleye ilişkin hakkını bu eylemle (köleyi azad etmekle) ortadan kaldırmış ve kendisi de maktülün velisine karşı diyet ödemek veya kölenin değerini karşılamak dışında bir cezayla mükellef tutulamadığı için en az olan hangisiyse onu verir. Nitekim diyet kölenin değerinden daha az ise maktülün velisi diyetten daha fazlasını isteme hakkına sahip olamadığı gibi kölenin değeri diyetten az olduğunda diyeti isteme hakkına sahip olmayacaktı.⁵¹⁹

⁵¹⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 112^a.

⁵¹⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 112^{a-b}.

⁵¹⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 112^b-113^a.

⁵¹⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 113^{a-b}.

- Efendi, kölesinin suç işlediğini bildiği halde onu azad etse veya satsa diyeti ödemesi gerekir; zira köleyi vermek veya köleye karşılık diyeti ödemek arasında muhayyer idi. Köleyi satmış veya azad etmiş olduğuna göre köleyi teslim edemeyeceğinden diyeti seçmiş gibi olur ve ödemekle sorumlu tutulur.⁵²⁰
- Mudebber köle veya ümmüveled bir cinayet işlese efendi, elinde olmayan nedenlerden ötürü bunları maktülün velisine teslim edemeyeceği için kölenin kıymeti veya ödenmesi gereken diyet miktarından hangisi daha az ise onu ödemekle mükellef olur. Yine efendi suç işlediğinden habersiz olduğu kölesiyle mudebberlik anlaşması yapmış olsa da durum bu şekildedir. Bunlar (müdebber köle veya ümmüveled) ikinci bir cinayet işlemiş ve efendi de yargı kararıyla ilk maktülün velisine köleye biçilen değer kadar bir meblağ ödemişse ikinci maktülün velisine bir şey ödemesi gerekmez.⁵²¹

32- Yıkılmak üzere olan bir duvar müslümanların gelip geçtiği bir güzergahta ise sahibinden bu duvarın yıkılması talep edilir (Böylesi bir talebin müslüman veya zımmi tarafından gelmesi arasında -her ikisinin yolu kullanma hakkı eşit olduğu için- bir fark yok; fakat yıkılmak üzere olan duvar herhangi bir kimsenin evine doğru meyilli ise, böylesi bir talepte sadece bu evin sahibi bulunabilir.) ve iki şahit tutulur. Buna rağmen duvarın sahibi, yıkılmak üzere olan bu duvarı yıkmak için zamanı olduğu halde ihmalkarlık edip duvarı yıkmaz ve duvar yıkılır da birinin canına veya malına zarar verirse, bizzat kendisi tarafından gerçekleştirilen bir zarar gibi tazminle yükümlü tutulur.⁵²²

33- İki atının çarpışarak ölmesi sonucunda tarafların âkilesi birbirlerine diyet ödemekle sorumlu tutulur; zira her ikisi de çarpışmanın etkisiyle ölmüş olmaktadır. Bu durum bir kişinin kendi milkinde olmayan bir yerde inşa ettiği duvarın yıkılmasıyla bir kişinin ölümüne sebebiyet vermesine benzer.⁵²³

34- Bir kölenin elinin diyeti onun tam diyetinin yarısıdır. Kölenin diyeti en fazla on bin dirhemin on dirhem eksiği (9990 dirhem) olarak verildiğine göre bir elinin

⁵²⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 113^b.

⁵²¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 113^b.

⁵²² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 114^b.

⁵²³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 114^b-115^a.

diyeti en fazla beş bin dirhemin beş eksiği (4995 dirhem) olur; zira kölenin diyeti hür kişinin diyetine kıyasla belirlenir.⁵²⁴

2.4. Tazir Cezası ve Onunla İlgili Görüşler

Togan Şeyh, Maverdî'den alıntılacağı suçlar ve cezaları başlığı içerisinde ele alınan tazir konusunun yanı sıra müstakil bir başlık açarak Hatlî'nin zikri geçen eserinden de tazirle ilgili meseleleri alıntı yapmıştır. Buna göre Hanefî mezhebinin erken dönemlerine ait fûru fıkıh metinlerinde ele alınan “tazir” kavramının “siyaset” terimiyle birlikte düşünüldüğü, zaman zaman bu ikisinin içiçe geçtiği ve eşanlamlı olarak kullanıldığı,⁵²⁵ 15. yüzyıl Hanefî âlimi Togan Şeyh tarafından da böyle kabul edildiği düşüncesini, siyaset-i şer'iyye olarak isimlendirdiği *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* eseri doğrulamış olmaktadır. Zira Togan Şeyh bu mevzuyu Memlûk devleti için oluşturmak istediği yargı hukuku metni içerisinde doğrudan sultana arz etmektedir. Tazir ile ilgili meseleleri maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

Maverdî, İbn Teymiyye ve Togan Şeyh'in değindiği ortak meseleler

- 1- Had gerektirmeyen yaralama, cinayet ve büyük günahlarda tazir cezası verilmesi gerektiğine dair ümmetin icması vardır. Bu cezanın türü için belirlenmiş bir miktar veya bir şekil yoktur, imamın takdirine bağlıdır. Tazir cezası yerine göre hapis cezası verilebileceği gibi tokat atmak, kulağını çekmek, azarlamak veya kâdının kaşlarını çatarak bakmasıyla da olabilir. Yani kişi ne tür bir muamele ile ıslah olunabiliyorsa ona göre ceza verilir.⁵²⁶ Ebu Yûsuf'a göre imam tazir cezası olarak para/mal cezası verebilir.⁵²⁷
- 2- Tazir cezasında en fazla otuz dokuz, en az üç sopa atılır. Ebu Yûsuf'a göre en fazla yetmiş beş en az üç sopa atılır. Asgari sınırın üç sopa olarak belirlenmesi kişinin bundan daha azıyla te'dip edilememesidir şeklinde kanaat belirten Kudurî'nin yanı sıra Zeylaî, bu oranın kişinin makamına göre değişebileceği ve

⁵²⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 115^b.

⁵²⁵ Köksal, *Fıkıh ve Siyaset*, s. 49.

⁵²⁶ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 310; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 144-146.

⁵²⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 117^a-118^a.

maslahat olarak daha az bir cezanın da verilebileceği görüşündedir.⁵²⁸ Maverdî ve İbn Teymiyye, tazir cezasının oranı hakkında ulemadan belirtilen diğer farklı görüşleri ve çeşitli suçlara karşı verilecek cezaların miktarını ayrı ayrı belirtmektedir.⁵²⁹

İbn Teymiyye'nin değinmeyip Maverdî ve Togan Şeyh'in değindiği meseleler

- 3- İnsanların statülerine göre tazir cezası değişebilir.⁵³⁰ Maverdî de aynı kanaattedir, lakin aşağıda belirtilen ayırım gibi bir kategori oluşturmamıştır. İbn Teymiyye ise suçun büyüklüğü, küçüklüğü, suçlunun durumu ve suçla ilgili şartlar göz önünde bulundurularak tazir cezasının değişebileceğini ifade etse de⁵³¹ insanların statülerinden ötürü tazir cezasının değişebileceğine değinmemiştir.
- Âlimler ve üst düzey devlet adamları gibi eşrafu'l-eşrafların taziri, kâdı “kulağıma gelen haberlere göre şöyle şöyle işler yapmışsın!” demek suretiyle uyarır.
 - Emirler ve rütbeli devlet bürokratları gibi eşrafların taziri, hak sahibi, kâdının uyarılmasıyla yetinmeyip bu kişilere dava da açabilir.
 - Esnaf gibi orta kesimin taziri, dava edildikten sonra gerekirse hapis cezası da verilebilir.
 - Sıradan vatandaşların taziri, hapis cezasıyla birlikte ibret dayağı da atılabilir.
- 4- Kâdı, gerekli gördüğü takdirde tazir suçunda sopayla beraber hapis cezası da ilave edebilir;⁵³² çünkü kişiyi kınamaktan amaç suç işlemekten caydırmaktır. Sopa cezasıyla ıslah olmayan kişiye daha fazla sopa cezası verilemeyeceği için hapis cezası verilir.⁵³³

⁵²⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 82^b, 120^a.

⁵²⁹ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 311-312; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 146-150.

⁵³⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 117^b-118^a; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 310.

⁵³¹ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 145.

⁵³² Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 310.

⁵³³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 82^b-83^a.

- 5- Kâdının had veya tazir cezası verdiği kişi, cezası infaz edilirken ölürse diyeti karşılanmaz (güme gider); zira diyetin kime düştüğü belli değildir. Cezayı infaz eden kişi kâdının kararıyla hükmü uygulamış, kâdı da görevini yapmış olup kişinin ölümüne sebep bir karar vermemiş, bu sebeple kâdı veya devlet hazinesi diyeti karşılamaz. Ancak Ebu Yûsuf'a göre kâdı verilmemesi gereken bir ceza miktarı -örneğin yüz sopa ceza-vermişse, diyetin yarısı devlet hazinesinden karşılanmalıdır.⁵³⁴ Maverdî ise, cezası tatbik edilen kişinin ölmesi, organ veya uzuvlarından herhangi birinin işlevsiz kalması neticesinde diyetinin karşılanması gerektiğini belirtir ve kimin karşılaması gerektiği üzerindeki ihtilafı zikreder.⁵³⁵
- 6- Köle veya kafir bir kimseye zina iftirasında bulunan yahut müslüman birine “fasık”, “kafir!”, “kafirin oğlu!”, “Hıristiyan’ın çocuğu!”, “pislik!”, “hırsız!”, “facir!”, “münafık!”, “sapık!”, “faiz yiyen!”, “sarhoş!”, “deyyûs!”, “kahpenin çocuğu!”, “kahpe!”, “hâin!”, “zındık!”, “pezevenk!”, “haramzâde!” gibi hakaret ve küçük düşürücü ifadeler kullanan kimselere tazir cezası verilir. Fakat “eşşek!”, “köpek!”, “domuz!”, “inek!”, “öküz!”, “yılan!”, “vampir!”, “fâhişe!”, “muacir!”, “veled-i haram!”, “hokkabaz!”, “zelil!”, “sefil!”, “alçak!”, “maskara!”, “kêş herif!”, “aptal!”, “paranoyak!” gibi ifadeler Arap örfünde kişiyi hakir düşürüp onurunu zedelemek maksadıyla kullanılmadığı için tazir cezası gerektirmez. Ulema hakaret anlamında kullanılan ifadeleri örfen kişilik haklarına olan itibarı zedeleyip zedelediği ve bu ifadelerin muhatabının eşraftan veya avamdan biri olup olmadığı anlayışıyla farklı görüşler de belirtmişlerdir. Dolayısıyla kimine göre bu ve benzeri kişilik haklarını zedeleyici ifadeler muhatabının eşraf veya avamdan biri olup olmadığına bakılmaksızın tazir cezasını gerektirmektedir.⁵³⁶ Maverdî sövme ve kötü söz söyleyen kimsenin, hakkı ihlal edilen kişinin talep etmesi halinde tazir cezası alabileceğini belirtir;⁵³⁷ fakat sövme ve kötü söz söyleme ile ilgili ifadelerin türüne ve kapsamına değinmemiştir.

Maverdî ve İbn Teymiyye'nin değinmeyip Togan Şeyh'in değindiği meseleler

⁵³⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 83^{a-b}, 122^b.

⁵³⁵ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 313.

⁵³⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 82^{a-b}, 118^a-119^a.

⁵³⁷ Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 313.

7- Sopa cezasının en şiddetlisi sırasıyla tazir, zina suçu, içki içme sonra kazif suçunda olur. Çünkü tazir cezasında sopa sayısının arttırılma imkanı olmadığı için dövmenin şiddeti arttırılabilir. Zina cezasının içki içme ve iftira cezasından daha şiddetli olmasının gerekçesi; “zina suçunu işleyenlere karşı Allah’ın hükmünü uygularken acıma hissine kapılmayın” ayetidir. İçki içme suçunun cezasının iftira suçunun cezasından daha şiddetli olmasının gerekçesi ise; içki içme suçunu işleyen kişinin cezası muhsan olup olmama durumuna göre değişmezken iftira eden kişinin cezası iftira edilen kişilerin muhsan olup olmama durumuna göre değişir.⁵³⁸

2.5. Kasâme ve Onunla Bağlantılı Hükümler

Togan Şeyh’in tafsilatlı bir şekilde ele aldığı bu konuyu Maverdî ve İbn Teymiyye, siyaset-i şer’iyye kapsamında değerlendirmemiştir.

Herhangi bir yerleşim biriminde ölü olarak bulunan bir kimsenin kimin tarafından öldürüldüğü bilinmediği zaman (faili meçhul cinayetlerde) suç mahalline/cesede en yakın bölge halkından maktülün velisinin seçeceği elli adamın bu olayla bir bağı olmadığına (bölge halkının bu suçu işlemediğini kesinleştirmek için) ve yaparı tanımadıklarına (bölge halkının başkalarının işlediği bir suçtan haberdar olmadıklarını pekiştirmek için) dair yemin etmesi işlemine *kasâme* denir.⁵³⁹

Bu konuyla ilgili meseleleri ve verilen örnekleri on beş madde halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1- Yemin işlemine tabi tutulacak kimseleri belirlemek maktülün velisinin hakkıdır. Bu sayede içlerinden en dindarlarını seçerek hakkını güvence altına alır. Maktülün velisi davacı pozisyonunda olduğundan yemine (o bölgede oturan bir kimse olsa bile) tabi tutulamadığı gibi yapacağı yeminle lehine bir kararda verilemez.⁵⁴⁰

⁵³⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 83^a.

⁵³⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 139^{a-b}.

⁵⁴⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 139^{a-b}.

- 2- Çocuklar ve akli dengesi yerinde olmayanlar yemin işlemine tabi tutulmaz.⁵⁴¹
- 3- Yöre halkının sayısı elliye ulaşmadığında yemin kişilere tekrar ettirilerek elliye tamamlanır. Yemin yapıldıktan sonra bu yerleşim birimi sakinleri diyete tabi tutulur.⁵⁴²
- 4- Bulunan cesette öldürüldüğüne dair bir emare yoksa veya olağan (burun, ağız gibi) yerlerinden gelen normal kanama belirtilerinde kişi eceliyle ölmüş kabul edilir, buna göre kasâme ve diyet söz konusu olmaz. Ancak olağan (göz, kulak gibi) dışı yerlerden darbe sonucu meydana geldiği düşünülen kanamalarda öldürülmüş kabul edilir.⁵⁴³
- 5- Maktül yularından çekilip de güdülen bir hayvanın üzerinde bulunursa, bütün yöre halkı kasâmeye tabi tutulmadan sadece yuları tutan diyeti öder; zira ölü onun elinde bulunmuş olup yöre halkına nazaren ödemeye daha çok müstehaktır.⁵⁴⁴
- 6- Maktül bir kimsenin evinde bulunursa, ev sahibi kasâmeye tabi tutulur ve âkilesi diyeti öder; zira başkalarına oranla suç mahalline daha yakındır. Âkilenin diyete tabi tutulması meselesine gelince eğer hazır bulunsaydılar ev sahibi onlardan güç ve destek almış olacaktı bundan dolayı kasâme ve diyete ortak edilirler.⁵⁴⁵
- 7- Ebu Hanife'ye göre kiracı ev sahibi ve mahalleliyle birlikte kasâme kapsamında değerlendirilmez; zira kiracının mahalle sakinleriyle birlikte kalması belli bir vakitle sınırlı olduğu için ev sahibi gibi mahallelinin sevinç ve kederine (suç veya cezasına) ortak değildir.⁵⁴⁶
- 8- Maktül bir gemide bulunursa, kaptan ve mürettebatıyla birlikte yolcular kasâmeye tabi tutulurken gemi bir yerden bir yere hareket edip seyahat ettiği için gemi sahibi kasâmeye tabi tutulmaz. Yolcular ve mürettebat suça iştirak

⁵⁴¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 140^a.

⁵⁴² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 139^b-140^a.

⁵⁴³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 140^a.

⁵⁴⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 140^{a-b}.

⁵⁴⁵ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 140^b.

⁵⁴⁶ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 140^b.

etme ve birbirinden güç ve destek alma konusunda aynı bölge halkı konumunda olduğundan kasâmeye tabi tutulur.⁵⁴⁷

9- Maktül bir mahalle mescidinde bulunursa mahalle halkı bundan sorumludur; ancak büyük cadde ve camiler gibi kullanımının daha çok belirli bir kitleye özgü olmadığı mekanlarda bulunursa kasâmeye tabi tutulma konusunda bütün insanlar eşit pozisyonda kabul edilir ve ölünün diyeti beytûlmalden karşılanır; zira böylesi faili meçhul cinayetlerde bir kesim değil bütün müslümanlar sorumlu sayılır, maslahatı amme söz konusu olduğu için de diyetin beytûlmalden karşılanması yoluna gidilir.⁵⁴⁸

10-Çöl gibi ıssız yerlerde (yakınında yerleşim birimi olmayan yerlerde) bulunan maktül kim vurduya gitmiş olur, kimse kasâme ve diyetle mesul tutulmaz.⁵⁴⁹

11-İki yerleşim birimi arasında bulunan maktülden, en yakın yerleşim biriminin halkı mesul tutulur.⁵⁵⁰

12-Maktül, cesedin sürüklendiği bir akarsuda bulunmuşsa (akarsuyun cesedi sürüklediği kesim birilerinin kullanımına girdiğine dair aidiyet tespit edilemediği için, ıssız bir çölde bulunmuş gibi kabul edilir) kasâmeye tabi tutulacak kimse olmaz, kim vurduya gider; ancak cesed kıyıya vurmuşsa en yakın yerleşim birimi kasâmeye tabi tutulur. Zira o yöre halkı bu suyu hayvanlarını suvarmak ve tarlalarını sulamak üzere kullanmakta, dolayısıyla yakınlıkları itibariyle onlara ait ortak bir mülkiyet konumundadır.⁵⁵¹

13-Maktülün velisi, yöre halkından birini belirterek öldürme suçundan mesul tutsa, kasâme mesuliyeti diğerlerinden kalkmış olmaz; zira katilin zaten bu yöre halkından biri olduğu zahiren kabul edilmektedir, dolayısıyla velinin böyle bir iddiası suçun ispatlanması hususunda yeterli bir veri olamayacağı için var olan kabülde bir değişiklik yaratmamıza neden teşkil etmez. Fakat veli yöre

⁵⁴⁷ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 140^b-141^a.

⁵⁴⁸ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 141^a.

⁵⁴⁹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 141^a.

⁵⁵⁰ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 141^{a-b}.

⁵⁵¹ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*, vr. 141^b.

halkından olmayan bir kişiyi öldürme suçundan mesul tutsa, yöre halkı mesul tutulduğu bu suçtan kurtulmuş olur.⁵⁵²

14- Kasâmeye tabi tutulacaklardan birisi “falanca kişi öldürdü” diye bir iddiada bulunsa, bu kişiye “Allah’a yemin ederim ki onu ben öldürmedim ve falanca kişi dışında da öldüreni bilmiyorum” diye yemin ettirilir.⁵⁵³

15- Kasâmeye tabi tutulacak yöre halkından iki şahıs, yöre halkından olmayan bir kimseyi öldürme suçunu işlediğine dair şahitlik yapsa, bu şahitlikle sadece kendilerini temize çıkarmaya çalıştıkları için ithamdan beri tutulmazlar ve şahitlikleri kabul edilmez.⁵⁵⁴

2.6. Siyaset-i Şer’iye İle İlgili Hükümler ve Kâdırlara Caiz Olmayıp Sultan ve Emirlere Caiz Olan Hususlar

Çalışmamızın birinci bölümünde belirttiğimiz üzere Togan Şeyh, Maverdî’nin “suçlar ve cezaları” başlığıyla ele aldığı meseleleri burada verilen başlıkla aktarmaktadır. Fakat Kayıtbay’a sunduğu her iki siyaset-i şer’iye eserinde ele alınan bölümün başlığı ve içeriği hususunda önemli bir kaç fark dikkat çekmektedir. Şöyleki; *Menhecü’s-sülûk*’ta beyitler ve kıssalarla zenginleştirilerek daha geniş bir şekilde işlenen konular ve başlıktaki “sultan” lafzı çıkarılmış haliyle *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*’de işlenmektedir. Dolayısıyla Togan Şeyh *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*’de bu bölüm başlığındaki “sultan” lafzını atıp yetkiyi sadece “emir”, kavramıyla ifade etmekte *Menhecü’s-sülûk*’ta geçen bu ilave konuları aynı başlık altından çıkararak da “emirlerin” yetkisini sınırlamaktadır. Bu başlıkla Togan Şeyh şer’î prosedüre bağlı kalmak suretiyle ceza hukukuyla ilgili davalarda sultan ve emirlerin takip etmesi gereken yöntemleri belirlemektedir. Buradan Memlûkler döneminde ceza hukukuyla

⁵⁵² Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 141^b-142^a.

⁵⁵³ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 142^a.

⁵⁵⁴ Togan Şeyh, *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye*, vr. 142^a.

ilgili davalarda hüküm verme yetkisinin tam anlamıyla bizzat sultan veya emirler⁵⁵⁵ tarafından yürütüldüğü yahut teşvik edildiği yargısı çıkmaktadır.

Maverdî'nin 'suçlar ve cezaları' başlığı altında işlediği ceza hukuku konularının Togan Şeyh tarafından belirtilen başlıkla aynen aktarılması, Memlûkler döneminde mezâlîm mahkemelerinden sorumlu kişilerin sultan ve emirler olarak görüldüğü ve bütün ceza hukuku ile ilgili meselelerin bu başlıkla mezâlîm kapsamına alındığı düşünülebilir. Nitekim Togan Şeyh'in *el-Mukaddimetü's-sultâniyye*⁵⁵⁶ eserinden yaklaşık yirmi sene önce yazılan *Tahrîrû's-sülûk*⁵⁵⁷ adlı eserinde Ali Gazzâlî, hatime bölümünde ceza hukukuyla ilgili konular hakkında devlet başkanının yetki ve tasarruflarını şer'î bir çerçeveye oturtmaya çalışarak devlet başkanına hadler ve cinâyât (mala ve bedene yönelik işlenen hukuka aykırı fiiller) ile alakalı gerekli malumatı fıkıh kitaplarından almasını tavsiye eder.⁵⁵⁸ Yani her iki müellif de had ve cinâyâtla alakalı hususlarda "veliyu'l-emr" in tasarruflarını şer'î bir çerçeveye oturtmaya çalışmıştır.

'Suçlar ve cezaları' bahsi, diğer siyaset-i şer'iyye eserlerinde bizzatihi bu başlıkla verilmiş olmasına karşın; Togan Şeyh, "kadılara caiz olmayıp da sultan ve emirlere caiz olan hususlar" şeklinde bir başlıklandırma ile ele alarak ceza hukukuyla ilgili davalara bizzat sultan ve emirlerin bakmasını öngörmektedir. Zira devlet başkanıyla ilgili görüşlerini aktardığı ilk bölümlerde Ka'b b. Suveyd el-Ezdi ve Hz. Ali gibi sahabilerin hüküm verme noktasındaki ince ve pratik zekalarını yansıtan örnekler vermesi,⁵⁵⁹ "sultanın yapması gerekenler" başlığında "üç çeşit kâdı vardır..." hadisini zikretmesi,⁵⁶⁰ ve sultanın özellikle had, kısas ve kan gibi ceza hukukuyla ilgili hasıl olan meseleleri âlimlere danışarak hüküm vermesi gerektiğini belirtmesi⁵⁶¹ gibi yaklaşımlar fukaha olmadan da sultanların davalara baktığını göstermekte ve Togan Şeyh'in bu yetkinin âlimlere danışmadan yürütülmesi yönündeki endişelerini yansıtmaktadır. Eğer, Togan Şeyh'in bu başlık için kullandığı ifadeler hakkında yukarıda belirttiğimiz

⁵⁵⁵ Togan Şeyh'in 'emir' kavramı için yapmış olduğu tanımı göz önünde bulundurmak gerekir. Ona göre; *Emir*, insanların arzuhallerini dinleyip onlarla iletişim içerisinde olan kimseye denir (*Menhecü's-sülûk*, vr. 14^b).

⁵⁵⁶ Daha önce belirtildiği üzere bu eser hicrî 877'de yazılmıştır.

⁵⁵⁷ Hicrî 858 yılında yazılmıştır (bkz. Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 6.).

⁵⁵⁸ Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 99.

⁵⁵⁹ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 8^b-9^b.

⁵⁶⁰ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 14^b.

⁵⁶¹ Togan Şeyh, *Menhecü's-sülûk*, vr. 13^a.

“Memlûkler döneminde Togan Şeyh tarafından mezâlim mahkemelerinden sorumlu kişilerin sultan ve emirler olarak düşünüldüğü ve bütün ceza hukuku ile ilgili meselelerin bu başlıkla mezâlim kapsamına alındığı” yönündeki düşüncemiz doğru ise, Özgür Kavak’ın (“Hem erken dönem siyasi-fikhi hükümlere ait literatürde hem de Memlûkler dönemi metinlerinde mezâlim duruşmalarında fukahanın varlığı bir gereklilik olarak tespit edilmiş olmasına rağmen Memlûk hukuk tarihiyle ilgili bazı çalışmalarda fukaha olmadan da davaların görülebildiği ileri sürülmüştür.”)⁵⁶² tespitini destekler niteliktedir.

Dikkat çeken bir diğer husus Togan Şeyh’in, Maverdî dışındaki müelliflerden eserine aldığı ceza hukukuyla ilgili meseleleri yukarıda belirttiğimiz başlıkla (veya bu başlık altında) almayıp ayrı ayrı başlıklarla ele alması şu sebeplerle izah edilebilir:

- Maverdî, Şafî mezhebine müntesip bir âlim olup ilgili konuları farazi meselelerden arındırılmış bir şekilde incelemiştir. Togan Şeyh’in Maverdî dışında alıntı yaptığı şahısların görüşleri çoğunlukla Hanefî âlimlerden oluşmakta ve farazi meseleler içermektedir. Sultan veya emirlerin ilgilenmekle mükellef olduğu sorunlar toplumsal zeminde meydana gelen problemlerdir. Olmamış meseleleri ele alıp hüküm vermek realiteden uzak tartışmalar olup sultan veya emiri bu tür farazi meselelerle meşgul etmek bir yana, olması muhtemel olaylar karşısında kâdı kadar fıkıh bilgisine sahip olmamalarından ötürü verebilecekleri hükmün isabetten uzak olma ihtimali, müellifi böyle bir ayrıma sevketmiş olabilir. Yine bu farazi meseleler özelinde sultan veya emirlere böyle sınırsız yetkiler bahşetmek istismara açık bir problemler dizisi doğururdu.
- Memlûkler döneminde özellikle Kâhire ve Dımaşk gibi vilayetlerde dört mezhebe mensup kâdılar görev yapmakla birlikte, halkın büyük bir kesiminin Şafîî olmasından ötürü Şafîî kâdılar devlet protokolünde önceliğe sahip idi. Bunun yansıması olarak Togan Şeyh, -belkide sultanın da bu mezhebe mensup olmasından ötürü- halkın çoğunun mensup olduğu mezhebin görüşleri çerçevesinde hukuki meselelerde pratik kolaylık ve daha hızlı karar alınması

⁵⁶² Ali Gazzâlî, *Siyaset Rehberi*, s. 36 (76. dipnotu).

gibi bir maksatla Maverdî'den aldığı bölümleri kâdının yetkisi dahilinde değil sultan ve son eseri *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* ile emirlerin yetkisine bırakmış olabilir.

SONUÇ

15. yüzyılda, Togan Şeyh'in dönemin sultanlarına (Hoşkadem ve Kayıtbay) sunmak üzere kaleme aldığı siyaset-i şer'iyye sahasına yönelik eserlerinin içeriklerine ve tahliline yer verdiğimiz bu çalışma hem dönemin özellikleri hakkında hem de Memlûk dönemi ve öncesindeki siyasî ve hukukî yapı ile alakalı tartışmaların genel bir fotoğrafını sunmaya çalışmıştır. Çalışmada Togan Şeyh'in nasıl bir yönetici profili çizdiği ve bu yöneticilerin ve kâdılarının hukukla ilgili davalarda nasıl bir prosedür takip etmesi gerektiği gibi konulara değinilmiştir. Zahitliği ve sufiliğiyle tanınan müellifin özellikle tezimize konu olan siyaset-i şer'iyye düşüncesi bir sufinin siyaset-i şer'iyye anlayışını yansıtmaktadır.

Memlûk devlet yönetiminin iktikrar sağladığı bir dönemde sufi kimliğinin yanı sıra siyasi ve ilmi kişiliği de bulunan Togan Şeyh siyaset-i şer'iyyeye yönelik eserlerini büyük ölçüde derleme bölümlerden oluşturarak vücuda getirmiştir. Siyaset-i şer'iyye alanına yönelik eserleri Mısır ve Memlûk tarihiyle ilgili bölümlerinin yanı sıra kelim, ahlak ve fûru fikhın farazi meselelerini içermesi ve bihassa dört mezhebin görüşlerini ihtiva ettiği gibi iddialarla kaleme alınmış olması itibarıyla mevcut siyaset-i şer'iyye sahasına dair yazılan eserlerden farklılık teşkil etmektedir. Ne var ki bunun sadece bir iddiadan ibaret olduğunu ve konuların çoğunlukla Hanefî ve Şafî mezheplerinin bakış açısıyla ele alındığını ortaya koyduk. Ayrıca eserlerinin kendi içerisinde geçirdiği dönüşümleri belirterek siyaset-i şer'iyye kavramına yüklediği anlamın esnekliğini izah ettik. Zira *el-Burhân* adlı ilk siyaset-i şer'iyye eserinde Togan Şeyh kelim, ahlakla alakalı konuları ele almakta, *Menhecü's-sülûk* adlı ikinci eserinde büyük oranda devlet başkanına reayaya nasıl yöneticilik yapması gerektiğine dair öneriler sunmakta, son eseri *el-Mukaddimetü's-sultâniyye* ile ise, ceza konularının yanı sıra hem tarih hem de fûru fikhın farazi meselelerine geniş ölçüde yer vermektedir. Bu eserine aldığı fûru fikhla ilgili bölümleri kendi dönemine yakın Hanefî alimlerinden değil ilk dönemin temel metinlerinden olan Kudurî'nin *Muhtasar*'ına Hatlî tarafından yapılan nefis bir şerhten alması Hanefî'lerin siyaset-i şer'iyye kavramına yükledikleri anlam açısından ehemmiyet arz etmektedir.

Togan Şeyh'in dört mezhebe göre siyaset-i şer'iyye yazma iddiasından hareketle özellikle ceza hukukuna yönelik ele aldığı konuları Maverdî ve İbn Teymiyye'nin eserleriyle karşılaştırarak konulara daha geniş bir çerçevede yer verdiğini ve her üç müellif arasındaki ortak mevzuları belirterek üç (Şafiî, Hanefî ve Hanbelî) mezhebin siyaset-i şer'iyye kapsamında gördüğü meseleleri onların bakış açısıyla ortak ve farklı yanlarını ortaya koyduk.

Son tahlilde, Memlûklerin ictimai yapısına uygun olarak dört mezhebin konularla ilgili görüşlerine yer verecek şekilde siyaset-i şer'iyye yazma iddiasıyla yola çıkan Togan Şeyh'in bu girişiminin sadece bir iddiadan ibaret olduğunu göstermekle beraber özellikle Hanefî muhitin Memlûkler dönemindeki siyaset-i şer'iyye sahasında telif veren en önemli temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın bizim için geliştirilmeyi bekleyen mütevazi bir başlangıç olduğunu ve bu yönde yapılacak diğer araştırmalara en azından fikir verme ve ihtiyacı gösterme açısından faydalı olacağını düşündüğümüzü belirterek özellikle Memlûk dönemi siyaset-i şer'iyye çalışmalarının sonraki siyaset-i şer'iyye (bilhassa Hanefî) literatürüne etkisini ortaya koymayı da çalışılması gereken bir mevzu olarak görmekteyiz.

KAYNAKLAR

- Abouseif, Doris Behrens. “Kayıtbay Külliyesi”, *DİA*. XXV, 81-82.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “Siyâsetnâme”, *DİA*. XXXVII, 304-306.
- Akpınar, Cemal. “Bedreddin İbn Cemâa”, *DİA*. XIX, 390.
- Ali Gazzâlî, Ali b. Muhammed el-Gazzâlî. *İslâm Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi (Tahrîrû'süluk fî tedbîri'l-mülûk)*. Trc. Özgür Kavak. Birinci Baskı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Anonim. *Tuhfetü'l-Memlûk ve umdetü'l-mülûk*. Çev. Yakup Kara. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Apaydın, H. Yunus. “Siyaset-i Şer'iyye”, *DİA*. XXXVII, 299.
- “İbn Kayyım el-Cevziyye,” *DİA*. XX, 110.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- “Sır Katipliği”, *DİA*. XXXVII, 116.
- el-Aynî, Ebu Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Ikdü'l-cuman fî tarihi ehli'z-zaman*. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 2390.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *İzahü'l-meknun fî zeyl-i ala Keşfi'z-zünun an esami'u'l-kütüb ve'l-fünun*. Tsh. M.[ehmet] Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- *Hediyyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*. Trc. Kilisli Rifat Bilge. Tsh. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Bozhüyük, Mehmet Emin. “Hurûf”, *DİA*. XVIII, 397-401.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. 5. Baskı. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1965.
- Çubukçu, Asri. “Devâtdâr”, *DİA* .IX, 221-222.
- Dindar, Bilal. “Bedreddin Simâvî”, *DİA*. V, 331-334.
- Ebu Davud. *Sünen-i Ebu Davud*. Thk. Şuayb el-Arnevud, Muhammed Kamil Karaballı. 1. Baskı. Daru Risaleti'l-Alemiyye. 1430/2009.

- Erkal, Mehmet. “el-Ahkâmu’s-sultâniyye”, *DİA*. I, 556.
- el-Eşrefî, Togan Şeyh el-Muhammedî. *el-Burhân fî fadli’s-sultân*. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt, nr. 5200.
- *Zehrü’l-besatin beyne-yedeyi’l-muluki ve’s-selatin*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1414.
- *Menhecü’s-sülûk fî sireti’l-mülûk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2905.
- *Fethu’r-Raûf fî ta’zîmi esmâillah ve’l-hurûf*. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, Raşid Efendi, nr. 202.
- *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye fî’s-siyaseti’s-şer’iyye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, nr. 3519.
- *el-Mukaddimetü’s-sultâniyye fî’s-siyaseti’s-şer’iyye*. Thk. Abdullah Muhammed Abdullah. Kâhire: Mektebetü’z-Zehra, 1997.
- Gökbulut, Hasan. “Kâfiyecî”, *DİA*. XXIV, 154-155.
- el-Hatîlî, Muhammed b. Abdullah b. Hamid b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Ebu Sehl. *Şerhu’l-Kudurî*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İsmihan Sultan, nr. 147.
- Hira, Ayhan. “Şeyh Bedreddin’in Fıkıhçılığı”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2006.
- İbn Cemâa, Bedreddin. *Tahrîrû’l-ahkâm fî tedbîri ehli’l-İslâm*, thk; Fuad Abdülmün’im Ahmed. 3. Baskı. Katar-Devha: Darü’s-Sekâfe 1408/1988.
- *Adl’e Boyun Eğmek: Ehl-i İslâmın Yönetimi İçin Hükümler*. Trc. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- İbn İyas, Ebü’l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed. *Bedâiü’z-zuhur fî vekâii’d-duhur*: Thk. Muhammed Mustafa. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyan; el-Ma’hedü’l-Almani li’l-Ebhasi’s-Şarkiyye, 2010/1431.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *es-Siyâsetü’s-şer’iyye fî islahi’r-râi ve’r-râiyye*. Thk. Ali b. Muhammed el-İmran. Cidde: Daru İlmi’l-Fevaid, t.y.
- *el-Hisbe fî’l-İslâm*. Thk. Seyyid b. Muhammed b. Ebî Sa’de. Riyad: Vakfullâh Teala, 1983/1403.
- İpşirli, Mehmet. “Lutfi Paşa”, *DİA*. XXVII, 234-236.
- Kâfiyecî, Muhyiddin. *Seyfü’l-kudât ale’l-buğat; Seyfü’l-mülûk ve’l-hükkam el-mürşid lehum ile’l-hak ve sebîli’l-ahkâm*. Thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005

- Kara, Mustafa. "İbn Teymiyye'nin İlk Sufilere ve Tassavuf Klasiklerine Bakışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1.cilt/1.sayı (1986.): 66-67.
- "İbn Teymiyye: Tasavvuf İlgili Görüşleri", *DİA*. XX, 413.
- Katip Çelebi. *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütüb ve'l-fünun*. Tsh. M.[ehmet] Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-arabiyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957.
- Kıyıcı, Selahattin. "el-Maverdî ve Ebu Ya'lâ'nın "el-Ahkâmu's-sultâniyye" Adlı Eserlerinin Muhteva Yönünden Mukayesesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998).
- Koçkuzu, Ali Osman. "Aynî, Bedreddin", *DİA*. IV, 271-272.
- Koprıman, Kazım Yaşar. *Mısır Memlûkleri Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
- Kortantamer, Samira. "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi". <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/58198>, (erişim tarihi, 15.04.2016), 35-36.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh ve Siyaset: Osmanlılarda Siyaset-i Şer'iyye*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Kömbe, İlker. "Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları". Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2014.
- Köse, Hızır Murat. "Siyaset", *DİA*. XXXVII, 296.
- Kureşî, Ebu Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakati'l-Hanefiyye*. Thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1993/1413.
- Malatî, Zeynüddin Abdülbasit b. Halil b. Şahin Abdülbasit. *Neylü'l-emel fi zeyli'd-düvel*. Thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut, Sayda: el- Mektebetü'l-Asriyye, 2002/1422.
- Maverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-vilayetü'd-diniyye*. Thk. Ahmed Mübarek Bağdadi. Kuveyt: Dâru İbn Kuteybe, 1989/1409.
- Menekşe, Ömer, "İslâm düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı Maverdî ve Nizamülmülk Örneği," *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3(2005): 202.

- Meydanî, Abdülganî b. Talib b. Hammad ed-Dımaşki el-Hanefî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb: dirâse ani'l-Lübâb ve Muhtasari'l-Kudûri*. Thk. Sâid Bekdâş. Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2014/1435.
- Öğüt, Salim. "Edebü'l-Kâdî", *DİA*. X, 408-410.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'ân-ı Kerîm Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*. 1. Baskı. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Sağlam, Ahmet. "İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye'nin Siyasi ve Dini Mücadelesi = Ibn Taymiyah's Political ve Religious Struggle in the Process of Occupation of Gazan Khan's Syria". *International Journal of Social and Educational Sciences = Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 3. cilt/5. sayı (2016): 52.
- es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed. *ed-Davü'l-lâmi [li ehli'l-karni't-tasi]*. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, t.y.
- Şeyh Bedreddin, Simâvî. *Câmiu'l-Fusûleyn: Yargılama Usulüne Dair*. Ed. Hacı Yunus Apaydın. Çev. M. Selim Aslan ve diğer. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin. *Berkuk Devrinde Memlük Sultanlığı*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1961.
- Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir ve diğer. 2. Baskı. Mısır: Şeriketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babî el-Halebî. 1395/1975.
- Uludağ, Süleyman. "Tarihî Süreçte Selefilik-Tasavvuf İlişkileri". *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/1-2 (2015), 258-259.
- Yaltkaya, M. Şerafeddin. *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. Haz. Hamit Er. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1994.
- Yeniçeri, Celal. "Mezalim", *DİA*. XXIX, 515-518.
- Yiğit, İsmail. *Memlükler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.
- "Kayıtbay", *DİA*. XXV, 81.
- Zubaida, Sami. *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*. Çev. Burcu Koçoğlu Birinci ve Hasan Hacak. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Multaka Ehli'l-Hadis. Kismu'l-Mahdudat. <http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=323752>, (erişim 20.06.2016).

Doğrudan atıf yapmamakla beraber Kudurî'nin metnini (*Muhtasar*'ını) anlamada güçlük çektiğimiz yerlerde istifade ettiğimiz kaynak. Ahmed el-Kudurî. *Muhtasaru'l-Kudurî*. Çev. Osman Güman ve Soner Duman. Ed. Faik Akcaoğlu. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Mesut		KULAN
Doğum Yeri ve Yılı	Şırnak/Merkez		1988
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2004	2008	Şırnak İmam Hatip Lisesi
Lisans	2009	2014	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2014	2017	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	mirmesutkulan@gmail.com		
	Tarih	20.06.2017	
	İmza		
	Adı Soyadı	Mesut KULAN	

